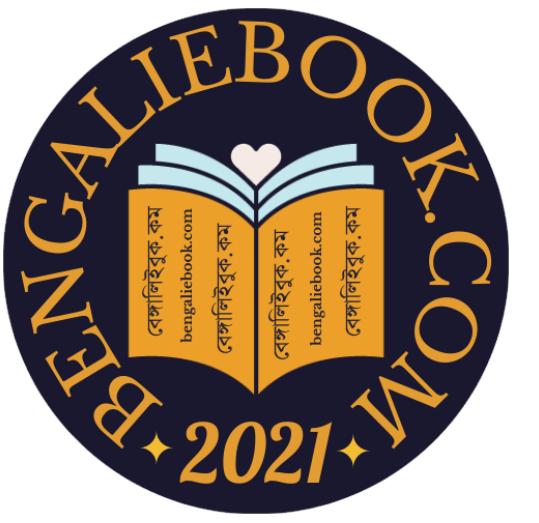

শ্বামী বিবেকানন্দের বাণী ও রচনা

পরিষ্কার

শ্বামী বিবেকানন্দ

ସୂଚିପତ୍ର

୧. ଭୂମିକା.....	3
୨. ଗଞ୍ଜାର ଶୋଭା ଓ ବାଙ୍ଗଲାର ରୂପ	6
୩. ବନ୍ଦୋପସାଗରେ	10
୪. ଜାହାଜେର କଥା.....	14
୫. ଭାରତ-ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ	27
୬. ଦକ୍ଷିଣୀ ସଭ୍ୟତା	29
୭. ସିଂହଳ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ.....	34
୮. ମନ୍ଦୁନଃ ଏଡେନ	39
୯. ରେଡ-ସ୍କୀ	43
୧୦. ସୁଯୋଜ ଖାଲଃ ହାଙ୍ଗର ଶିକାର	47
୧୧. ଭୂମଧ୍ୟସାଗର.....	56
୧୨. ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତା.....	62
୧୩. ଇଓରୋପେ.....	68
୧୪. ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ଜାର୍ମାନୀ	74
୧୫. ଅଣ୍ଟରୀଆ ଓ ହଙ୍ଗାରୀ.....	78

স্বামী বিবেকানন্দ। পরিভাস্তু। স্বামী বিবেকানন্দের বাণী ও রচনা

১৬. তুরক্ষ.....	85
১৭. পরিভ্রাজকের ডায়েরী—সংক্ষিপ্ত পরিশিষ্ট	90

১. ভূমিকা

[১৮৯৯ খ্রীঃ ২০ জুন স্বামী বিবেকানন্দ কলিকাতা হতে গোলকোঙা জাহাজে দ্বিতীয়বার পাশ্চাত্যদেশে যাত্রা করেন। সঙ্গে ছিলেন স্বামী তুরীয়ানন্দ ও ভগিনী নিবেদিতা। ‘উদ্বোধন’ পত্রিকার সম্পাদক স্বামী ত্রিগুণাতীতানন্দের অনুরোধে স্বামীজী নিয়মিতভাবে তাঁহার ভ্রমণবৃত্তান্ত পাঠাইতে সম্মত হন। পত্রাকারে লিখিত সেই নানা অভিজ্ঞতাসমূহ ভ্রমণকাহিনীই উদ্বোধনের ১ম ও ২য় বর্ষের বিভিন্ন সংখ্যায় ‘বিলাত্যাত্রীর পত্র’রূপে প্রকাশিত হয়। কয়েক বৎসর পরে স্বামী সারদানন্দের তত্ত্বাবধানে ‘পরিব্রাজক’রূপে ইহা পুস্তকাকারে প্রকাশিত হয়। এই লেখায় ‘তু-ভায়া’ স্বামী তুরীয়ানন্দকে বুঝাইতেছে। ‘স্বামীজী’ বলিয়া এখানে পত্রে স্বামী বিবেকানন্দ সম্বোধন করিতেছেন স্বামী ত্রিগুণাতীতানন্দকে।]

ভূমিকা

স্বামীজি! ওঁ নমো নারায়ণায়—‘মো’কারটা হৃষীকেশী ঢঙের উদান্ত করে নিও ভায়া। আজ সাতদিন হল আমাদের জাহাজ চলেছে, রোজই তোমায় কি হচ্ছে না হচ্ছে, খবরটা লিখব মনে করি, খাতা পত্র কাগজ কলমও যথেষ্ট দিয়েছ, কিন্তু—ঐ বাঙালী ‘কিন্তু’ বড়ই গোল বাধায়। একের নম্বর—কুড়েমি। ডায়েরী, না কি তোমরা বল, রোজ লিখব মনে করি, তার পর নানা কাজে সেটা অনন্ত ‘কাল’ নামক সময়েতেই থাকে; এক পা-ও এগুতে পারে না। দুয়ের নম্বর—তারিখ প্রভৃতি মনেই থাকে না। সেগুলো সব তোমরা নিজগুণে পূর্ণ করে নিও। আর যদি বিশেষ দয়া কর তো, মনে কর যে, মহাবীরের মত বার তিথি মাস মনে থাকতেই পারে না—রাম হৃদয়ে বলে। কিন্তু বাস্তবিক কথাটা হচ্ছে এই যে, সেটা বুদ্ধির দোষ এবং ঐ কুড়েমি। কি উৎপাত! ‘ক্ষ সূর্যপ্রভবো বংশঃ’—থুড়ি, হল না ‘ক্ষ সূর্যপ্রভববংশচূড়ামণিরামেকশরণো বানরেন্দ্রঃ’ আর কোথা আমি দীন—অতি দীন। তবে তিনিও শত যোজন সমুদ্র পার এক লাফে হয়েছিলেন, আর আমরা কাঠের বাড়ীর মধ্যে বন্ধ হয়ে, ওছল পাছল করে, খেঁটাখুঁটি ধরে চলৎশক্তি বজায় রেখে, সমুদ্র পার হচ্ছি।

একটা বাহাদুরি আছে—তিনি লক্ষায় পৌঁছে রাক্ষস-রাক্ষুসীর চাঁদমুখ দেখেছিলেন, আর আমরা রাক্ষস-রাক্ষুসীর দলের সঙ্গে যাচ্ছি! খাবার সময় সে শত ছোরার চকচকানি আর শত কাঁটার ঠকঠকানি দেখে শুনে তু-ভায়ার তো আক্লেন গুড়ুম। ভায়া থেকে থেকে সিঁটকে ওঠেন, পাছে পার্শ্ববর্তী রাঙাচুলো বিড়ালাক্ষ ভুলক্রমে ঘ্যাঁচ করে ছুরিখানা তাঁরই গায়ে বা বসায়—ভায়া একটু নধরও আছেন কিনা। বলি হ্যাঁগা, সমুদ্র পার হতে হনুমানের সী-সিক্নেস্ । ১ হয়েছিল কিনা, সে বিষয়ে পুঁথিতে কিছু পেয়েছে? তোমরা পোড়ো-পণ্ডিত মানুষ, বালীকি-আলীকি কত জান; আমাদের ‘গোঁসাইজী’ তো কিছুই বলছেন না। বোধ হয়-হয়নি; তবে ঐ যে, কার মুখে প্রবেশ করেছিলেন, সেইখানটায় একটু সন্দেহ হয়। তু-ভায়া বলছেন, জাহাজের গোড়াটা যখন হৃস্ করে স্বর্গের দিকে উঠে ইন্দ্রের সঙ্গে পরামর্শ করে, আবার তৎক্ষণাত ভুস্ করে পাতালমুখো হয়ে বলি রাজাকে বেঁধবার চেষ্টা করে, সেই সময়টা তাঁরও বোধ হয় যেন কার মহা বিকট বিস্তৃত মুখের মধ্যে প্রবেশ করছেন। মাফ ফরমাইয়ো ভাই—ভালা লোককে কাজের ভার দিয়েছ। রাম কহো! কোথায় তোমার সাতদিন সমুদ্রযাত্রার বর্ণনা দেব, তাতে কত রঙ চঙ মসলা বার্নিশ থাকবে, কত কাব্যরস ইত্যাদি, আর কিনা আবল-তাবল বকছি! ফলকথা, মায়ার ছালটি ছাড়িয়ে ব্ৰহ্মফলটি খাবার চেষ্টা চিৱকাল কৱা গেছে, এখন খপ করে স্বভাবের সৌন্দৰ্যবোধ কোথা পাই বল। ‘কাঁহা কাশী, কাঁহা কাশীৰ, কাঁহা খোৱাশান গুজৱাত’ ২আজন্ম ঘূরছি। কত পাহাড়, নদ, নদী, গিরি, নিৰ্বৰ, উপত্যকা, অধিত্যকা, চিৱনীহারমণ্ডিত মেঘমেখলিত পৰ্বতশিখৰ, উত্তুঙ্গতরঙ্গকল্লোলশালী কত বারিনিধি দেখলুম, শুনলুম, ডিঙ্গলুম, পার হলুম। কিন্তু কেৱালি ও ট্ৰামঘড়ঘড়ায়িত ধূলিধূসৱিত কলিকাতাৱ বড় রাস্তাৰ ধাৰে—কিম্বা পানেৱ পিক-বিচিত্ৰিত দ্যালে, টিকটিকি-ইঁদুৰ-ছুঁচো- মুখৱিত একতলা ঘৱেৱ মধ্যে দিনেৱ বেলায় প্ৰদীপ জুলে—আঁব-কাঠেৱ তত্ত্বায় বসে, থেলো হঁকো টানতে টানতে কবি শ্যামাচৱণ হিমাচল, সমুদ্র, প্ৰান্তৱ, মৱভূমি প্ৰভৃতি যে-ভবণ ছবিণ্ডিলি-চিত্ৰিত কৱে বাঙালীৰ মুখ উজ্জুল কৱেছেন, সে দিকে লক্ষ্য কৱাই আমাদেৱ দুৱাশা। শ্যামাচৱণ ছেলেবেলায় পশ্চিমে বেড়াতে গিয়েছিলেন, যেথায় আকণ্ঠ আহাৱ কৱে একঘটি জল খেলেই বস-সব হজম, আবার খিদে, সেখানে শ্যামাচৱণেৱ প্ৰাতিভদ্ৰষ্টি এই সকল

ପ୍ରାକୃତିକ ବିରାଟ ଓ ସୁନ୍ଦର ଭାବ ଉପଲବ୍ଧି କରେଛେ । ତବେ ଏକଟୁ ଗୋଲ ଯେ, ଏ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଧମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାକି ଶୁନତେ ପାଇ ।

ତବେ ଏକାନ୍ତଇ ତୋମାଦେର ଉପରୋଧ, ଆର ଆମିଓ ଯେ ଏକେବାରେ ‘ଓ ରସେ ବଞ୍ଚିତ ଗୋବିନ୍ଦଦାସ’ ନହିଁ, ସେଟା ପ୍ରମାଣ କରବାର ଜନ୍ୟ ଶ୍ରୀଦୁର୍ଗୀ ସ୍ମରଣ କରେ ଆରନ୍ତ କରି; ତୋମରାଓ ଖୋଟାଖୁଟି ଛେଡ଼େ ଦିଯେ ଶୋନୋଃ

ନଦୀମୁଖ ବା ବନ୍ଦର ହତେ ଜାହାଜ ରାତ୍ରେ ପ୍ରାୟ ଛାଡ଼େ ନା-ବିଶେଷତ କଲିକାତାର ନ୍ୟାୟ ବାଣିଜ୍ୟବହୁଳ ବନ୍ଦର, ଆର ଗଞ୍ଜାର ନ୍ୟାୟ ନଦୀ । ଯତକ୍ଷଣ ନା ଜାହାଜ ସମୁଦ୍ରେ ପୌଛାଯ, ତତକ୍ଷଣଇ ଆଡ଼କାଟିରତ୍ତ ଅଧିକାର; ତିନିଇ କାଣ୍ଡେନ, ତାଁରଇ ହକୁମ; ସମୁଦ୍ରେ ବା ଆସବାର ସମୟ ନଦୀମୁଖ ହତେ ବନ୍ଦରେ ପୌଛେ ଦିଯେ ତିନି ଖାଲାସ । ଆମାଦେର ଗଞ୍ଜାର ମୁଖେ ଦୁଟି ପ୍ରଧାନ ଭୟଃ ଏକଟି ବଜବଜେର କାହେ ଜେମ୍‌ସ୍ ଓ ମେରୀ ନାମକ ଚୋରା ବାଲି, ଦ୍ଵିତୀୟଟି ଡାଯମଣ୍ଡ ହାରବାରେର ମୁଖେ ଚଡ଼ା । ପୁରୋ ଜୋଯାରେ, ଦିନେର ବେଳାୟ ପାଇଲଟ ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣେ ଜାହାଜ ଚାଲାନ, ନତୁବା ନୟ । କାଜେଇ ଗଞ୍ଜା ଥେକେ ବେରଣ୍ଟେ ଆମାଦେର ଦୁଦିନ ଲାଗଲା ।

୨. ଗଙ୍ଗାର ଶୋଭା ଓ ବାଙ୍ଗଲାର ରୂପ

ହସ୍ତିକେଶେର ଗଙ୍ଗା ମନେ ଆଛେ? ସେଇ ନିର୍ମଳ ନୀଳାଭ ଜଳ—ଯାର ମଧ୍ୟେ ଦଶ ହାତ ଗଭୀରେର ମାଛେର ପାଖନା ଗୋନା ଯାଏ, ସେଇ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦାଦୁ ହିମଶିତଳ ‘ଗାନ୍ଧ୍ୟଂ ବାରି ମନୋହାରି’ ଆର ସେଇ ଅଞ୍ଚୁତ ‘ହର ହର ହର’ ତରୋଙ୍ଗଥ ଧରନି, ସାମନେ ପିରିନିର୍ବରେର ‘ହର ହର’ ପ୍ରତିଧରନି, ସେଇ ବିପିନେ ବାସ, ମାଧୁକରୀ ଭିକ୍ଷା, ଗଙ୍ଗାଗର୍ଭେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱୀପାକାର ଶିଲାଖଣ୍ଡେ ଭୋଜନ, କରପୁଟେ ଅଞ୍ଜଳି ଅଞ୍ଜଳି ସେଇ ଜଳ ପାନ, ଚାରିଦିକେ କଣ୍ପତ୍ୟାଶୀ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁଲେର ନିର୍ତ୍ତ୍ୟ ବିଚରଣ? ସେ ଗଙ୍ଗାଜଳ-ପ୍ରୀତି, ଗଙ୍ଗାର ମହିମା, ସେ ଗାନ୍ଧ୍ୟବାରିର ବୈରାଗ୍ୟପ୍ରଦ ସ୍ପର୍ଶ, ସେ ହିମାଲୟବାହିନୀ ଗଙ୍ଗା, ଶ୍ରୀନଗର, ଟିହିରି, ଉତ୍ତରକାଶୀ, ଗଞ୍ଜୋତ୍ରୀ, ତୋମାଦେର କେଉଁ କେଉଁ ଗୋମୁଖୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖେଛେ; କିନ୍ତୁ ଆମାଦେର କର୍ଦମାବିଲା, ହରଗାତ୍ରବିଘରଣଶ୍ଵରା, ସହସ୍ରପୋତବକ୍ଷା ଏ କଲିକାତାର ଗଙ୍ଗାଯ କି ଏକ ଟାନ ଆଛେ ତା ଭୋଲବାର ନୟ। ସେ କି ସ୍ଵଦେଶପ୍ରିୟତା ବା ବାଲ୍ୟସଂକ୍ଷାର କେ ଜାନେ? ହିନ୍ଦୁର ସଙ୍ଗେ ମାୟେର ସଙ୍ଗେ ଏକି ସମସ୍ତ!—କୁସଂକ୍ଷାର କି?—ହବେ! ଗଙ୍ଗା ଗଙ୍ଗା କରେ ଜନ୍ମ କାଟାଯ, ଗଙ୍ଗାଜଲେ ମରେ, ଦୂର ଦୂରାନ୍ତରେ ଲୋକ ଗଙ୍ଗାଜଳ ନିଯେ ଯାଏ, ତାତ୍ପାତ୍ରେ ଯତ୍ନ କରେ ରାଖେ, ପାଲପାର୍ବଣେ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ପାନ କରେ। ରାଜାରାଜଡାରା ଘଡା ପୁରେ ରାଖେ, କତ ଅର୍ଥବ୍ୟଯ କରେ ଗଞ୍ଜୋତ୍ରୀର ଜଳ ରାମେଶ୍ୱରେର ଉପର ନିଯେ ଗିଯେ ଚଡାଯ; ହିନ୍ଦୁ ବିଦେଶ ଯାଯ—ରେଙ୍ଗୁନ, ଜାଭା, ହଂକଂ, ଜାଙ୍ଗୀବର, ମାଡାଗାନ୍ତର, ସୁଯେଜ, ଏଡେନ, ମାଲଟା—ସଙ୍ଗେ ଗଙ୍ଗାଜଳ, ସଙ୍ଗେ ଗୀତା। ଗୀତା ଗଙ୍ଗା—ହିନ୍ଦୁର ହିନ୍ଦୁଯାନି। ଗେଲବାରେ ଆମିଓ ଏକଟୁ ନିଯେ ଗିଯେଛିଲୁମ—କି ଜାନି। ବାଗେ ପେଲେଇ ଏକ ଆଧ ବିନ୍ଦୁ ପାନ କରତାମ। ପାନ କରଲେଇ କିନ୍ତୁ ସେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜନଶ୍ରୋତର ମଧ୍ୟେ, ସଭ୍ୟତାର କଳ୍ପନାରେ ମଧ୍ୟେ, ସେ କୋଟି କୋଟି ମାନବେର ଉତ୍ସନ୍ମାନ ଦ୍ରଢତପଦସଂଗରେର ମଧ୍ୟେ ମନ ଯେନ ହିଂର ହେୟ ଯେତ! ସେ ଜନଶ୍ରୋତ, ସେ ରଜୋଗ୍ନେର ଆସ୍ଫାଲନ, ସେ ପଦେ ପଦେ ପ୍ରତିଦିନିଃସଂଘର୍ଷ, ସେ ବିଲାସକ୍ଷେତ୍ର, ଅମରାବତୀମ ପ୍ଯାରିସ, ଲଣ୍ଠନ, ନିଉ ଇଯର୍କ, ବାର୍ଲିନ, ରୋମ—ସବ ଲୋପ ହେୟ ଯେତ, ଆର ଶୁନତାମ—ସେଇ ‘ହର ହର ହର’, ଦେଖତାମ—ସେଇ ହିମାଲୟକ୍ରୋଡନ୍ତ ବିଜନ ବିପିନ, ଆର କଳ୍ପନାଲିନୀ ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀ ଯେନ ହୁଦଯେ ମଞ୍ଚକେ ଶିରାଯ ଶିରାଯ ସମ୍ଭାର କରଛେନ, ଆର ଗର୍ଜେ ଗର୍ଜେ ଡାକଛେନ—‘ହର ହର ହର!!’

ଏବାର ତୋମରାଓ ପାଠିଯେଛ ଦେଖଛି ମାକେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜେର ଜନ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଏକଟା କି ଅନ୍ତ୍ରେର ମଧ୍ୟେ ମାକେ ପ୍ରବେଶ କରିଯେଛ ଭାୟା । ତୁ-ଭାୟା ବାଲସ୍ରକ୍ଷଚାରୀ ‘ଜୁଲନ୍ନିବ ବ୍ରକ୍ଷମଯେନ ତେଜସା’; ଛିଲେନ ‘ନମୋ ବ୍ରକ୍ଷଗେ’, ହେଯେଛେ ‘ନମୋ ନାରାୟଣାୟ’ (ବାପ, ରକ୍ଷା ଆଛେ!), ତାଇ ବୁଝି ଭାୟାର ହଞ୍ଚେ ବ୍ରକ୍ଷାର କମଣ୍ଗଲୁ ଛେଡେ ମାଯେର ବନ୍ଦାୟ ପ୍ରବେଶ । ଯା ହେକ, ଖାନିକ ରାତ୍ରେ ଉଠେ ଦେଖି, ମାଯେର ସେଇ ବୃଦ୍ଧ ବନ୍ଦାକାର କମଣ୍ଗଲୁର ମଧ୍ୟେ ଅବହୁନ୍ତା ଅସହ୍ୟ ହେଁ ଉଠେଛେ । ସେଟା ଭେଦ କରେ ମା ବେରୁବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛେ । ଭାବଲୁମ ସର୍ବନାଶ, ଏଇଥାନେଇ ଯଦି ହିମାଚଳ-ଭେଦ, ଏଇରାବତ-ଭାସାନ, ଜହୁର କୁଟୀର ଭାଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପର୍ବାତିନ୍ୟ ହୁଏ ତୋ-ଗେଛି । ସ୍ଵର ସ୍ଵର୍ତ୍ତି ଅନେକ କରଲୁମ, ମାକେ ଅନେକ ବୁଝିଯେ ବଲଲୁମ-ମା! ଏକଟୁ ଥାକ, କାଳ ମାନ୍ଦ୍ରାଜେ ନେମେ ଯା କରବାର ହୁଏ କର, ସେ ଦେଶେ ହଞ୍ଚି ଅପେକ୍ଷାଓ ସୂକ୍ଷ୍ମବୁଦ୍ଧି ଅନେକ ଆଛେନ, ସକଳେରଇ ପ୍ରାୟ ଜହୁର କୁଟିର, ଆର ଏଇ ଯେ ଚକଚକେ କାମାନୋ ଟିକିଓୟାଲା ମାଥାଗୁଲି, ଗୁଲି ସବ ପ୍ରାୟ ଶିଳାଖଣ୍ଡେ ତୈୟାରୀ, ହିମାଚଳ ତୋ ଓର କାହେ ମାଖମ, ଯତ ପାର ଭେଣ୍ଡୋ, ଏଥନ ଏକଟୁ ଅପେକ୍ଷା କର । ଉଙ୍ଗୁ; ମା କି ଶୋନେ! ତଥନ ଏକ ବୁଦ୍ଧି ଠାଓରାଲୁମ, ବଲଲୁମ-ମା ଦେଖ, ଏଇ ଯେ ପାଗଡ଼ି ମାଥାଯ ଜାମାଗାୟେ ଚାକରଗୁଲି ଜାହାଜେ ଏଦିକ ଓଦିକ କରିଛେ, ଓରା ହଞ୍ଚେ ନେନ୍ଦ୍ରେ-ଆସଲ ଗରୁଥେକୋ ନେନ୍ଦ୍ରେ, ଆର ଏଇ ଯାରା ସରଦୋର ସାଫ କରେ ଫିରିଛେ, ଓରା ହଞ୍ଚେ ଆସଲ ମେଥର, ଲାଲବେଗେରେ ୪ ଚେଲା । ଯଦି କଥା ନା ଶୋନ ତୋ ଓଦେର ଡେକେ ତୋମାଯ ଛୁଇୟେ ଦିଇଛି ଆର କି! ତାତେଓ ଯଦି ନା ଶାନ୍ତ ହେଁ, ତୋମାଯ ଏକ୍ଷୁଣି ବାପେର ବାଡ଼ୀ ପାଠାବ; ଏଇ ଯେ ସରଟି ଦେଖିଛ, ଓର ମଧ୍ୟେ ବନ୍ଧ କରେ ଦିଲେଇ ତୁମି ବାପେର ବାଡ଼ୀର ଦଶା ପାବେ, ଆର ତୋମାର ଡାକ ହାଁକ ସବ ଯାବେ, ଜମେ ଏକଥାନି ପାଥର ହେଁ ଥାକିବେ ହବେ । ତଥନ ବେଟୀ ଶାନ୍ତ ହୁଏ । ବଲି, ଶୁଦ୍ଧ ଦେବତା କେନ, ମାନୁଷେରେ ଏଇ ଦଶା-ଭକ୍ତ ପେଲେଇ ଘାଡ଼େ ଚଢ଼େ ବସେନ ।

କି ବର୍ଣନା କରତେ କି ବକ୍ଷି ଆବାର ଦେଖ! ଆଗେଇ ତୋ ବଲେ ରେଖେଛି, ଆମାର ପକ୍ଷେ ଓସବ ଏକରକମ ଅସନ୍ତବ, ତବେ ଯଦି ସହ୍ୟ କର ତୋ ଆବାର ଚେଷ୍ଟା କରତେ ପାରି ।

ଆପନାର ଲୋକେର ଏକଟି ରୂପ ଥାକେ, ତେମନ ଆର କୋଥାଓ ଦେଖା ଯାଇ ନା । ନିଜେର ଖ୍ୟାନ୍ଦା ବୋଁଚା ଭାଇବୋନ ଛେଲେମେଯେର ଚେଯେ ଗନ୍ଧର୍ବଲୋକେଓ ସୁନ୍ଦର ପାଓୟା ଯାବେ ନା ସତ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଗନ୍ଧର୍ବଲୋକ ବେଡ଼ିଯେଓ ଯଦି ଆପନାର ଲୋକକେ ଯଥାର୍ଥ ସୁନ୍ଦର ପାଓୟା ଯାଇ, ସେ ଆହ୍ନାଦ

ରାଖିବାର କି ଆର ଜାଯଗା ଥାକେ? ଏହି ଅନନ୍ତଶଂପଶ୍ୟାମଲା ସହସ୍ରାତସ୍ତତୀମାଲ୍ୟଧାରିଣୀ ବାଙ୍ଗଲା ଦେଶେର ଏକଟି ରୂପ ଆଛେ। ସେ-ରୂପ କିଛୁ ଆଛେ ମଲଯାଲମେ (ମାଲାବାର), ଆର କିଛୁ କାଶ୍ମୀରେ। ଜଲେ କି ଆର ରୂପ ନାହିଁ? ଜଲେ ଜଲମୟ ମୁଷଳଧାରେ ବୃଷ୍ଟି କଢ଼ିର ପାତାର ଉପର ଦିଯେ ଗଡ଼ିଯେ ଯାଚେ, ରାଶି ରାଶି ତାଲ-ନାରିକେଳ-ଖେଜୁରେର ମାଥା ଏକଟୁ ଅବନତ ହେଁ ସେ ଧାରାସମ୍ପାତ ବହିଛେ, ଚାରିଦିକେ ଭେକେର ସର୍ପର ଆଓସାଜ-ଏତେ କି ରୂପ ନାହିଁ? ଆର ଆମାଦେର ଗଞ୍ଜାର କିନାର-ବିଦେଶ ଥେକେ ନା ଏଲେ, ଡାୟମଣ୍ଡ ହାରବାରେର ମୁଖ ଦିଯେ ନା ଗଞ୍ଜାୟ ପ୍ରବେଶ କରଲେ ସେ ବୋବା ଯାଯ ନା। ସେ ନୀଳ-ନୀଳ ଆକାଶ, ତାର କୋଳେ କାଳୋ ମେଘ, ତାର କୋଳେ ସାଦାଟେ ମେଘ, ସୋନାଲୀ କିନାରାଦାର, ତାର ନୀଚେ ଝୋପ-ଝୋପ ତାଲ-ନାରିକେଳ-ଖେଜୁରେର ମାଥା ବାତାସେ ଯେନ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଚାମରେର ମତ ହେଲଛେ, ତାର ନୀଚେ ଫିକେ ସନ ଈଷଣ ପୀତାଭ, ଏକଟୁ କାଳୋ ମେଶାନୋ-ଇତ୍ୟାଦି ହରେକ ରକମ ସବୁଜେର କାଁଡ଼ି ଢାଳା ଆଁବ-ନିଚୁ-ଜାମ-କାଁଟାଳ-ପାତାଇ ପାତା-ଗାଛ ଡାଲପାଲା ଆର ଦେଖା ଯାଚେ ନା, ଆଶେ ପାଶେ ଝାଡ଼ ଝାଡ଼ ବାଁଶ ହେଲଛେ, ଦୁଲଛେ, ଆର ସକଳେର ନୀଚେ-ଯାର କାହେ ଇଯାରକାନ୍ଦି ଇରାନୀ ତୁର୍କିସ୍ତାନୀ ଗାଲଚେ-ଦୁଲଚେ କୋଥାଓ ହାର ମେନେ ଯାଯ! ସେଇ ଘାସ, ସତଦୂର ଚାଓ-ସେଇ ଶ୍ୟାମ-ଶ୍ୟାମ ଘାସ, କେ ଯେନ ଛେଟେ ଛୁଟେ ଠିକ କରେ ରେଖେଛେ; ଜଲେର କିନାରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଇ ଘାସ; ଗଞ୍ଜାର ମୃଦୁମନ୍ଦ ହିଲ୍ଲୋଲ ଯେ ଅବଧି ଜମିକେ ଢେକେଛେ, ଯେ ଅବଧି ଅଲ୍ପ ଅଲ୍ପ ଲୀଲାମୟ ଧାଙ୍କା ଦିଚେ, ସେ ଅବଧି ଘାସେ ଆଁଟା। ଆବାର ତାର ନୀଚେ ଆମାଦେର ଗଞ୍ଜାଜଳ। ଆବାର ପାଯେର ନୀଚେ ଥେକେ ଦେଖ, କ୍ରମେ ଉପରେ ଯାଓ, ଉପର ଉପର ମାଥାର ଉପର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଏକଟି ରେଖାର ମଧ୍ୟେ ଏତ ରଙ୍ଗେର ଖେଲା! ଏକଟି ରଙ୍ଗେ ଏତ ରକମାରୀ, ଆର କୋଥାଓ ଦେଖେଛ? ବଲି, ରଙ୍ଗେର ନେଶା ଧରେଛେ କଥନାମ କି-ଯେ ରଙ୍ଗେର ନେଶାଯ ପତଙ୍ଗ ଆଗ୍ନନେ ପୁଡ଼େ ମରେ, ମୌମାଛି ଫୁଲେର ଗାରଦେ ଅନାହାରେ ମରେ? ହଁ, ବଲି-ଏହି ବେଳା ଏ ଗଞ୍ଜା-ମା-ର ଶୋଭା ଯା ଦେଖିବାର ଦେଖେ ନାଓ, ଆର ବଡ଼ ଏକଟା କିଛୁ ଥାକଛେ ନା। ଦୈତ୍ୟ-ଦାନବେର ହାତେ ପଡ଼େ ଏ ସବ ଯାବେ। ଏ ଘାସେର ଜାଯଗାଯ ଉଠିବେନ-ଇଟେର ପାଁଜା, ଆର ନାବବେନ ହିଟ-ଖୋଲାର ଗର୍ତ୍ତକୁଳ। ଯେଥାନେ ଗଞ୍ଜାର ଛୋଟ ଛୋଟ ଟେଉଣ୍ଟିଲି ଘାସେର ସଙ୍ଗେ ଖେଲା କରଛେ, ସେଥାନେ ଦାଁଡାବେନ ପାଟ-ବୋଝାଇ ଫ୍ଲ୍ୟାଟ, ଆର ସେଇ ଗାଧାବୋଟ; ଆର ଏ ତାଲ-ତମାଳ-ଆଁବ-ନିଚୁର ରଙ୍ଗ, ଏ ନୀଳ ଆକାଶ, ମେଘେର ବାହାର-ଓସବ କି ଆର ଦେଖିତେ ପାବେ? ଦେଖିବେ-

ଶ୍ରୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପାତ୍ରାଜଙ୍କ । ଶ୍ରୀ ବିବେକନନ୍ଦର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ପାଥୁରେ କଯଳାର ଧୋଯା ଆର ତାର ମାଝେ ମାଝେ ଭୂତେର ମତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦାଁଡ଼ିଯେ ଆହେନ କଲେର
ଚିମନି!!!

୩. ବଙ୍ଗୋପସାଗରେ

ଏହିବାର ଜାହାଜ ସମୁଦ୍ରେ ପଡ଼ିଲା । ଏ ଯେ ‘ଦୂରାଦୟଶକ୍ର’ ଫକ୍ର ‘ତମାଲତାଲୀ-ବନରାଜି’ ୫ ଇତ୍ୟାଦି ଓସବ କିଛୁ କାଜେର କଥା ନୟ । ମହାକବିକେ ନମକ୍ଷାର କରି, କିନ୍ତୁ ତିନି ବାପେର ଜନ୍ମେ ହିମାଲୟରେ ଦେଖେନନି, ସମୁଦ୍ରରେ ଦେଖେନନି, ଏହି ଆମାର ଧାରଣା । ୬

ଏହିଥାନେ ଧଳାଯ କାଳୋଯ ମେଶାମେଶି, ପ୍ରୟାଗେର କିଛୁ ଭାବ ଯେନ ସର୍ବତ୍ର ଦୁର୍ଲଭ ହଲେଓ ‘ଗଞ୍ଜାଦାରେ ପ୍ରୟାଗେ ଚ ଗଞ୍ଜାସାଗରସଙ୍ଗମେ ।’ ତବେ ଏ ଜାୟଗା ବଲେ ଠିକ ଗଞ୍ଜାର ମୁଖ ନୟ । ଯା ହୋକ ଆମି ନମକ୍ଷାର କରି, ‘ସର୍ବତୋହକ୍ଷିଶିରୋମୁଖଂ’ ବଲେ ।

କି ସୁନ୍ଦର ! ସାମନେ ଯତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ଯାଇ, ସନ ନୀଲଜଳ ତରଙ୍ଗାୟିତ, ଫେନିଲ, ବାୟୁର ସଙ୍ଗେ ତାଲେ ତାଲେ ନାଚେ । ପେଛନେ ଆମାଦେର ଗଞ୍ଜାଜଳ, ସେଇ ବିଭୂତିଭୂଷଣ, ସେଇ ‘ଗଞ୍ଜାଫେନସିତା ଜଟା ପଶୁପତେଃ’ ୭ । ସେ ଜଳ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ହିଂର । ସାମନେ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ରେଖା । ଜାହାଜ ଏକବାର ସାଦା ଜଲେର, ଏକବାର କାଳୋ ଜଲେର ଉପର ଉଠିଛେ । ଏ ସାଦା ଜଳ ଶେଷ ହୟେ ଗେଲା । ଏବାର ଖାଲି ନୀଲାମ୍ବୁ, ସାମନେ ପେଛନେ ଆଶେ ପାଶେ ଖାଲି ନୀଲ ନୀଲ ନୀଲ ଜଳ, ଖାଲି ତରଙ୍ଗଭଙ୍ଗ । ନୀଲକେଶ, ନୀଲକାନ୍ତ ଅଙ୍ଗ-ଆଭା, ନୀଲ ପଟ୍ଟବାସ ପରିଧାନ । କୋଟି କୋଟି ଅସୁର ଦେବଭୟେ ସମୁଦ୍ରେର ତଳାଯ ଗୁକିଯେଛିଲ; ଆଜ ତାଦେର ସୁଯୋଗ, ଆଜ ତାଦେର ବର୍ଣ୍ଣ ସହାଯ, ପବନଦେବ ସାଥୀ; ମହା ଗର୍ଜନ, ବିକଟ ହୃଦ୍ଧାର, ଫେନମଯ ଅଟ୍ରହାସ, ଦୈତ୍ୟକୁଳ ଆଜ ମହୋଦଧିର ଉପର ରଣତାଙ୍ଗବେ ମତ ହୟେଛେ! ତାର ମାଝେ ଆମାଦେର ଅର୍ଗବପୋତ; ପୋତମଧ୍ୟେ ଯେ ଜାତି ସସାଗରା-ଧରାପତି, ସେଇ ଜାତିର ନରନାରୀ-ବିଚିତ୍ର ବେଶଭୂଷା, ଶିଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରର ନ୍ୟାଯ ବର୍ଣ୍ଣ, ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଆତ୍ମନିର୍ଭର, ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ, କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ନିକଟ ଦର୍ପ ଓ ଦନ୍ତେର ଛବିର ନ୍ୟାଯ ପ୍ରତୀଯମାନ-ସଗର୍ବ ପାଦଚାରଣ କରିତେଛେ । ଉପରେ ବର୍ଷାର ମେଘାଚନ୍ଦ୍ର ଆକାଶେର ଜୀମୂତମନ୍ଦ୍ର, ଚାରିଦିକେ ଶୁଭଶିର ତରଙ୍ଗକୁଳେର ଲମ୍ବ-ବଞ୍ଚି ଗୁରୁଗର୍ଜନ, ପୋତଶ୍ରେଷ୍ଠେର ସମୁଦ୍ରବଳ- ଉପେକ୍ଷାକାରୀ ମହାୟନ୍ତ୍ରେର ହୃଦ୍ଧାର-ସେ ଏକ ବିରାଟ ସମ୍ମିଳନ-ତନ୍ଦ୍ରାଚନ୍ଦ୍ରର ନ୍ୟାଯ ବିଶ୍ୱଯରସେ ଆପ୍ଳତ ହଇଯା ଇହାଇ ଶୁନିତେଛି; ସହସା ଏ ସମ୍ମତ ଯେନ ଭେଦ କରିଯା ବହୁ ଶ୍ରୀପୁରୁଷକଟ୍ଟେର ମିଶଣୋପନ୍ନ ଗଭୀର ନାଦ ଓ ତାର-ସମ୍ମିଳିତ ‘ରୂପ

ବ୍ରିଟାନ୍‌ଯା ରୁଲ ଦି ଓଯ়େଭସ୍', ମହାଗୀତଧବନି କର୍ଣ୍ଣକୁହରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ! ଚମକିଯା ଚାହିୟା ଦେଖି-

ଜାହାଜ ବେଜାଯ ଦୁଲଛେ, ଆର ତୁ-ଭାଯା ଦୁହାତ ଦିଯେ ମାଥାଟି ଧରେ ଅନ୍ନପ୍ରାଶନେର ଅନ୍ନେର ପୁନରାବିଷ୍କାରେର ଚେଷ୍ଟାଯ ଆଛେନ।

ସେକେଣ୍ଡ କ୍ଲାସେ ଦୁଟି ବାଙ୍ଗଲୀ ଛେଲେ—ପଡ଼ତେ ଯାଚେ। ତାଦେର ଅବହା ଭାଯାର ଚେଯେଓ ଖାରାପ। ଏକଟି ତୋ ଏମନି ଭୟ ପେଯେଛେ ଯେ, ବୋଧ ହୟ ତୀରେ ନାମତେ ପାରଲେ ଏକଛୁଟେ ଚୌଚା ଦେଶେର ଦିକେ ଦୌଡ଼ାଯ। ଯାତ୍ରୀଦେର ମଧ୍ୟେ ତାରା ଦୁଟି ଆର ଆମରା ଦୁଜନ ଭାରତବାସୀ—ଆଧୁନିକ ଭାରତେର ପ୍ରତିନିଧି। ଯେ ଦୁଦିନ ଜାହାଜ ଗଞ୍ଜାର ମଧ୍ୟେ ଛିଲ, ତୁ-ଭାଯା ‘ଉଦ୍ବୋଧନ’ ସମ୍ପାଦକେର ଗୁଣ୍ଡ ଉପଦେଶେର ଫଳେ ‘ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ’ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଶେଷ କରବାର ଜନ୍ୟ ଦିକ୍ କରେ ତୁଳତେନ! ଆଜ ଆମିଓ ସୁଯୋଗ ପେଯେ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୁମ, ‘ଭାଯା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତେର ଅବହା କିରୁପ?’ ଭାଯା ଏକବାର ସେକେଣ୍ଡ କ୍ଲାସେର ଦିକେ ଚେଯେ, ଏକବାର ନିଜେର ଦିକେ ଚେଯେ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ଛେଡେ ଜବାବ ଦିଲେନ, ‘ବଡ଼ଇ ଶୋଚନୀୟ—ବେଜାଯ ଗୁଲିଯେ ଯାଚେ!’

ଏତ ବଡ଼ ପଦ୍ମା ଛେଡେ ଗଞ୍ଜାର ମାହାତ୍ୟ ଭୂଗଳି ନାମକ ଧାରାଯ କେନ ବର୍ତ୍ତମାନ, ତାର କାରଣ ଅନେକେ ବଲେନ ଯେ, ଭାଗୀରଥୀ-ମୁଖଇ ଗଞ୍ଜାର ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ଆଦି ଜଲଧାରା। ପରେ ଗଞ୍ଜା ପଦ୍ମା-ମୁଖ କରେ ବେରିଯେ ଗେଛେନ। ଏ ପ୍ରକାର ‘ଟଲିଜ ନାଲା’ ନାମକ ଖାଲ ଓ ଆଦିଗଞ୍ଜା ହୟେ ଗଞ୍ଜାର ପ୍ରାଚୀନ ଦ୍ରୋତ ଛିଲ। କବିକଳ୍ପନା ପୋତବଣିକ-ନାୟକକେ ଏଇ ପଥେଇ ସିଂହଳ ଦ୍ଵୀପେ ନିଯେ ଗେଛେନ। ପୂର୍ବେ ତ୍ରିବେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଡ଼ ବଡ଼ ଜାହାଜ ଅନାଯାସେ ପ୍ରବେଶ କରତ। ସଞ୍ଗ୍ରାମ ନାମକ ପ୍ରାଚୀନ ବନ୍ଦର ଏଇ ତ୍ରିବେଣୀ ଘାଟେର କିଞ୍ଚିତ ଦୂରେଇ ସରଦ୍ଵତୀର ଉପର ଛିଲ। ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳ ହତେଇ ଏଇ ସଞ୍ଗ୍ରାମ ବଙ୍ଗଦେଶେର ବହିର୍ବାଣିଜ୍ୟେର ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର। କ୍ରମେ ସରଦ୍ଵତୀର ମୁଖ ବନ୍ଧ ହତେ ଲାଗଲ। ୧୫୩୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଏଇ ମୁଖ ଏତ ବୁଜେ ଏସେଛେ ଯେ, ପୋର୍ଟୁଗିଜେରା ଆପନାଦେର ଜାହାଜ ଆସବାର ଜନ୍ୟେ କତକଦୂର ନୀଚେ ଗିଯେ ଗଞ୍ଜାର ଉପର ହାନ ନିଲ। ଉହାଇ ପରେ ବିଖ୍ୟାତ ଭୂଗଳୀ-ନଗର। ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ହତେଇ ସ୍ଵଦେଶୀ ବିଦେଶୀ ସଓଦାଗରେରା ଗଞ୍ଜାଯ ଚଡ଼ା ପଡ଼ିବାର ଭୟେ ବ୍ୟାକୁଲ; କିନ୍ତୁ ହଲେ କି ହବେ; ମାନୁଷେର ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ଆଜଓ ବଡ଼ ଏକଟା କିଛୁ କରେ ଉଠିତେ ପାରେନି। ମା ଗଞ୍ଜା କ୍ରମଶହୀ ବୁଜେ ଆସଛେନ। ୧୬୬୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଏକ ଫରାସୀ ପାଦ୍ରୀ ଲିଖିଛେ, ସୂତିର କାହେ

ଭାଗୀରଥୀ- ମୁଖ ସେ ସମୟେ ବୁଜେ ଗିଯେଛିଲ । ଅନ୍ଧକୂପେର ହଲଓଯେଲ-ମୁର୍ଶିଦାବାଦ ଯାବାର ରାନ୍ତାୟ ଶାନ୍ତିପୁରେ ଜଳ ଛିଲ ନା ବଲେ ଛୋଟ ନୌକା ନିତେ ବାଧ୍ୟ ହେଁଲେନ । ୧୭୯୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ କାଣ୍ଡେନ କୋଲକ୍ରମକ ସାହେବ ଲିଖିଛେନ ଯେ, ଶ୍ରୀଶ୍ଵରାଳେ ଭାଗୀରଥୀ ଆର ଜଳାଙ୍ଗୀୟ ନଦୀତେ ନୌକା ଚଲେ ନା । ୧୮୨୨ ଥେବେ ୧୮୮୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗରମିକାଳେ ଭାଗୀରଥୀତେ ନୌକାର ଗମାଗମ ବନ୍ଧ ଛିଲ । ଇହାର ମଧ୍ୟେ ୨୪ ବର୍ଷର ଦୁଇ ବା ତିନି ଫିଟ ଜଳ ଛିଲ । ୧୭ ଶତାବ୍ଦୀତେ ଓଲନ୍ଦାଜେରା ହଗଲିର ଏକ ମାଇଲ ନିଚେ ଚୁଁଚଡ଼ାଯ ବାଣିଜ୍ୟସ୍ଥାନ କରଲେ; ଫରାସୀରା ଆରଓ ପରେ ଏସେ ତାର ନିଚେ ଚନ୍ଦନନଗର ସ୍ଥାପନ କରଲେ । ଜାର୍ମାନ ଅଷ୍ଟେଣ୍ଡ କୋମ୍ପାନୀ ୧୭୨୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଚନ୍ଦନନଗରେର ପାଁଚ ମାଇଲ ନିଚେ ଅପର ପାରେ ବାଁକିପୁର ନାମକ ଜାୟଗାୟ ଆଡ଼ିତ ଖୁଲଲେ । ୧୬୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଦିନେମାରେରା ଚନ୍ଦନନଗର ହତେ ଆଟ ମାଇଲ ଦୂରେ ଶ୍ରୀରାମପୁରେ ଆଡ଼ିତ କରଲେ । ତାର ପର ଇଂରେଜରା କଲକେତା ବସାଲେନ ଆରଓ ନିଚେ । ପୂର୍ବୋତ୍ତମ ସମସ୍ତ ଜାୟଗାୟଇ ଆର ଜାହାଜ ଯେତେ ପାରେ ନା । କଲକେତା ଏଖନେ ଖୋଲା, ତବେ ‘ପରେଇ ବା କି ହ୍ୟ’ ଏଇ ଭାବନା ସକଳେର ।

ତବେ ଶାନ୍ତିପୁରେର କାହାକାହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଞ୍ଜାୟ ଯେ ଗରମିକାଳେଓ ଏତ ଜଳ ଥାକେ, ତାର ଏକ ବିଚିତ୍ର କାରଣ ଆଛେ । ଉପରେର ଧାରା ବନ୍ଧପ୍ରାୟ ହଲେଓ ରାଶିକୃତ ଜଳ ମାଟିର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଚୁଇୟେ ଗଞ୍ଜାୟ ଏସେ ପଡ଼େ । ଗଞ୍ଜାର ଖାଦ ଏଖନେ ପାଡ଼ିର ଜମି ହତେ ଅନେକ ନୀଚୁ । ଯଦି ଐ ଖାଦ କ୍ରମେ ମାଟି ବସେ ଉଁଚୁ ହେଁୟ ଉଠେ, ତାହଲେଇ ମୁଶକିଲ । ଆର ଏକ ଭୟେର କିଂବଦନ୍ତୀ ଆଛେ; କଲକେତାର କାହେଓ ମା ଗଞ୍ଜା ଭୂମିକମ୍ପ ବା ଅନ୍ୟ କାରଣେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଏମନ ଶୁକିଯେ ଗେଛେନ ଯେ, ମାନୁଷେ ହେଁଟେ ପାର ହେଁଛେ । ୧୭୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ନାକି ଐରକମ ହେଁଲେ । ଆର ଏକ ରିପୋର୍ଟେ ପାଓଯା ଯାଯ ଯେ, ୧୭୩୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେର ୯ ଅଷ୍ଟୋବର ବୃହମ୍ପତିବାର ଦୁପୁରବେଳାୟ ଭାଁଟାର ସମୟ ଗଞ୍ଜା ଏକଦମ ଶୁକିଯେ ଗେଲେନ । ଠିକ ବାରବେଳାୟ ଏହିଟେ ଘଟିଲେ କି ହତ, ତୋମାରଇ ବିଚାର କର-ଗଞ୍ଜା ବୋଧ ହ୍ୟ ଆର ଫିରତେନ ନା ।

ଏଇ ତୋ ଗେଲ ଉପରେର କଥା । ନିଚେ ମହାଭୟ-‘ଜେମସ୍ ଆର ମେରୀ’ ଚଢା । ପୂର୍ବେ ଦାମୋଦର ନଦ କଲକେତାର ୩୦ ମାଇଲ ଉପରେ ଗଞ୍ଜାୟ ଏସେ ପଡ଼ିଥିଲ, ଏଖନ କାଳେର ବିଚିତ୍ରଗତିତେ ତିନି ୩୧ ମାଇଲେର ଉପର ଦକ୍ଷିଣେ ଏସେ ହାଜିର । ତାର ପ୍ରାୟ ଛ ମାଇଲ ନିଚେ ରୂପନାରାୟଣ ଜଳ ଢାଲିଛେ, ମଣିକାଞ୍ଚନଯୋଗେ ତାଁରା ତୋ ହଡ଼ମୁଡ଼ିଯେ ଆସୁନ, କିନ୍ତୁ ଏ କାଦା ଧୋଯ କେ? କାଜେଇ ରାଶିକୃତ

ବାଲି । ସେ ସ୍ତୂପ କଥନଓ ଏଖାନେ, କଥନଓ ଓଖାନେ, କଥନଓ ଏକଟୁ ଶକ୍ତି, କଥନଓ ବା ନରମ ହଚ୍ଛେ । ସେ ଭୟେର ସୀମା କି! ଦିନରାତ ତାର ମାପଜୋଖ ହଚ୍ଛେ, ଏକଟୁ ଅନ୍ୟମନକ୍ଷ ହଲେଇ-ଦିନକତକ ମାପଜୋଖ ଭୁଲଗେଇ, ଜାହାଜେର ସର୍ବନାଶ । ସେ ଚଢ଼ାଯ ଛୁଟେ ନା ଛୁଟେଇ ଅମନି ଉଲଟେ ଫେଲା, ନା ହ୍ୟ ସୋଜାସୁଜିଇ ଗ୍ରାସ !! ଏମନେ ହେଁବେଳେ, ମନ୍ତ୍ର ତିନ-ମାନ୍ତ୍ରିଲ ଜାହାଜ ଲାଗବାର ଆଧ ଘଣ୍ଟା ବାଦେଇ ଖାଲି ଏକଟୁ ମାନ୍ତ୍ରିଲମାତ୍ର ଜେଗେ ରହିଲେନ । ଏ ଚଢ଼ା ଦାମୋଦର-ରୂପନାରାୟଣେର ମୁଖି ବଟେନ । ଦାମୋଦର ଏଥନ ସାଁଓତାଲି ଗାଁଯେ ତତ ରାଜୀ ନନ, ଜାହାଜ-ଷ୍ଟୀମାର ପ୍ରଭୃତି ଚାଟିନି ରକମେ ନିଚେନ । ୧୮୭୭ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ କଲକେତା ଥାକେ ‘କାଉଣ୍ଟି ଅଫ ଟ୍ରାରଲିଂ’ ନାମକ ଏକ ଜାହାଜେ ୧୪୪୪ ଟନ ଗମ ବୋଝାଇ ନିଯେ ଯାଛିଲ । ଏ ବିକଟ ଚଢ଼ାଯ ସେମନ ଲାଗା ଆର ତାର ଆଟ ମିନିଟେର ମଧ୍ୟେଇ ‘ଖୋଁଜ ଖବର ନାହିଁ ପାଇ’ । ୧୮୭୮ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ୨୪୦୦ ଟନ ବୋଝାଇ ଏକଟି ଷ୍ଟୀମାରେର ଦଶ ମିନିଟେର ମଧ୍ୟେ ଏ ଦଶା ହ୍ୟ । ଧନ୍ୟ ମା ତୋମାର ମୁଖ! ଆମରା ଯେ ଭାଲୟ ଭାଲୟ ପେରିଯେ ଏସେହି, ପ୍ରଣାମ କରି ।

ତୁ-ଭାଯା ବଲଲେନ, ‘ମଶାୟ! ପାଁଟା ମାନା ଉଚିତ ମାକେ’; ଆମିଓ ବଲି, ‘ତଥାନ୍ତ, ଏକଦିନ କେନ ଭାଯା, ପ୍ରତ୍ୟହ’ ପରଦିନ ତୁ-ଭାଯା ଆବାର ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ, ‘ମଶାୟ, ତାର କି ହଲ? ସେଦିନ ଆର ଜବାବ ଦିଲୁମ ନା । ତାର ପରଦିନ ଆବାର ଜିଜ୍ଞାସା କରତେଇ ଖାବାର ସମୟ ତୁ-ଭାଯାକେ ଦେଖିଯେ ଦିଲୁମ, ପାଁଟା ମାନାର ଦୌଡ଼ଟା କତଦୂର ଚଲଛେ । ଭାଯା କିଛୁ ବିଶ୍ଵିତ ହ୍ୟେ ବଲଲେନ, ‘ଓ ତୋ ଆପନି ଖାଚେନ’ । ତଥନ ଅନେକ ଯତ୍ନ କରେ ବୋଝାତେ ହଲ ଯେ-କୋନ ଗଞ୍ଜାହିନ ଦେଶେ ନାକି କଲକେତାର ଏକ ଛେଲେ ଶୁଣିରବାଡ଼ି ଯାଯ; ସେଖାନେ ଖାବାର ସମୟ ଚାରିଦିକେ ଢାକଟୋଲ ହାଜିର; ଆର ଶାଶ୍ତ୍ରୀର ବେଜାୟ ଜେଦ, ‘ଆଗେ ଏକଟୁ ଦୁଧ ଖାଓ ।’ ଜାମାଇ ଠାଓରାଲେ ବୁଝି ଦେଶାଚାର, ଦୁଧେର ବାଟିତେ ଯେଇ ଚୁମୁକଟି ଦେଓଯା-ଅମନି ଚାରିଦିକେ ଢାକଟୋଲ ବେଜେ ଓଠା । ତଥନ ତାର ଶାଶ୍ତ୍ରୀ ଆନନ୍ଦାଶ୍ରପରିପୁଣ୍ଟତା ହ୍ୟେ ମାଥାଯ ହାତ ଦିଯେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରେ ବଲଲେ, ‘ବାବା! ତୁମି ଆଜ ପୁତ୍ରେର କାଜ କରଲେ, ଏହି ତୋମାର ପେଟେ ଗଞ୍ଜାଲ ଆଛେ, ଆର ଦୁଧେର ମଧ୍ୟେ ଛିଲ ତୋମାର ଶୁଣରେର ଅଞ୍ଚି ଗୁଡ଼ା କରା-ଶୁଣର ଗଞ୍ଜା ପେଲେନ ।’ ଅତଏବ ହେ ଭାଇ! ଆମି କଲକେତାର ମାନୁଷ ଏବଂ ଜାହାଜେ ପାଁଟାର ଛଡ଼ାଛଡ଼ି, କ୍ରମାଗତ ମା ଗଞ୍ଜାଯ ପାଁଟା ଚଢ଼ିଛେ, ତୁମି କିଛୁମାତ୍ର ଚିନ୍ତିତ ହ୍ୟୋ ନା । ଭାଯା ଯେ ଗନ୍ତୀରପ୍ରକୃତି, ବକ୍ତ୍ଵାଟା କୋଥାଯ ଦାଁଡାଲ-ବୋଝା ଗେଲ ନା ।

8. ଜାହାଜେର କଥା

ଏ ଜାହାଜ କି ଆଶାର୍ ବ୍ୟାପାର! ସେ ସମୁଦ୍ର-ଡାଙ୍ଗ ଥିଲେ ଭୟ ହୁଏ, ଯାଁର ମାଝଖାନେ ଆକାଶଟା ନୁହେ ଏସେ ମିଳେ ଗେଛେ ବୋଧ ହୁଏ, ଯାଁର ଗର୍ଭ ହତେ ସୂର୍ଯ୍ୟମାମା ଧୀରେ ଧୀରେ ଉଠେନ ଆବାର ଡୁବେ ଯାନ, ଯାଁର ଏକଟୁ ଜ୍ଞାନଙ୍କେ ପ୍ରାଣ ଥରହରି, ତିନି ହେବେ ଦାଁଡାଲେନ ରାଜପଥ, ସକଳେର ଚେଯେ ସନ୍ତା ପଥ! ଏ ଜାହାଜ କରଲେ କେ? କେଉଁ କରେନି; ଅର୍ଥାତ୍ ମାନୁଷେର ପ୍ରଧାନ ସହାୟସ୍ଵରୂପ ସେ ସକଳ କଲକଜା ଆଛେ, ସା ନଇଲେ ଏକଦଣ୍ଡ ଚଲେ ନା, ସାର ଓଲଟପାଲଟେ ଆର ସବ କଲକାରଖାନାର ସୃଷ୍ଟି, ତାଦେର ନ୍ୟାୟ-ସକଳେ ମିଳେ କରେଛେ। ସେମନ ଚାକା; ଚାକା ନଇଲେ କି କୋନ କାଜ ଚଲେ? ହ୍ୟାଁକଟ ହୌକଟ ଗରୁର ଗାଡ଼ି ଥିଲେ ‘ଜୟ ଜଗନ୍ନାଥେ’ର ରଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସୂତୋ-କାଟା ଚରକା ଥିଲେ ପ୍ରକାଣ ପ୍ରକାଣ କାରଖାନାର କଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛୁ ଚଲେ? ଏ ଚାକା ପ୍ରଥମ କରଲେ କେ? କେଉଁ କରେନି, ଅର୍ଥାତ୍ ସକଳେ ମିଳେ କରେଛେ। ପ୍ରାଥମିକ ମାନୁଷ କୁଡ଼ିଲ ଦିଯେ କାଠ କାଟିଛେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଗୁଡ଼ି ଢାଲୁ ଜାଯଗାଯ ଗଡ଼ିଯେ ଆନଛେ, କ୍ରମେ ତାକେ କେଟେ ନିରେଟ ଚାକା ତୈରୀ ହଲ, କ୍ରମେ ଅରା ନାଭି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି-ଆମାଦେର ଚାକା। କତ ଲାଖ ବର୍ତସର ଲେଗେଛିଲ କେ ଜାନେ? ତବେ ଏ ଭାରତବର୍ଷ ଯା ହୁଏ, ତା ଥିଲେ ଯାଯା। ତାର ଯତ ଉନ୍ନତି ହୋଇ ନା କେନ, ଯତ ପରିବର୍ତନ ହୋଇ ନା କେନ, ନୀଚେର ଧାପଗୁଲିତେ ଓଠିବାର ଲୋକ କୋଥା ନା କୋଥା ଥିଲେ ଏସେ ଜୋଟେ, ଆର ସବ ଧାପଗୁଲି ରଯେ ଯାଯା। ଏକଟା ବାଁଶେର ଗାୟେ ଏକଟା ତାର ବେଁଧେ ବାଜନା ହଲ; ତାର କ୍ରମେ ଏକଟା ବାଲାଞ୍ଛିର ଛଡ଼ି ଦିଯେ ପ୍ରଥମ ବେହାଲା ହଲ, କ୍ରମେ କତ ରୂପ ବଦଳ ହଲ, କତ ତାର ହଲ, ତାଁତ ହଲ, ଛଡ଼ିର ନାମ ରୂପ ବଦଳାଲ, ଏସରାଜ ସାରଙ୍ଗି ହଲେନ। କିନ୍ତୁ ଏଖନେ କି ଗାଡ଼ୋଯାନ ମିଏତାରା ଘୋଡ଼ାର ଗାଛକତକ ବାଲାଞ୍ଛି ନିଯେ ଏକଟା ଭାଁଡ଼େର ମଧ୍ୟେ ବାଁଶେର ଚୋଙ୍ଗ ବସିଯେ କ୍ଯାଁକୋ କରେ ‘ମଜ୍ଜାଯାର କାହାରେର’ ଜାଲ ବୁନବାର ବୃତ୍ତାନ୍ତଙ୍କ ଜାହିର କରେ ନା? ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶେ ଦେଖିଗେ, ଏଖନେ ନିରେଟ ଚାକା ଗଡ଼ଗଡ଼ିଯେ ଯାଚେ! ତବେ ସେଟା ନିରେଟ ବୁଦ୍ଧିର ପରିଚୟ ବଟେ, ବିଶେଷ ଏ ରବାର-ଟାଯାରେର ଦିନେ।

ଅନେକ ପୁରାଣକାଲେର ମାନୁଷ, ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ୟଯୁଗେର ଯଥନ ଆପାମର ସାଧାରଣ ଏମନି ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଛିଲେନ ଯେ, ପାଛେ ଭେତରେ ଏକଥାନ ଓ ବାହିରେ ଆର ଏକଥାନ ହୁଏ ବଲେ କାପଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରତେନ

ନା। ପାଛେ ସ୍ଵାର୍ଥପରତା ଆସେ ବଲେ ବିବାହ କରନେ ନା; ଏବଂ ଭେଦବୁଦ୍ଧିରହିତ ହୟେ କୋଣ୍ଠକା ଲୋଡ଼ା-ଲୁଡ଼ିର ସହାୟେ ସର୍ବଦାଇ ‘ପରଦ୍ରବ୍ୟେସୁ ଲୋଟ୍ରିବ୍’ ବୋଧ କରନେ; ତଥନ ଜଳେ ବିଚରଣ କରବାର ଜନ୍ୟ ତାଁରା ଗାଛେର ମାଝଖାନଟା ପୁଡ଼ିଯେ ଫେଲେ ଅଥବା ଦୁ-ଚାରଖାନା ଗୁଡ଼ି ଏକତ୍ରେ ବେଁଧେ ସାଲତି ଭେଲା ଇତ୍ୟାଦିର ସୃଷ୍ଟି କରେନ। ଉଡ଼ିଷ୍ୟା ହତେ କଲଞ୍ଚେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଟୁମାରନ (Catamaran) ଦେଖେଛ ତୋ? ଭେଲା କେମନ ସମୁଦ୍ରେଓ ଦୂର ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଲେ ଯାଯି ଦେଖେଛ ତୋ? ଉନିଇ ହଲେନ—‘ଉତ୍ତରମୂଳମ୍’ ।

ଆର ଐ ଯେ ବାଙ୍ଗାଳ ମାଝିର ନୌକା—ଯାତେ ଚଢ଼େ ଦରିଯାର ପାଁଚ ପୀରକେ ଡାକତେ ହୟ; ଐ ଯେ ଚାଟଗେଁୟେ-ମାଝି-ଅଧିଷ୍ଠିତ ବଜରା—ଯା ଏକଟୁ ହାଓୟା ଉଠଲେଇ ହାଲେ ପାନି ପାଯ ନା ଏବଂ ଯାତ୍ରୀଦେର ଆପନ ଆପନ ‘ଦ୍ୟାବ୍ତାର ନାମ ନିତେ ବଲେ; ଐ ଯେ ପଶିମେ ଭଡ଼—ଯାର ଗାୟେ ନାନା ଚିତ୍ରବିଚିତ୍ର-ଆଁକା ପେତଲେର ଚୋକ ଦେଓୟା, ଦାଁଡ଼ିରା ଦାଁଡ଼ିଯେ ଦାଁଡ଼ିଯେ ଦାଁଡ଼ ଟାନେ, ଐ ଯେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ସଦାଗରେର ନୌକା (କବିକଞ୍ଜନେର ମତେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ଦାଁଡ଼ର ଜୋରେଇ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ପାର ହୟେଛିଲେନ ଏବଂ ଗଲଦା ଚିଙ୍ଗିର ଗୋପେର ମଧ୍ୟେ ପଡ଼େ, କିନ୍ତି ବାନଚାଲ ହୟେ ଡୁବେ ଯାବାର ଯୋଗାଡ଼ ହୟେଛିଲେନ; ତଥାପି କଡ଼ି ଦେଖେ ପୁଣିମାଛ ଠାଉରେଛିଲେନ ଇତ୍ୟାଦି) ଓରଫେ ଗଞ୍ଜାସାଗରେ ଡିଙ୍ଗି-ଉପରେ ସୁନ୍ଦର ହାଓୟା, ନୀଚେ ବାଁଶେର ପାଟାତନ, ଭେତରେ ସାରି ଗଞ୍ଜାଜଲେର ଜାଲା (ଯାତେ ‘ମେତୁଯା ଗଞ୍ଜାସାଗର’-ଥୁଡ଼ି, ତୋମରା ଗଞ୍ଜାସାଗର ଯାଓ ଆର କନକନେ ଉତ୍ତରେ ହାଓୟାର ଗୁଡ଼ିତୋଯ ଡାବ ନାରିକେଳ ଚିନିର ପାନା’ ଖାଓ ନା); ଐ ଯେ ପାନସି ନୌକା, ବାବୁଦେର ଆପିସ ନିଯେ ଯାଯ ଆର ବାଡ଼ି ଆନେ, ବାଲିର ମାଝି ଯାର ନାଯକ, ବଡ଼ ମଜବୁତ, ଭାରି ଓତ୍ତାଦ-କୋଣ୍ଠାଙ୍କରେ ମେଘ ଦେଖେଛେ କି କିନ୍ତି ସାମଲାଚେ, ଏକ୍ଷଣେ ଯା ଜଗନ୍ନାଥପୁରିଯା ଜଗନ୍ନାନେର ଦଖଲେ ଚଲେ ଯାଚେ (ଯାଦେର ବୁଲି—‘ଆଇଲା ଗାଇଲା ବାନେ ବାନି’, ଯାଦେର ଓପର ତୋମାଦେର ମହନ୍ତ ମହାରାଜେର ‘ବଘାସୁର’ ଧରେ ଆନତେ ହୁକୁମ ହୟେଛିଲ, ଯାରା ଭେବେଇ ଆକୁଳ—‘ଏ ଶ୍ଵାମିନାଥ! ଏ ବଘାସୁର କହା ମିଳେବ? ଇତ ହାମ ଜାନବ ନା’)। ଐ ଯେ ଗାଧାବୋଟ-ଯିନି ସୋଜାସୁଜି ଯେତେ ଜାନେନଇ ନା, ଐ ଯେ ହୁଡ଼ି, ଏକ ଥେକେ ତିନ ମାନ୍ଦିଲ-ଲଙ୍କା, ମାଲଦ୍ଵୀପ ବା ଆରବ ଥେକେ ନାରକେଳ, ଖେଜୁର, ଶୁଟକି ମାଛ ଇତ୍ୟାଦି ବୋବାଇ ହୟେ ଆସେ; ଆର କତ ବଲବ, ଓରା ସବ ହଲେନ—‘ଅଧଃଶାଖା ପ୍ରଶାଖା।’

ଶ୍ରୀ ବିକ୍ରଣନ୍ଦ୍ର । ପରିବାରଜ୍ଞ । ଶ୍ରୀ ବିକ୍ରଣନ୍ଦ୍ରର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ପାଲଭରେ ଜାହାଜ ଚାଲାନ ଏକଟି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଆବିଷ୍କିଯା । ହାଓୟା ସେ ଦିକେ ଯାକ ନା କେନ, ଜାହାଜ ଆପନାର ଗମ୍ୟସ୍ଥାନେ ପୌଛବେଇ ପୌଛବେ । ତବେ ହାଓୟା ବିପକ୍ଷ ହଲେ ଏକଟୁ ଦେରୀ । ପାଲଓୟାଲା ଜାହାଜ କେମନ ଦେଖିତେ ସୁନ୍ଦର, ଦୂରେ ବୋଧ ହୟ, ସେଣ ବହୁପକ୍ଷବିଶିଷ୍ଟ ପକ୍ଷିରାଜ ଆକାଶ ଥିକେ ନାମଛେନ । ପାଲେର ଜାହାଜ କିନ୍ତୁ ସୋଜା ଚଲିବେ ବଡ଼ ପାରେନ ନା; ହାଓୟା ଏକଟୁ ବିପକ୍ଷ ହଲେଇ ଏଁକେ ବେଁକେ ଚଲିବେ ହୟ, ତବେ ହାଓୟା ଏକେବାରେ ବନ୍ଧ ହଲେଇ ମୁଶକିଲ-ପାଖା ଗୁଟିଯେ ବସେ ଥାକିବେ ହୟ । ମହା-ବିଶ୍ୱବରେଖାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶମୁହଁ ଏଥନ୍ତି ମାଝେ ମାଝେ ଏଇରୁପ ହୟ । ଏଥନ ପାଲ-ଜାହାଜେ କାଠ-କାଠରା କମ, ତିନିଓ ଲୌହନିର୍ମିତ । ପାଲ-ଜାହାଜେର କାଞ୍ଚାନ କରା ଷ୍ଟୀମାର ଅପେକ୍ଷା ଅନେକ ଶକ୍ତି, ଏବଂ ପାଲ-ଜାହାଜେ ଅଭିଜ୍ଞତା ନା ଥାକଲେ ଭାଲ କାଞ୍ଚାନ କଥନ୍ତି ହୟ ନା । ପ୍ରତି ପଦେ ହାଓୟା ଚେନା, ଅନେକ ଦୂର ଥିକେ ସଙ୍କଟ ଜାଯଗାର ଜନ୍ୟ ହଁଶିଯାର ହାଓୟା, ଷ୍ଟୀମାର ଅପେକ୍ଷା ଏ ଦୁଟି ଜିନିଷ ପାଲ-ଜାହାଜେ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ । ଷ୍ଟୀମାର ଅନେକଟା ହାତେର ମଧ୍ୟେ, କଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତମଧ୍ୟେ ବନ୍ଧ କରା ଯାଯା । ସାମନେ ପିଛନେ ଯେମନ ଇଚ୍ଛା ଅଲ୍ପ ସମୟେର ମଧ୍ୟେ ଫିରାନୋ ଯାଯା । ପାଲ-ଜାହାଜ ହାଓୟାର ହାତେ । ପାଲ ଖୁଲିବେ, ବନ୍ଧ କରିବେ, ହାଲ ଫେରାତେ ହୁଯତୋ ଜାହାଜ ଢାଇଁ ଲେଗେ ଯେତେ ପାରେ, ଡୁବୋ ପାହାଡ଼େର ଉପର ଚଢ଼େ ଯେତେ ପାରେ, ଅଥବା ଅନ୍ୟ ଜାହାଜେର ସହିତ ଧାକ୍କା ଲାଗିବେ ପାରେ । ଏଥନ ଆର ଯାତ୍ରୀ ବଡ଼ ପାଲ-ଜାହାଜେ ଯାଯା ନା, କୁଳୀ ଛାଡ଼ା । ପାଲ-ଜାହାଜ ପ୍ରାୟ ମାଲ ନିଯେ ଯାଯା, ତାଓ ନୁନ ପ୍ରଭୃତି ଖେଲୋ ମାଲ । ଛୋଟ ଛୋଟ ପାଲ-ଜାହାଜ, ଯେମନ ହଢ଼ି ପ୍ରଭୃତି, କିନାରାଯ ବାଣିଜ୍ୟ କରେ । ସୁଯୋଜ ଖାଲେର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଟାନବାର ଜନ୍ୟ ଷ୍ଟୀମାର ଭାଡ଼ା କରେ ହାଜାର ହାଜାର ଟାକା ଟେକ୍ସ ଦିଯେ ପାଲ-ଜାହାଜେର ପୋଷାଯ ନା । ପାଲ-ଜାହାଜ ଆଫ୍ରିକା ସୁରେ ଛ-ମାସେ ଇଂଲଣ୍ଡେ ଯାଯା । ପାଲ-ଜାହାଜେର ଏଇ ସକଳ ବାଧାର ଜନ୍ୟ ତଥନକାର ଜଳ-ଯୁଦ୍ଧ ସଙ୍କଟେର ଛିଲ । ଏକଟୁ ହାଓୟାର ଏଦିକ ଓଦିକ, ଏକଟୁ ସମୁଦ୍ର-ଦ୍ରୋତେର ଏଦିକ ଓଦିକେ ହାର ଜିତ ହୁଯେ ଯେତା । ଆବାର ସେ-ସକଳ ଜାହାଜ କାଠେର ଛିଲ । ଯୁଦ୍ଧେର ସମୟ ତ୍ରମାଗତ ଆଣ୍ଟନ ଲାଗିବା, ଆର ସେ ଆଣ୍ଟନ ନିରୁତେ ହେତୁ । ସେ ଜାହାଜେର ଗଠନ୍ତି ଆର ଏକରକମେର ଛିଲ । ଏକଦିକ ଛିଲ ଚେପ୍ଟା ଆର ଅନେକ ଉଁଁ, ପାଁ୍ଚ-ତଳା ଛ-ତଳା । ଯେଦିକଟା ଚେପ୍ଟା, ତାରଇ ଉପର ତଳାଯ ଏକଟା କାଠେର ବାରାନ୍ଦା ବାର କରା ଥାକିବା । ତାରପର ଏକଟା ମନ୍ତ୍ର ଛାତ-ଉପର ଖୋଲା । ଛାତେର ଓପାଶେ ଆବାର ଦୁ-ଚାରଟି ସର । ନୀଚେର ତଳାଯାନ୍ତି ଏ ରକମ ଟାକା ଦାଲାନ,

ତାର ନୀଚେଓ ଦାଲାନ; ତାର ନୀଚେ ଦାଲାନ ଏବଂ ମାଲ୍ଲାଦେର ଶୋବାର ସ୍ଥାନ, ଖାବାର ସ୍ଥାନ ଇତ୍ୟାଦି। ପ୍ରତ୍ୟେକ ତଳାର ଦାଲାନେର ଦୁ-ପାଶେ ତୋପ ବସାନୋ, ସାରି ସାରି ଦ୍ୟାଲେର ଗାୟେ କାଟା, ତାର ମଧ୍ୟେ ଦିଯେ ତୋପେର ମୁଖ-ଦୁ-ପାଶେ ରାଶීକୃତ ଗୋଲା (ଆର ଯୁଦ୍ଧର ସମୟ ବାରଙ୍ଦେର ଥଲେ)। ତଥନକାର ଯୁଦ୍ଧ-ଜାହାଜେର ପ୍ରତ୍ୟେକ ତଳାଇ ବଡ଼ ନୀଚୁ ଛିଲ; ମାଥା ହେଁଟ କରେ ଚଲତେ ହତ। ତଥନ ନୌ-ଯୋଦ୍ଧା ଯୋଗାଡ଼ କରତେଓ ଅନେକ କଷ୍ଟ ପେତେ ହତ। ସରକାରେର ଭକ୍ତମ ଛିଲ ଯେ, ଯେଥାନ ଥେକେ ପାର ଧରେ, ବେଁଧେ, ଭୁଲିଯେ ଲୋକ ନିଯେ ଯାଓ। ମାଯେର କାହିଁ ଥେକେ ଛେଲେ, ନ୍ତ୍ରୀର କାହିଁ ଥେକେ ସ୍ଵାମୀ-ଜୋର କରେ ଛିନିଯେ ନିଯେ ଯେତ। ଏକବାର ଜାହାଜେ ତୁଳତେ ପାରଲେ ହୟ, ତାରପର-ବେଚାରା କଥନେଓ ହୟତୋ ଜାହାଜେ ଚଢ଼େନି—ଏକେବାରେ ଭକ୍ତମ ହଲ, ମାଞ୍ଚଲେ ଓଠ। ଭୟ ପେଯେ ଭକ୍ତମ ନା ଶୁଣଲେଇ ଚାରୁକ। କତକ ମରେଓ ଯେତ। ଆହିନ କରଲେନ ଆମୀରେରା, ଦେଶ-ଦେଶାନ୍ତରେର ବାଣିଜ୍ୟ ଲୁଟପାଟ କରବାର ଜନ୍ୟ; ରାଜସ୍ବ ଭୋଗ କରବେନ ତାଁରା, ଆର ଗରୀବଦେର ଖାଲି ରକ୍ତପାତ, ଶରୀରପାତ, ଯା ଚିରକାଳ ଏ ପୃଥିବୀତେ ହେଁ ଆସଛେ!! ଏଥନ ଓ-ସବ ଆହିନ ନେଇ, ଏଥନ ଆର ‘ପ୍ରେସ ଗ୍ୟାଙ୍ଗେର’ ନାମେ ଚାଷା-ଭୁଷୋର ହୃତକମ୍ପ ହୟ ନା। ଏଥନ ଖୁଶିର ସଓଦା; ତବେ ଅନେକଗୁଲି ଚୋର-ଛ୍ୟାଚ୍ଛବି ଛୋଟାକେ ଜେଲେ ନା ଦିଯେ ଏଇ ଯୁଦ୍ଧ-ଜାହାଜେ ନାବିକେର କର୍ମ ଶେଖାନୋ ହୟ।

ବାଞ୍ଚିବଳ ଏ ସମସ୍ତଇ ବଦଳେ ଫେଲେଛେ। ଏଥନ ‘ପାଲ’-ଜାହାଜେ ଅନାବଶ୍ୟକ ବାହାର। ହାଓ୍ୟାର ସହାୟତାଯ ଉପର ନିର୍ଭର ବଡ଼ଇ ଅଲ୍ପ। ଝାଡ଼-ଝାପଟାର ଭୟଓ ଅନେକ କମ। କେବଳ ଜାହାଜ ନା ପାହାଡ଼-ପର୍ବତେ ଧାକ୍କା ଖାଯ, ଏଇ ବାଁଚାତେ ହୟ। ଯୁଦ୍ଧ-ଜାହାଜ ତୋ ଏକେବାରେ ପୂର୍ବେର ଅବହାର ସଙ୍ଗେ ବିଲକୁଳ ପୃଥକ୍। ଦେଖେ ତୋ ଜାହାଜ ବଲେ ମନେଇ ହୟ ନା। ଏକ ଏକଟି ଛୋଟ ବଡ଼ ଭାସନ୍ତ ଲୋହାର କେଲ୍ଲା। ତୋପଓ ସଂଖ୍ୟାୟ ଅନେକ କମେ ଗେଛେ। ତବେ ଏଥନକାର କଲେର ତୋପେର କାହେଁ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ତୋପ ଛେଲେଖେଲା ବୈ ତୋ ନଯ। ଆର ଏ ଯୁଦ୍ଧ-ଜାହାଜେର ବେଗଇ ବା କି! ସବ ଚେଯେ ଛୋଟଗୁଲି ‘ଟରପିଡୋ’ ଛୁଡ଼ିବାର ଜନ୍ୟ, ତାର ଚେଯେ ଏକଟୁ ବଡ଼ଗୁଲି ଶକ୍ତର ବାଣିଜ୍ୟପୋତ ଦଖଲ କରତେ, ଆର ବଡ଼-ବଡ଼ଗୁଲି ହଚ୍ଛେନ ବିରାଟ ଯୁଦ୍ଧର ଆଯୋଜନ।

ଆମେରିକାର ଇଉନାଇଟେଡ ଷ୍ଟେଟ୍‌ସେର ସିଭିଲ ଓ୍ୟାରେର ସମୟ, ଏକରାଜ୍ୟପକ୍ଷେରୀୟ ୧୦ ଏକଥାନ କାଠେର ଜଙ୍ଗି ଜାହାଜେର ଗାୟ କତକଗୁଲୋ ଲୋହାର ରେଲ ସାରି ସାରି ବେଁଧେ ଛେଯେ ଦିଯେଛିଲ।

ବିପକ୍ଷେର ଗୋଲା ତାର ଗାୟେ ଲେଗେ, ଫିରେ ସେତେ ଲାଗଲ, ଜାହାଜେର କିଛୁଇ ବଡ଼ କରତେ ପାରଲେ ନା । ତଥନ ମତଲବ କରେ, ଜାହାଜେର ଗା ଲୋହା ଦିଯେ ଜୋଡ଼ା ହତେ ଲାଗଲ, ସାତେ ଦୁସମନେର ଗୋଲା କାଷ୍ଟ ଭେଦ ନା କରେ । ଏଦିକେ ଜାହାଜି ତୋପେରଓ ତାଲିମ ବାଡ଼ତେ ଚଳଲ-ତା-ବଡ଼ ତା-ବଡ଼ ତୋପ; ତୋପ-ସାତେ ଆର ହାତେ ସରାତେ, ହଟାତେ, ଠାସତେ, ଛୁଡ଼ତେ ହୁଯ ନା, ସବ କଲେ ହୁଯ । ପାଁଚ-ଶ ଲୋକ ସାକେ ଏକଟୁକୁ ଓ ହେଲାତେ ପାରେ ନା, ଏମନ ତୋପ, ଏଥନ ଏକଟା ଛୋଟ ଛେଲେ କଳ ଟିପେ ସେ ଦିକେ ଇଚ୍ଛେ ମୁଖ ଫେରାଚେ, ନାବାଚେ ଓ ଠାସଚେ, ଭରଚେ, ଆଓୟାଜ କରଚେ-ଆବାର ତାଓ ଚକିତେର ନ୍ୟାଯ ! ସେମନ ଜାହାଜେର ଲୋହାର ଦ୍ୟାଳ ମୋଟା ହତେ ଲାଗଲ, ତେମନି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବଞ୍ଚିଭେଦୀ ତୋପେରଓ ସୃଷ୍ଟି ହତେ ଚଳଲ । ଏଥନ ଜାହାଜଖାନି ଇମ୍ପାତେର ଦ୍ୟାଳଓୟାଲା କେଲ୍ଲା, ଆର ତୋପଗୁଲି ସମେର ଛୋଟ ଭାଇ । ଏକ ଗୋଲାର ଘାୟେ, ସତ ବଡ଼ ଜାହାଜଇ ହନ ନା, ଫେଟେ ଚୁଟେ ଚୌ-ଚାକଲା ! ତବେ ଏଇ ‘ଲୁଯାର ବାସର ସର’ , ଯା ନକିନ୍ଦରେର ବାବା ସ୍ଵପ୍ନେଓ ଭାବେନି; ଏବଂ ଯା ‘ସାତାଲି ପର୍ବତେର’ ଓପର ନା ଦାଁଡିଯେ ସମ୍ଭବ ହାଜାର ପାହାଡ଼େ ଚେଉୟେର ମାଥାଯ ନେଚେ ନେଚେ ବେଡ଼ାଯ, ଇନିଓ ‘ଟରପିଡୋ’ର ଭବେ ଅଛିର । ତିନି ହଚ୍ଛେ କତକଟା ଚୁରୁଣ୍ଟେର ଚେହରା ଏକଟି ନଳ; ତାଁକେ ତ୍ୟାଗ କରେ ଛେଡେ ଦିଲେ ତିନି ଜଲେର ମଧ୍ୟେ ମାଛେର ମତ ଡୁବେ ଡୁବେ ଚଲେ ଯାନ । ତାରପର ସେଥାନେ ଲାଗିବାର, ସେଥାନେ ଧାକ୍କା ଯେଇ ଲାଗା, ଅମନି ତାର ମଧ୍ୟେର ରାଶିକୃତ ମହାବିଷ୍ଟାରଶିଲ ପଦାର୍ଥସକଲେର ବିକଟ ଆଓୟାଜ ଓ ବିଷ୍ଫାରଣ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଜାହାଜେର ନୀଚେ ଏଇ କିର୍ତ୍ତିଟା ହୁଯ, ତାର ‘ପୁନମୂର୍ଖିକୋ ଭବ’ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୌହତ୍ତେ ଓ କାଠକୁଟୋତ୍ତେ କତକ ଏବଂ ବାକିଟା ଧୂମତ୍ତେ ଓ ଅଗ୍ନିତ୍ତେ ପରିଣମନ ! ମନିଷ୍ୟଗୁଲୋ, ଯାରା ଏଇ ଟରପିଡୋ ଫାଟିବାର ମୁଖେ ପଡ଼େ ଯାଇ, ତାଦେରଓ ଯା ଖୁଁଜେ ପାଓୟା ଯାଇ, ତା ପ୍ରାୟ ‘କିମା’ତେ ପରିଣତ ଅବହ୍ଵାୟ ! ଏଇ ସକଳ ଜଙ୍ଗି ଜାହାଜ ତୈୟାର ହୋଯା ଅବଧି ଜଲଯୁଦ୍ଧ ଆର ବେଶୀ ହତେ ହୁଯ ନା । ଦୁ-ଏକଟା ଲଡ଼ାଇ ଆର ଏକଟା ବଡ଼ ଜଙ୍ଗି ଫତେ ବା ଏକଦମ ହାର । ତବେ ଏଇ ରକମ ଜାହାଜ ନିଯେ ଲଡ଼ାଇ ହବାର ପୂର୍ବେ, ଲୋକେ ସେମନ ଭାବତ ସେ, ଦୁ-ପକ୍ଷେର କେଉ ବାଁଚବେ ନା, ଆର ଏକଦମ ସବ ଉଡ଼େ ପୁଡ଼େ ଯାବେ, ତତ କିଛୁ ହୁଯ ନା ।

ମୟଦାନି ଜଙ୍ଗେର ସମୟ, ତୋପ ବନ୍ଦୁକ ଥେକେ ଉଭୟ ପକ୍ଷେର ଉପର ସେ ମୁସଲଧାରା ଗୋଲାଗୁଲି ସମ୍ପାତ ହୁଯ, ତାର ଏକ ହିସ୍‌ସେ ଯଦି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲାଗେ ତୋ ଉଭୟ ପକ୍ଷେର ଫୌଜ ମରେ ଦୁ- ମିନିଟେ ଧୂନ ହୁଯେ ଯାଇ । ସେଇ ପ୍ରକାର, ଦରିଯାଇ ଜଙ୍ଗେର ଜାହାଜେର ଗୋଲା, ଯଦି ୫୦୦ ଆଓୟାଜେର

ଏକଟା ଲାଗତ ତୋ ଉଭୟ ପକ୍ଷେର ଜାହାଜେର ନାମ-ନିଶାନାଓ ଥାକତ ନା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଯତ ତୋପ-ବନ୍ଦୁକ ଉତ୍କରସ ଲାଭ କରଛେ, ବନ୍ଦୁକେର ଯତ ଓଜନ ହାଙ୍କା ହଚ୍ଛେ, ଯତ ନାଲେର କିରକିରାର ପରିପାଟି ହଚ୍ଛେ, ଯତ ପାଲ୍ଲା ବେଡେ ଯାଚେ, ଯତ ଭରବାର ଠାସବାର କଲକଜା ହଚ୍ଛେ, ଯତ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଆଓସାଜ ହଚ୍ଛେ, ତତଇ ଯେନ ଗୁଲି ବ୍ୟର୍ଥ ହଚ୍ଛେ! ପୁରାନୋ ଢଙ୍ଗେର ପାଁଚ ହାତ ଲସା ତୋଡ଼ାଦାର ଜଜେଲ, ଯାକେ ଦୋଠେଙ୍ଗେ କାଠେର ଉପର ରେଖେ, ତାଗ କରତେ ହୁଯ, ଏବଂ ଫୁଁ ଫାଁ ଦିଯେ ଆଗ୍ନ ଦିତେ ହୁଯ, ତାଇ-ସହାୟ ବାରାଖଜାଇ, ଆଫ୍ରିଦ ଆଦମୀ ଅବ୍ୟର୍ଥସନ୍ଧାନ-ଆର ଆଧୁନିକ ସୁଶିକ୍ଷିତ ଫୌଜ, ନାନା-କଳ-କାରଖାନା-ବିଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଦୁକ ହାତେ, ମିନିଟେ ୧୫୦ ଆଓସାଜ କରେ ଖାଲି ହାଓସା ଗରମ କରେ! ଅଲ୍ପେ ସ୍ଵଳ୍ପ କଲକଜା ଭାଲ । ମେଲା କଲକଜା ମାନୁଷେର ବୁଦ୍ଧିସୁଦ୍ଧି ଲୋପାପତ୍ତି କରେ ଜଡ଼ପିଣ୍ଡ ତୈୟାର କରେ । କାରଖାନାଯ ଲୋକଗୁଲୋ ଦିନେର ପର ଦିନ, ରାତେର ପର ରାତ, ବଚରେର ପର ବଚର, ସେଇ ଏକଘେଯେ କାଜଇ କରେ—ଏକ ଏକ ଦଲେ ଏକ ଏକଟା ଜିନିଷେର ଟୁକରୋଇ ଗଡ଼ିଛେ । ପିନେର ମାଥାଇ ଗଡ଼ିଛେ, ସୁତୋର ଜୋଡ଼ାଇ ଦିଚେ, ତାଁତେର ସଙ୍ଗେ ଏଣ୍-ପେଚୁଇ କରେ—ଆଜନ୍ମ । ଫଳ, ଐ କାଜଟିଓ ଖୋୟାନୋ, ଆର ତାର ମରଣ—ଖେତେଇ ପାଯ ନା । ଜଡ଼େର ମତ ଏକଘେଯେ କାଜ କରତେ କରତେ ଜଡ଼ବ୍ୱ ହେୟ ଯାଯ । କୁଳମାଟ୍ଟାରି, କେରାନୀଗିରି କରେ ଐ ଜନ୍ୟଇ ହଞ୍ଚିମୂର୍ଖ ଜଡ଼ପିଣ୍ଡ ତୈୟାର ହୁଯ!

ବାଣିଜ୍ୟ-ସାତ୍ରୀ ଜାହାଜେର ଗଡ଼ନ ଅନ୍ୟ ଢଙ୍ଗେର । ଯଦିଓ କୋନ କୋନ ବାଣିଜ୍ୟ-ଜାହାଜ ଏମନ ଢଙ୍ଗେ ତୈୟାର ଯେ, ଲଡ଼ାଯେର ସମୟ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଆୟାସେଇ ଦୁ-ଚାରଟା ତୋପ ବସିଯେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିରାଶ ପଣ୍ୟପୋତକେ ତାଡ଼ାହୁଡ଼ୋ ଦିତେ ପାରେ ଏବଂ ତଜ୍ଜନ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସରକାର ହତେ ସାହାୟ ପାଯ, ତଥାପି ସାଧାରଣତଃ ସମସ୍ତଗୁଲିଇ ଯୁଦ୍ଧପୋତ ହତେ ଅନେକ ତଫାତ । ଏ ସକଳ ଜାହାଜ ପ୍ରାୟଇ ଏଥନ ବାଞ୍ଚପୋତ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଏତ ବୃଦ୍ଧତଃ ଓ ଏତ ଦାମ ଲାଗେ ଯେ, କୋମ୍ପାନୀ ଭିନ୍ନ ଏକଲାର ଜାହାଜ ନାଇ ବଲଲେଇ ହୁଯ । ଆମାଦେର ଦେଶେର ଓ ଇଓରୋପେର ବାଣିଜ୍ୟ ପି. ଏଣ୍ ଓ. କୋମ୍ପାନୀ ସକଳେର ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଧନୀ; ତାରପର, ବି. ଆଇ. ଏସ. ଏନ୍. କୋମ୍ପାନୀ; ଆରଓ ଅନେକ କୋମ୍ପାନୀ ଆଛେ । ଭିନ୍ନ ସରକାରେର ମଧ୍ୟେ ମେସାଜାରି ମାରିତୀମ (Messageries Maritimes) ଫରାସୀ, ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆନ ଲୟେଡ, ଜାର୍ମାନ ଲୟେଡ ଏବଂ ଇତାଲୀଆନ ରୁବାଟିନୋ କୋମ୍ପାନୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏତନ୍ତିଥେ ପି. ଏଣ୍ ଓ. କୋମ୍ପାନୀ ସାତ୍ରୀ-ଜାହାଜ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ନିରାପଦ ଓ କ୍ଷିପ୍ରଗାମୀ-ଲୋକେର ଏଇ ଧାରଣା । ମେସାଜାରିର ଭକ୍ଷ୍ୟ-ଭୋଜ୍ୟେର ବଡ଼ଇ ପାରିପାଟ୍ୟ ।

ଏବାର ଆମରା ଯଥନ ଆସି, ତଥନ ଏ ଦୁଇ କୋମ୍ପାନୀଇ ପ୍ଲେଗେର ଭୟେ କାଳା ଆଦମୀ ନେଓୟା ବନ୍ଧ କରେ ଦିଯେଛିଲ । ଏବଂ ଆମାଦେର ସରକାରେର ଏକଟା ଆଇନ ଆଛେ ଯେ, ଯେନ କୋନ କାଳା ଆଦମୀ ଏମିଗ୍ରାନ୍ଟ ଅଫିସେର ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଭିନ୍ନ ବାହିରେ ନା ଯାଯା । ଅର୍ଥାତ୍ ଆମି ଯେ ସ୍ବ-ଇଚ୍ଛାୟ ବିଦେଶେ ଯାଚି, କେଉ ଆମାୟ ଭୁଲିଯେ-ଭାଲିଯେ କୋଥାଓ ବେଚବାର ଜନ୍ୟ ବା କୁଲୀ କରବାର ଜନ୍ୟ ନିଯେ ଯାଚେ ନା, ଏହିଟି ତିନି ଲିଖେ ଦିଲେ ତବେ ଜାହାଜେ ଆମାୟ ନିଲେ । ଏହି ଆଇନ ଏତଦିନ ଭଦ୍ର-ଲୋକେର ବିଦେଶ ଯାଓୟାର ପକ୍ଷେ ନୀରବ ଛିଲ, ଏକ୍ଷଣେ ପ୍ଲେଗେର ଭୟେ ଜେଗେ ଉଠେଛେ; ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ କେଉ ‘ନେଟିଭ’ ବାହିରେ ଯାଚେ, ତା ଯେନ ସରକାର ଟେର ପାନ । ତବେ ଆମରା ଦେଶେ ଶୁଣି, ଆମାଦେର ଭେତର ଅମୁକ ଭଦ୍ର ଜାତ, ଅମୁକ ଛୋଟ ଜାତ; ସରକାରେର କାହେ ସବ ‘ନେଟିଭ’ । ମହାରାଜା, ରାଜା, ବ୍ରାକ୍ଷଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୁଦ୍ର-ସବ ଏକ ଜାତ-‘ନେଟିଭ’ । କୁଲିର ଆଇନ, କୁଲୀର ଯେ ପରୀକ୍ଷା, ତା ସକଳ ‘ନେଟିଭେର’ ଜନ୍ୟ-ଧନ୍ୟ ଇଂରେଜ ସରକାର! ଏକକ୍ଷଣେର ଜନ୍ୟଓ ତୋମାର କୃପାୟ ସବ ‘ନେଟିଭେର’ ସଙ୍ଗେ ସମତ୍ତ ବୋଧ କରଲେମ । ବିଶେଷ, କାଯନ୍ତକୁଳେ ଏ ଶରୀରେର ପଯଦା ହେଁଯାଇ, ଆମି ତୋ ଚୋରେର ଦାୟେ ଧରା ପଡ଼େଛି ।

ଏଥନ ସକଳ ଜାତିର ମୁଖେ ଶୁଣଛି, ତାଁରା ନାକି ପାକା ଆର୍ୟ! ତବେ ପରମ୍ପରେର ମଧ୍ୟେ ମତଭେଦ ଆଛେ-କେଉ ଚାର ପୋ ଆର୍ୟ, କେଉ ଏକ ଛଟାକ କମ, କେଉ ଆଧ କାଁଚା! ତବେ ସକଳେଇ ଆମାଦେର ପୋଡ଼ା ଜାତେର ଚେଯେ ବଡ଼, ଏତେ ଏକବାକ୍ୟ! ଆର ଶୁଣି, ଓରା ଆର ଇଂରେଜରା ନାକି ଏକ ଜାତ, ମାସତୁତେ ଭାଇ; ଓରା କାଳା ଆଦମୀ ନନ । ଏ ଦେଶେ ଦୟା କରେ ଏସେହେନ, ଇଂରେଜେର ମତ । ଆର ବାଲ୍ୟବିବାହ, ବହୁବିବାହ, ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା, ସତୀଦାହ, ଜେନାନା ପର୍ଦା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି-ଓ-ସବ ଓଦେର ଧର୍ମେ ଆଦୌ ନାଇ । ଓ-ସବ ଐ କାଯେତଫାଯେତେର ବାପ-ଦାଦା କରେଛେ । ଆର ଓଦେର ଧର୍ମଟା ଠିକ ଇଂରେଜଦେର ଧର୍ମେର ମତ । ଓଦେର ବାପ-ଦାଦା ଠିକ ଇଂରେଜଦେର ମତ ଛିଲ; କେବଳ ରୋଦୁରେ ବେଡ଼ିଯେ ବେଡ଼ିଯେ କାଲୋ ହେଁୟ ଗେଲ! ଏଥନ ଏସ ନା ଏଗିଯେ? ‘ସବ ନେଟିଭ’ ସରକାର ବଲଛେନ । ଓ କାଲୋର ମଧ୍ୟେ ଆବାର ଏକ ପୋଁଚ କମ-ବେଶୀ ବୋଝା ଯାଯ ନା; ସରକାର ବଲଛେନ, ସବ ନେଟିଭ । ମେଜେଣ୍ଟଜେ ବସେ ଥାକଲେ କି ହବେ ବଲ? ଓ ଟୁପି-ଟାପା ମାଥାଯା ଦିଯେ ଆର କି ହବେ ବଲ? ସତ ଦୋଷ ହିଁଦୁର ଘାଡ଼େ ଫେଲେ ସାହେବେର ଗା ସେଁୟେ ଦାଁଡାତେ ଗେଲେ, ଲାଥି-ଝାଁଟାର ଚୋଟଟା ବେଶୀ ବୈ କମ ପଡ଼ିବେ ନା । ଧନ୍ୟ ଇଂରେଜରାଜ! ତୋମାର ଧନ୍ୟ-ପୁତ୍ରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ

ଲାଭ ତୋ ହୟଛେଇ, ଆରା ହୋକ, ଆରା ହୋକ । କପନି, ଧୂତିର ଟୁକରୋ ପରେ ବାଁଚି । ତୋମାର କୃପାୟ ଶୁଦ୍ଧ-ପାୟେ ଶୁଦ୍ଧ-ମାଥାୟ ହିଲ୍ଲି ଦିଲ୍ଲି ଯାଇ, ତୋମାର ଦୟାୟ ହାତ ଚୁବଡ଼େ ସପାସପ ଦାଲ-ଭାତ ଖାଇ । ଦିଶି ସାହେବିତ୍ତ ଲୁଭିଯେଛିଲ ଆର କି, ଭୋଗା ଦିଯେଛିଲ ଆର କି । ଦିଶି କାପଡ଼ ଛାଡ଼ିଲେଇ, ଦିଶି ଧର୍ମ ଛାଡ଼ିଲେଇ, ଦିଶି ଚାଲ-ଚଳନ ଛାଡ଼ିଲେଇ ଇଂରେଜ ରାଜା ମାଥାୟ କରେ ନାକି ନାଚବେ ଶୁନେଛିଲୁମ, କରତେଗେ ଯାଇ ଆର କି, ଏମନ ସମୟ ଗୋରା ପାୟେର ସବୁଟ ଲାଥିର ଭଡ଼ୋଭଡ଼ି, ଚାରୁକେର ସପାସପ ! ପାଲା ପାଲା, ସାହେବିତେ କାଜ ନେଇ, ନେଟିଭ କବଳା । ‘ସାଧ କରେ ଶିଖେଛିନ୍ତି ସାହେବାନି କତ, ଗୋରାର ବୁଟେର ତଳେ ସବ ହୈଲ ହତ ।’ ଧନ୍ୟ ଇଂରେଜ ସରକାର ! ତୋମାର ‘ତ୍ଥ୍ୱ ତାଜ ଅଚଳ ରାଜଧାନୀ’ ହଟକ ।

ଆର ଯା କିଛୁ ସାହେବ ହବାର ସାଧ ଛିଲ, ମିଟିଯେ ଦିଲେ ମାର୍କିନ ଠାକୁର । ଦାଡ଼ିର ଜ୍ଵାଳାୟ ଅଛିର, କିନ୍ତୁ ନାପିତେର ଦୋକାନେ ଢୋକବାମାତ୍ରାଇ ବଲଲେ ‘ଓ ଚେହାରା ଏଖାନେ ଚଲବେ ନା !’ ମନେ କରଲୁମ, ବୁଝି ପାଗଡ଼ି-ମାଥାୟ ଗେରୁଯା ରଙ୍ଗେର ବିଚିତ୍ର ଧୋକଡ଼ା-ମନ୍ତ୍ର ଗାୟ, ଅପରୂପ ଦେଖେ ନାପିତେର ପଛନ୍ଦ ହଲ ନା; ତା ଏକଟା ଇଂରେଜୀ କୋଟ ଆର ଟୋପା କିନେ ଆନି । ଆନି ଆର କି-ଭାଗିଯ୍ସ ଏକଟି ଭଦ୍ର ମାର୍କିନେର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା; ସେ ବୁଝିଯେ ଦିଲେ ଯେ ବରଂ ଧୋକଡ଼ା ଆଛେ ଭାଲ, ଭଦ୍ରଲୋକେ କିଛୁ ବଲବେ ନା, କିନ୍ତୁ ଇଓରୋପୀ ପୋଷାକ ପରଲେଇ ମୁଶକିଲ, ସକଳେଇ ତାଡ଼ା ଦେବେ । ଆରା ଦୁ-ଏକଟା ନାପିତ ଐ ପ୍ରକାର ରାସ୍ତା ଦେଖିଯେ ଦିଲେ । ତଥନ ନିଜେର ହାତେ କାମାତେ ଧରଲୁମ । ଥିଦେଯ ପେଟ ଜୁଲେ ଯାଇ, ଖାବାର ଦୋକାନେ ଗେଲୁମ, ‘ଅମୁକ ଜିନିଷଟା ଦାଓ’; ବଲଲେ ‘ନେଇ’ । ‘ଐ ଯେ ରଯେଛେ ।’ ‘ଓହେ ବାପୁ ସାଦା ଭାଷା ହଚେ, ତୋମାର ଏଖାନେ ବସେ ଖାବାର ଜାଯଗା ନେଇ ।’ ‘କେନ ହେ ବାପୁ ?’ ‘ତୋମାର ସଙ୍ଗେ ଯେ ଖାବେ, ତାର ଜାତ ଯାବେ ।’ ତଥନ ଅନେକଟା ମାର୍କିନ ମୁଲୁକକେ ଦେଶେର ମତ ଭାଲ ଲାଗତେ ଲାଗଲ । ଯାକ ପାପ କାଳା ଆର ଧଳା, ଆର ଏଇ ନେଟିଭେର ମଧ୍ୟେ ଉନି ପାଁଚ ପୋ ଆର୍ୟ ରଙ୍ଗ, ଉନି ଚାର ପୋ, ଉନି ଦେଡ଼ ଛଟାକ କମ, ଇନି ଆଧ ଛଟାକ, ଆଧ କାଁଚା ବେଶୀ ଇତ୍ୟାଦି-ବଲେ ‘ଛୁଚୋର ଗୋଲାମ ଚାମଚିକେ, ତାର ମାଇନେ ଚୋଦ ସିକେ ।’ ଏକଟା ଡୋମ ବଲତ, ‘ଆମାଦେର ଚେଯେ ବଡ଼ ଜାତ କି ଆର ଦୁନିୟାର ଆଛେ ? ଆମରା ହଚି ଡମ୍‌ମ୍‌ମ୍‌ !’ କିନ୍ତୁ ମଜାଟି ଦେଖଚ ? ଜାତେର ବେଶୀ ବିଟଲେମିଣ୍ଟଲୋ-ଯେଖାନେ ଗାଁଯେ ମାନେ ନା ଆପନି ମୋଡ଼ଳ, ସେଇଖାନେ !

ବାସ୍ପପୋତ ବାୟୁପୋତ ଅପେକ୍ଷା ଅନେକ ବଡ଼ ହ୍ୟ । ସେ ସକଳ ବାସ୍ପପୋତ ଆଟଲାଟିକ ପାରାପାର କରେ, ତାର ଏକ ଏକଥାନ ଆମାଦେର ଏଇ ‘ଗୋଲକୋଣା’ ୧୧ ଜାହାଜେର ଠିକ ଦେଡ଼ା । ସେ ଜାହାଜେ କରେ ଜାପାନ ହତେ ପାସିଫିକ ପାର ହୋଯା ଗିଯେଛିଲ, ତାଓ ଭାରି ବଡ଼ ଛିଲ । ଖୁବ ବଡ଼ ଜାହାଜେର ମାବଖାନେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ, ଦୁପାଶେ ଖାନିକଟା ଜାଯଗା, ତାରପର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ‘ଷ୍ଟୀଯାରେଜ’ ଏଦିକ ଓଦିକେ । ଆର ଏକ ସୀମାଯ ଖାଲାସୀଦେର ଓ ଚାକରଦେର ସ୍ଥାନ । ଷ୍ଟୀଯାରେଜ ଯେନ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ; ତାତେ ଖୁବ ଗରୀବ ଲୋକ ଯାଯ, ଯାରା ଆମେରିକା ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେ ଉପନିବେଶ କରତେ ଯାଚେ । ତାଦେର ଥାକବାର ସ୍ଥାନ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଏବଂ ହାତେ ହାତେ ଆହାର ଦେଯ । ସେ ସକଳ ଜାହାଜ ହିନ୍ଦୁଶାନ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡର ମଧ୍ୟେ ଯାତାଯାତ କରେ, ତାଦେର ଷ୍ଟୀଯାରେଜ ନାହିଁ, ତବେ ଡେକ୍ସାତ୍ରୀ ଆଛେ । ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ମଧ୍ୟେ ଖୋଲା ଜାଯଗା, ସେଇ ସ୍ଥାନଟାଯ ତାରା ବସେ ଶୁଯେ ଯାଯ । ତା ଦୂର-ଦୂରେର ଯାତ୍ରାଯ ତୋ ଏକଟିଓ ଦେଖଲୁମ ନା । କେବଳ ୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଚୀନଦେଶେ ଯାବାର ସମୟ, ବୋଷେ ଥେକେ କତକଣ୍ଠି ଚିନେ ଲୋକ ବରାବର ହଙ୍କଂ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡେକେ ଗିଯେଛିଲ ।

ବଡ଼-ବାପଟ ହଲେଇ ଡେକ୍ସାତ୍ରୀର ବଡ଼ କଷ୍ଟ, ଆର କତକ କଷ୍ଟ ଯଥନ ବନ୍ଦରେ ମାଲ ନାବାଯ । ଏକ ଉପରେ ‘ହରିକେନ ଡେକ’ ଛାଡ଼ା ସବ ଡେକେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା କରେ ମନ୍ତ୍ର ଚୌକା କାଟା ଆଛେ, ତାରଇ ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ମାଲ ନାବାଯ ଏବଂ ତୋଲେ । ସେଇ ସମୟ ଡେକ୍ସାତ୍ରୀର ଏକଟୁ କଷ୍ଟ ହ୍ୟ । ନତୁବା କଲକେତା ହତେ ସୁଯେଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ଗରମେର ଦିନେ ଇଓରୋପେଓ ଡେକେ ବଡ଼ ଆରାମ । ଯଥନ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଯାତ୍ରୀରା ତାଦେର ସାଜାନ ଗୁଜାନ କାମରାର ମଧ୍ୟେ ଗରମେର ଚୋଟେ ତରଳମୂର୍ତ୍ତି ଧରବାର ଚେଷ୍ଟା କରଛେ, ତଥନ ଡେକ ଯେନ ସ୍ଵର୍ଗ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ-ଏସବ ଜାହାଜେର ବଡ଼ଇ ଖାରାପ । କେବଳ ଏକ ନୂତନ ଜାର୍ମାନ ଲ଱୍ୟେଡ କୋମ୍ପାନୀ ହେଁବେ; ଜାର୍ମାନୀର ବେରେନ ନାମକ ଶହର ହତେ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆୟ ଯାଯ; ତାଦେର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର, ଏମନ କି ‘ହରିକେନ ଡେକେ’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘର ଆଛେ ଏବଂ ଖାଓୟା-ଦାଓୟା ପ୍ରାୟ ଗୋଲକୋଣାର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ମତ । ସେ ଲାଇନ କଲମ୍ବୋ ଛୁଯେ ଯାଯ । ଏ ଗୋଲକୋଣା ଜାହାଜେ ‘ହରିକେନ ଡେକେ’ର ଉପର କେବଳ ଦୁଟି ଘର ଆଛେ; ଏକଟି ଏ ପାଶେ, ଏକଟି ଓ ପାଶେ । ଏକଟିତେ ଥାକେନ ଡାକ୍ତର, ଆର ଏକଟି ଆମାଦେର ଦିଯେଛିଲ । କିନ୍ତୁ ଗରମେର ଭୟେ ଆମରା ନୀଚେର ତଳାୟ ପାଲିଯେ ଏଲୁମ । ଏ ଘରଟି ଜାହାଜେର ଇଞ୍ଜିନେର ଉପର । ଜାହାଜ ଲୋହାର ହଲେଓ ଯାତ୍ରୀଦେର କାମରାଣ୍ଠି କାଠେର; ଓପର ନୀଚେ, ସେ କାଠେର ଦେଯାଲେ ବାୟୁସଞ୍ଚାରେର ଜନ୍ୟ ଅନେକଣ୍ଠି ଛିନ୍ଦି ଥାକେ । ଦ୍ୟାଲଣ୍ଠିତେ ‘ଆଇଭରି ପେନ୍ଟ’

ଲାଗାନୋ; ଏକ ଏକଟି ସରେ ତାର ଜନ୍ୟ ପ୍ରାୟ ପଁଚିଶ ପାଉଣ୍ଡ ଖରଚ ପଡ଼େଛେ। ସରେର ମଧ୍ୟେ ଏକଥାନି ଛୋଟ କାର୍ପେଟ ପାତା। ଏକଟି ଦ୍ୟାଲେର ଗାୟେ ଦୁଟି ଖୁରୋହିନ ଲୋହାର ଖାଟିଆର ମତ ଏଠେ ଦେଓଯା; ଏକଟିର ଉପର ଆର ଏକଟି। ଅପର ଦ୍ୟାଲେର ଐ ରକମ ଏକଥାନି ‘ସୋଫା’। ଦରଜାର ଠିକ ଉଲ୍ଟା ଦିକେ ମୁଖ ହାତ ଧୋବାର ଜାୟଗା, ତାର ଉପର ଏକଥାନି ଆରଶି, ଦୁଟୋ ବୋତଳ, ଖାବାର ଜଲେର ଦୁଟୋ ଗ୍ଲାସ। ଫି-ବିଛାନାର ଗାୟେର ଦିକେ ଏକଟି କରେ ଜାଲତି ପେତଲେର ଫ୍ରେମେ ଲାଗାନୋ। ଐ ଜାଲତି ଫ୍ରେମ ସହିତ ଦ୍ୟାଲେର ଗାୟେ ଲେଗେ ଯାଯ, ଆବାର ଟାନଲେ ନେବେ ଆସେ। ରାତ୍ରେ ଯାତ୍ରୀଦେର ଘଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଜିନିଷପତ୍ର ତାଇତେ ରେଖେ ଶୋଯ। ନୀଚେ ବିଛାନାର ନୀଚେ ସିନ୍ଦୁକ ପ୍ଯାଟରା ରାଖିବାର ଜାୟଗା। ସେକେଣ୍ଡ କ୍ଲାସେର ଭାବଓ ଐ, ତବେ ହ୍ରାନ୍ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜିନିଷପତ୍ର ଖେଳୋ। ଜାହାଜୀ କାରବାରଟା ପ୍ରାୟ ଇଂରେଜେର ଏକଚେଟେ। ସେ ଜନ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତେରା ଯେ ସକଳ ଜାହାଜ କରେଛେ, ତାତେଓ ଇଂରେଜ୍‌ଯାତ୍ରୀ ଅନେକ ବଲେ ଖାଓୟା-ଦାଓୟା ଅନେକଟା ଇଂରେଜଦେର ମତ କରତେ ହ୍ୟ। ସମୟଓ ଇଂରେଜୀ-ରକମ କରେ ଆନତେ ହ୍ୟ। ଇଂଲଞ୍ଜେ, ଫ୍ରାଙ୍କେ, ଜାର୍ମାନୀତେ, ରୁଷିଯାତେ ଖାଓୟା-ଦାଓୟାଯ ଏବଂ ସମୟେ ଅନେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଆଛେ। ଯେମନ ଆମାଦେର ଭାରତବର୍ଷେ-ବାଙ୍ଗଲାୟ, ହିନ୍ଦୁହାନେ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରେ, ଗୁଜରାତେ, ମାନ୍ଦ୍ରାଜେ ତଫାତ। କିନ୍ତୁ ଏ ସକଳ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜାହାଜେ ଅଲ୍ପ ଦେଖା ଯାଯ। ଇଂରେଜୀଭାଷୀ ଯାତ୍ରୀର ସଂଖ୍ୟାଧିକ୍ୟେ ଇଂରେଜୀ ଢଙ୍ଗେ ସବ ଗଡ଼େ ଯାଚେ।

ବାଙ୍ଗପୋତେ ସର୍ବେରୀ କର୍ତ୍ତା ହଚ୍ଛେନ ‘କାଣ୍ଡେନ’। ପୂର୍ବେ ‘ହାଇ ସୀ’ତେ ୧୨ କାଣ୍ଡେନ ଜାହାଜେ ରାଜତ୍ୱ କରନେ; କାଉକେ ସାଜା ଦିତେନ, ଡାକାତ ଧରେ ଫାଁସି ଦିତେନ, ଇତ୍ୟାଦି। ଏଥନ ଅତନାଇ, ତବେ ତାଁର ହୃକୁମଇ ଆଇନ-ଜାହାଜେ ତାଁର ନୀଚେ ଚାରଜନ ‘ଅଫିସାର’ ବା (ଦିଶୀ ନାମ) ‘ମାଲିମ’, ତାରପର ଚାର ପାଁଚ ଜନ ଇଞ୍ଜିନୀୟର। ତାଦେର ଯେ ‘ଚିଫ୍’, ତାର ପଦ ଅଫିସାରେର ସମାନ, ସେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀତେ ଖେତେ ପାଯ। ଆର ଆଛେ ଚାର ପାଁଚ ଜନ ‘ସୁକାନି’-ଯାରା ହାଲ ଧରେ ଥାକେ ପାଲାକ୍ରମେ, ଏରାଓ ଇଓରୋପୀ। ବାକୀ ସମ୍ମ ଚାକର-ବାକର, ଖାଲାସୀ, କୟଲାଓୟାଲା ହଚ୍ଛେ ଦେଶୀ ଲୋକ, ସକଳେଇ ମୁସଲମାନ। ହିନ୍ଦୁ କେବଳ ବୋସ୍ବାଇସେର ତରଫେ ଦେଖେଛିଲୁମ, ପି. ଏଣ୍ ଓ. କୋମ୍ପାନୀର ଜାହାଜେ। ଚାକରରା ଏବଂ ଖାଲାସୀରା କଲକେତାର, କୟଲାଓୟାଲାରା ପୂର୍ବବଙ୍ଗେର, ରାଧୁନୀରାଓ ପୂର୍ବବଙ୍ଗେର କ୍ୟାଥଲିକ କ୍ରିଶ୍ଚାନ। ଆର ଆଛେ ଚାରଜନ ମେଥର। କାମରା ହତେ ମୟଲା ଜଳ ସାଫ ପ୍ରଭୃତି ମେଥରରା କରେ, ସ୍ଵାନେର ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କରେ, ଆର ପାଯଖାନା ପ୍ରଭୃତି ଦୁରସ୍ତ

ରାଥେ । ମୁସଲମାନ ଚାକର-ଖାଲାସୀରା କ୍ରିଷ୍ଚାନେର ରାନ୍ନା ଖାଯ ନା; ତାତେ ଆବାର ଜାହାଜେ ପ୍ରତ୍ୟର ଶୋର ତୋ ଆଛେଇ । ତବେ ଅନେକଟା ଆଡ଼ାଳ ଦିଯେ କାଜ ସାରେ । ଜାହାଜେର ରାନ୍ନାଘରେର ତୈୟାରୀ ରଣ୍ଟି ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଵଚ୍ଛନ୍ଦେ ଖାଯ, ଏବଂ ଯେ ସକଳ କଲକେତ୍ତାଇ ଚାକର ନୟା ରୋଶନାଇ ପେଯେଛେ, ତାରା ଆଡ଼ାଲେ ଖାଓୟା-ଦାଓୟା ବିଚାର କରେ ନା । ଲୋକଜନଦେର ତିନଟା ‘ମେସ’ ଆଛେ । ଏକଟା ଚାକରଦେର, ଏକଟା ଖାଲାସୀଦେର, ଏକଟା କଯଳାଓୟାଲାଦେର; ଏକଜନ କରେ ଭାଙ୍ଗରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଁଧୁନୀ ଆର ଏକଟି ଚାକର କୋମ୍ପାନୀ ଫି-ମେସକେ ଦେଯ । ଫି-ମେସେର ଏକଟା ରାଁଧବାର ସ୍ଥାନ ଆଛେ । କଲକେତା ଥେକେ କତକ ହିଁନ୍ଦୁ ଡେକ୍ୟାଟ୍ରୀ କଲମ୍ବୋଯ ଯାଚିଲ; ତାରା ଐ ସରେ ଚାକରଦେର ରାନ୍ନା ହୟେ ଗେଲେ ରେଁଧେ ଥେତ । ଚାକରବାକରରା ଜଳ ଓ ନିଜେରା ତୁଲେ ଖାଯ । ଫି-ଡେକେ ଦ୍ୟାଲେର ଗାୟ ଦୁପାଶେ ଦୁଟି ‘ପମ୍ପ’; ଏକଟି ନୋନା, ଏକଟି ମିଠେ ଜଲେର, ସେଖାନ ହତେ ମିଠେ ଜଳ ତୁଲେ ମୁସଲମାନେରା ବ୍ୟବହାର କରେ । ଯେ ସକଳ ହିଁନ୍ଦୁର କଲେର ଜଲେ ଆପନ୍ତି ନାହିଁ, ଖାଓୟା-ଦାଓୟାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚାର ରକ୍ଷା କରେ ଏହି ସକଳ ଜାହାଜେ ବିଲାତ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେ ଯାଓୟା ତାଦେର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୋଜା । ରାନ୍ନାଘର ପାଓୟା ଯାଯ, କାରଂର ଛୋଁଯା ଜଳ ଥେତେ ହୟ ନା, ଶ୍ଵାନେର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଳ ଅନ୍ୟ କୋନ ଜାତେର ଛୋଁବାର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ; ଚାଲ ଡାଲ ଶାକ ପାତ ମାଛ ଦୁଧ ଘି ସମସ୍ତଙ୍କ ଜାହାଜେ ପାଓୟା ଯାଯ, ବିଶେଷ ଏହି ସକଳ ଜାହାଜେ ଦେଶୀ ଲୋକ ସମସ୍ତ କାଜ କରେ ବଲେ ଡାଲ ଚାଲ ମୂଲୋ କପି ଆଲୁ ପ୍ରଭୃତି ରୋଜ ରୋଜ ତାଦେର ବାର କରେ ଦିତେ ହୟ । ଏକ କଥା—‘ପଯସା’ । ପଯସା ଥାକଲେ ଏକଲାଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚାର ରକ୍ଷା କରେ ଯାଓୟା ଯାଯ ।

ଏହି ସକଳ ବାଙ୍ଗଲୀ ଲୋକଜନ ପ୍ରାୟ ଆଜକାଳ ସବ ଜାହାଜେ-ଯେଣ୍ଟିଲି କଲକେତା ହତେ ଇଓରୋପେ ଯାଯ । ଏଦେର କ୍ରମେ ଏକଟା ଜାତ ସୃଷ୍ଟି ହଚ୍ଛେ; କତକଣ୍ଟିଲି ଜାହାଜୀ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦେରେ ସୃଷ୍ଟି ହଚ୍ଛେ । କାଣ୍ଡେନକେ ଏରା ବଲେ—‘ବାଡ଼ିଓୟାଲା’, ‘ଅଫିସାର’—‘ମାଲିମ’, ମାଞ୍ଚଲ—‘ଡୋଲ’, ପାଲ—‘ସଡ୍’, ନାମାଓ—‘ଆରିଯା’, ଓଠାଓ—‘ହାବିସ’ (heave) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଖାଲାସୀଦେର ଏବଂ କଯଳାଓୟାଲାଦେର ଏକଜନ କରେ ସର୍ଦାର ଆଛେ, ତାର ନାମ ‘ସାରେଙ୍ଗ’, ତାର ନିଚେ ଦୁଇ ତିନ ଜନ ‘ଟିଙ୍ଗାଲ’, ତାରପର ଖାଲାସୀ ବା କଯଳାଓୟାଲା ।

ଖାନସାମାଦେର (boy) କର୍ତ୍ତାର ନାମ ‘ବଟ୍ଲାର’ (butler); ତାର ଓପର ଏକଜନ ଗୋରା ‘ଷ୍ଟୁଯାର୍ଡ’ । ଖାଲାସୀଦେର ଜାହାଜ ଧୋଓୟା-ପୋଁଛା, କାହି ଫେଲା ତୋଳା, ନୌକା ନାମାନୋ ଓଠାନୋ, ପାଲ

ତୋଳା, ପାଲ ନାମାନୋ (ଯଦିଓ ବାଞ୍ଚପୋତେ ଇହା କଦାପି ହୟ) ଇତ୍ୟାଦି କାଜ କରେ । ସାରେଙ୍ଗ ଓ ଟିଗ୍ରାଲରା ସର୍ବଦାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫିରଛେ, ଏବଂ କାଜ କରଛେ । କୟଲାଓୟାଲା ଇଞ୍ଜିନ-ଘରେ ଆଗୁନ ଠିକ ରାଖଛେ; ତାଦେର କାଜ ଦିନରାତ ଆଗୁନେର ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରା, ଆର ଇଞ୍ଜିନ ଧୁଯେ ପୁଛେ ସାଫ ରାଖା । ସେ ବିରାଟ ଇଞ୍ଜିନ, ଆର ତାର ଶାଖା-ପ୍ରଶାଖା ସାଫ ରାଖା କି ସୋଜା କାଜ? ‘ସାରେଙ୍ଗ’ ଏବଂ ତାର ‘ଭାଇ’ ଆସିଷ୍ଟାନ୍ଟ ସାରେଙ୍ଗ କଲକେତାର ଲୋକ, ବାଙ୍ଗଲା କଯ, ଅନେକଟା ଭଦ୍ରଲୋକେର ମତ; ଲିଖିତେ ପଡ଼ିତେ ପାରେ, କ୍ଷୁଲେ ପଡ଼େଛିଲ, ଇଂରେଜୀଓ କଯ-କାଜ ଚାଲାନୋ । ସାରେଙ୍ଗେର ତେର ବହୁରେ ଛେଲେ କାଣ୍ଡନେର ଚାକର-ଦରଜାଯ ଥାକେ ଆର୍ଦାଲୀ । ଏଇ ସକଳ ବାଙ୍ଗଲୀ ଖାଲାସୀ, କୟଲାଓୟାଲା, ଖାନସାମା ପ୍ରଭୃତିର କାଜ ଦେଖେ, ସ୍ଵଜାତିର ଉପର ଯେ ଏକଟା ହତାଶ ବୁଦ୍ଧି ଆଛେ, ସେଟା ଅନେକଟା କମେ ଗେଲ । ଏରା କେମନ ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ମାନୁଷ ହେଁ ଆସଛେ, କେମନ ସବଲଶରୀର ହେଁଛେ, କେମନ ନିର୍ଭୀକ ଅଥଚ ଶାନ୍ତ! ସେ ନେଟିଭି ପା-ଚାଟା ଭାବ ମେଥରଗୁଲୋରେ ନେଇ-କି ପରିବର୍ତ୍ତନ!

ଦେଶୀ ମାଲ୍ଲାରା କାଜ କରେ ଭାଲ, ମୁଖେ କଥାଟି ନାହିଁ, ଆବାର ସିକିଖାନା ଗୋରାର ମାଇନେ । ବିଲାତେ ଅନେକେ ଅସନ୍ତୃଷ୍ଟ; ବିଶେଷ-ଅନେକ ଗୋରାର ଅନ୍ନ ଯାଚେ ଦେଖେ, ଖୁଶି ନୟ । ତାରା ମାଝେ ମାଝେ ହାଙ୍ଗମା ତୋଲେ । ଆର ତୋ କିଛୁ ବଲବାର ନେଇ; କାଜେ ଗୋରାର ଚେଯେ ଚଟପଟେ । ତବେ ବଲେ, ଝାଡ଼-ଝାପ୍ଟା ହଲେ, ଜାହାଜ ବିପଦେ ପଡ଼ିଲେ ଏଦେର ସାହସ ଥାକେ ନା । ହରିବୋଲ ହରି! କାଜେ ଦେଖା ଯାଚେ-ଓ ଅପବାଦ ମିଥ୍ୟା । ବିପଦେର ସମୟ ଗୋରାଗୁଲୋ ଭୟେ ମଦ ଖୋଯେ, ଜଡ଼ ହେଁ, ନିକମ୍ବା ହେଁ ଯାଯ । ଦେଶୀ ଖାଲାସୀ ଏକ ଫୋଟା ମଦ ଜନ୍ମେ ଥାଯ ନା, ଆର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୋନ ମହା ବିପଦେ ଏକଜନ୍ତୁ କାପୁରୁଷତ୍ବ ଦେଖାଯନି । ବଲି, ଦେଶୀ ସେପାଇ କି କାପୁରୁଷତ୍ବ ଦେଖାଯ? ତବେ ନେତା ଚାଇ । ଜେନାରେଲ ଟ୍ରଙ୍କ ନାମକ ଏକ ଇଂରେଜ ବନ୍ଦୁ ସିପାହୀ-ହାଙ୍ଗମାର ସମୟ ଏଦେଶେ ଛିଲେନ । ତିନି ‘ଗଦରେ’ର ଗଲ୍ପ ଅନେକ କରତେନ । ଏକଦିନ କଥାଯ କଥାଯ ଜିଜ୍ଞାସା କରା ଗେଲ ଯେ, ସିପାହୀଦେର ଏତ ତୋପ ବାରୁଦ ରସଦ ହାତେ ଛିଲ, ଆବାର ତାରା ସୁଶିଳିତ ଓ ବହୁଦଶୀ, ତବେ ଏମନ କରେ ହେରେ ମଲୋ କେନ? ଜବାବ ଦିଲେନ ଯେ, ତାର ମଧ୍ୟେ ଯାରା ନେତା ହେଁଛିଲ, ସେଗୁଲୋ ଅନେକ ପେହନେ ଥେକେ ‘ମାରୋ ବାହାଦୁର’-‘ଲଡ୍ଡୋ ବାହାଦୁର’ କରେ ଚେଁଚାଛିଲ; ଅଫିସାର ଏଗିଯେ ମୃତ୍ୟୁମୁଖେ ନା ଗେଲେ କି ସିପାହୀ ଲଡ଼େ? ସକଳ କାଜେଇ ଏଇ । ‘ଶିରଦାର ତୋ

ସରଦାର'; ମାଥା ଦିତେ ପାର ତୋ ନେତା ହବେ । ଆମରା ସକଳେଇ ଫାଁକି ଦିଯେ ନେତା ହତେ ଚାଇ; ତାଇତେ କିଛୁଇ ହୟ ନା, କେଉ ମାନେ ନା !

୫. ଭାରତ-ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ

ଆର୍ଯ୍ୟ ବାବାଗଣେର ଜ୍ଞାକହି କର, ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତେର ଗୌରବ ସୋଷଣ ଦିନରାତହି କର; ଆର ଯତହି କେନ ତୋମରା ‘ଡମ୍‌ମ୍‌ମ’ ବଲେ ଡମ୍‌ଫିଲ୍ କର, ତୋମରା ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣରୋ କି ବେଁଚେ ଆଛ? ତୋମରା ହଚ୍ଛ ଦଶ ହାଜାର ବଛରେର ମମି!! ଯାଦେର ‘ଚଲମାନ ଶ୍ଵାଶାନ’ ବଲେ ତୋମାଦେର ପୂର୍ବପୁରୁଷେରା ଘୃଣା କରେଛେ, ଭାରତେ ଯା କିଛୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନ ଆଛେ, ତା ତାଦେରହି ମଧ୍ୟେ । ଆର ‘ଚଲମାନ ଶ୍ଵାଶାନ’ ହଚ୍ଛ ତୋମରା । ତୋମାଦେର ବାଡ଼ୀ-ଘର-ଦୁଯାର ମିଡ଼ିଜିଯମ, ତୋମାଦେର ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର, ଚାଲଚଳନ ଦେଖିଲେ ବୋଧ ହୟ, ଯେନ ଠାନଦିଦିର ମୁଖେ ଗଲ୍ପ ଶୁଣଛି! ତୋମାଦେର ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ଆଲାପ କରେଓ ଘରେ ଏସେ ମନେ ହୟ, ଯେନ ଚିତ୍ରଶାଲିକାଯ ଛବି ଦେଖେ ଏଲୁମ । ଏ ମାୟାର ସଂସାରେର ଆସଲ ପ୍ରହେଲିକା, ଆସଲ ମରୁ-ମରୀଚିକା ତୋମରା-ଭାରତେର ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣରୋ! ତୋମରା ଭୂତ କାଳ-ଲୁଣ୍ଡ-ଲଙ୍କ ଲିଟ୍ ସବ ଏକ ସଙ୍ଗେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳେ ତୋମାଦେର ଦେଖଛି ବଲେ ଯେ ବୋଧ ହଚ୍ଛେ, ଓଟା ଅଜୀର୍ଣ୍ଣତାଜନିତ ଦୁଃସ୍ପନ୍ନ । ଭବିଷ୍ୟତେର ତୋମରା ଶୂନ୍ୟ, ତୋମରା ଇଂ-ଲୋପ ଲୁପ୍ । ସ୍ଵପ୍ନରାଜ୍ୟର ଲୋକ ତୋମରା, ଆର ଦେରୀ କରଛ କେନ? ଭୂତ-ଭାରତ-ଶରୀରେର ରକ୍ତମାଂସହୀନ-କଙ୍କାଳକୁଳ ତୋମରା, କେନ ଶୀତ୍ର ଶୀତ୍ର ଧୂଲିତେ ପରିଣତ ହୟେ ବାୟୁତେ ମିଶେ ଯାଚ୍ଛନା? ହଁ, ତୋମାଦେର ଅନ୍ତିମ ଅଙ୍ଗୁଲିତେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଦେର ସଥିତ କତକଣ୍ଠିଲି ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନେର ଅଙ୍ଗୁରୀଯକ ଆଛେ, ତୋମାଦେର ପୃତିଗନ୍ଧ ଶରୀରେର ଆଲିଙ୍ଗନେ ପୂର୍ବକାଳେର ଅନେକଣ୍ଠିଲି ରତ୍ନପେଟିକା ରକ୍ଷିତ ରଯେଛେ । ଏତଦିନ ଦେବାର ସୁବିଧା ହୟ ନାହିଁ । ଏଥନ ଇଂରେଜ ରାଜ୍ୟ-ଅବାଧ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚାର ଦିନେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଦେର ଦାଓ, ଯତ ଶୀତ୍ର ଶୀତ୍ର ପାର ଦାଓ । ତୋମରା ଶୂନ୍ୟେ ବିଲାନ ହେଉ, ଆର ନୃତ୍ୟ ଭାରତ ବେରୁକ । ବେରୁକ ଲାଙ୍ଗଲ ଧରେ, ଚାଷାର କୁଟିର ଭେଦ କରେ, ଜେଲେ ମାଳା ମୁଚି ମେଥରେର ଝୁପଡ଼ିର ମଧ୍ୟ ହତେ । ବେରୁକ ମୁଦିର ଦୋକାନ ଥେକେ, ଭୁନାଓୟାଲାର ଉନ୍ନନ୍ଦର ପାଶ ଥେକେ । ବେରୁକ କାରଖାନା ଥେକେ, ହାଟ ଥେକେ, ବାଜାର ଥେକେ । ବେରୁକ ଝୋଡ଼ ଜଙ୍ଗଲ ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ ଥେକେ । ଏରା ସହସ୍ର ବନ୍ସର ଅତ୍ୟାଚାର ସଯେଛେ; ନୀରବେ ସଯେଛେ-ତାତେ ପେଯେଛେ ଅପୂର୍ବ ସହିଷ୍ଣୁତା । ସନାତନ ଦୁଃ୍ଖ ଭୋଗ କରଛେ-ତାତେ ପେଯେଛେ ଅଟଲ ଜୀବନୀଶକ୍ତି । ଏରା ଏକ ମୁଠୋ ଛାତୁ ଥେଯେ ଦୁନିଆ ଉଲ୍ଲେ ଦିତେ ପାରବେ; ଆଧଖାନା ରଣ୍ଟି ପେଲେ ତୈଳୋକ୍ୟ ଏଦେର ତେଜ ଧରବେ ନା; ଏରା ରକ୍ତବୀଜେର ପ୍ରାଣସମ୍ପନ୍ନ । ଆର ପେଯେଛେ ଅନ୍ତରୁ ସଦାଚାରବଳ, ଯା ତୈଳୋକ୍ୟ

ନାହିଁ । ଏତ ଶାନ୍ତି, ଏତ ପ୍ରୀତି, ଏତ ଭାଲବାସା, ଏତ ମୁଖ୍ତି ଚୁପ କରେ ଦିନରାତ ଖାଟା ଏବଂ
କାର୍ଯ୍ୟକାଳେ ସିଂହେର ବିକ୍ରମ !! ଅତୀତେର କଞ୍ଚାଲଚୟ ! ଏହି ସାମନେ ତୋମାର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ
ଭବିଷ୍ୟତ ଭାରତ । ଏ ତୋମାର ରତ୍ନପେଟିକା, ତୋମାର ମାନିକେର ଆଂଟି-ଫେଲେ ଦାଓ ଏଦେର
ମଧ୍ୟେ, ଯତ ଶୀଘ୍ର ପାର ଫେଲେ ଦାଓ, ଆର ତୁମି ଯାଓ ହାଓୟାଯ ବିଲୀନ ହୟେ, ଅଦୃଶ୍ୟ ହୟେ ଯାଓ,
କେବଳ କାନ ଖାଡ଼ା ରେଖୋ; ତୋମାର ଯାଇ ବିଲୀନ ହାଓୟା, ଅମନି ଶୁନବେ କୋଟି-ଜୀମୁତସ୍ୟନ୍ଦୀ
ତୈଳୋକ୍ୟକମ୍ପନକାରୀ ଭବିଷ୍ୟତ ଭାରତେର ଉତ୍ୱୋଧନ-ଧବନି-‘ଓୟାହ ଗୁରୁ କି ଫତୋ’ । ୧୩

ଜାହାଜ ବଙ୍ଗୋପସାଗରେ ଯାଚେ । ଏ ସମୁଦ୍ର ନାକି ବଡ଼ଇ ଗଭୀର । ଯେଟୁକୁ ଅଲ୍ପ ଜଳ ଛିଲ, ସେଟୁକୁ
ମା ଗଙ୍ଗା ହିମାଲୟ ଗୁଡ଼ିଯେ ପଶ୍ଚିମ ଧୁଯେ ଏନେ, ବୁଜିଯେ ଜମି କରେ ନିଯେଛେନ । ସେ ଜମି
ଆମାଦେର ବାଙ୍ଗଲା ଦେଶ । ବାଙ୍ଗଲା ଦେଶ ଆର ବଡ଼ ଏଣ୍ଟଚେନ ନା, ଏ ସୌଦରବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । କେଉଁ
ବଲେନ, ସୌଦରବନ ପୂର୍ବେ ଗ୍ରାମ-ନଗରମୟ ଛିଲ, ଉଚ୍ଚ ଛିଲ । ଅନେକେ ଏଥିନ ଓ-କଥା ମାନତେ ଚାଯ
ନା । ଯା ହୋକ ଏ ସୌଦରବନେର ମଧ୍ୟେ ଆର ବଙ୍ଗୋପସାଗରେର ଉତ୍ତରଭାଗେ ଅନେକ କାରଖାନା ହୟେ
ଗେଛେ । ଏହି ସକଳ ହାନେଇ ପୋର୍ଟୁଗୀଜ ବୋଷେଟେଦେର ଆଡ଼ା ହୟେଛିଲ; ଆରକାନରାଜେର ଏହି
ସକଳ ହାନ ଅଧିକାରେର ବଳ ଚେଷ୍ଟା ମୋଗଲ ପ୍ରତିନିଧିର ଗଞ୍ଜାଲେଜ ପ୍ରମୁଖ ପୋର୍ଟୁଗୀଜ
ବୋଷେଟେଦେର ଶାସିତ କରିବାର ନାନା ଉଦ୍ୟୋଗ; ବାରଂବାର କ୍ରିଶ୍ଚାନ, ମୋଗଲ, ମର୍ଗ, ବାଙ୍ଗଲୀର
ଯୁଦ୍ଧ ।

୬. ଦକ୍ଷିଣୀ ସଭ୍ୟତା

ଏକେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ସ୍ଵଭାବଚଞ୍ଚଳ, ତାତେ ଆବାର ଏହି ବର୍ଷାକାଳେ, ମୌସୁମେର ସମୟ, ଜାହାଜ ଖୁବ ହେଲତେ ଦୂଲତେ ଯାଚେନ । ତବେ ଏହି ତୋ ଆରଣ୍ୟ, ପରେ ବା କି ଆଛେ! ଯାଚି ମାନ୍ଦ୍ରାଜ । ଏହି ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟେର ବେଶୀର ଭାଗଇ ଏଥନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ । ଜମିତେ କି ହୟ? ଭାଗ୍ୟବାନେର ହାତେ ପଡ଼େ ମର୍ବ୍ଭୂମି ଓ ସ୍ଵର୍ଗ ହୟ । ନଗଣ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଶହର ଯାର ନାମ ଚିନ୍ମାପଟ୍ଟନମ୍, ଅଥବା ମାନ୍ଦ୍ରାସପଟ୍ଟନମ୍, ଚନ୍ଦ୍ରଗିରିର ରାଜୀ ଏକଦଳ ବଣିକକେ ବେଚେଛିଲ । ତଥନ ଇଂରେଜେର ବ୍ୟବସା ଜାଭାଯ । ବାନ୍ତାମ ଶହର ଇଂରେଜଦିଗେର ଏଶ୍ଯାର ବାଣିଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ର । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଭୃତି ଇଂରେଜୀ କୋମ୍ପାନିର ଭାରତବର୍ଷେର ସବ ବାଣିଜ୍ୟହାନ ବାନ୍ତାମେର ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଲିତ । ସେ ବାନ୍ତାମ କୋଥାଯ? ଆର ସେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ କି ହୟେ ଦାଁଡାଳ! ଶୁଧୁ ‘ଉଦ୍ୟୋଗିନଂ ପୁରୁଷସିଂହମୁପୈତି ଲକ୍ଷ୍ମୀঃ’ ନୟ ହେ ଭାଯା; ପେଛନେ ମାଯେର ବଳ । ତବେ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ପୁରୁଷକେଇ ମା ବଳ ଦେନ—ଏ-କଥା ଓ ମାନି । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ମନେ ପଡ଼ିଲେ ଖାଁଟି ଦକ୍ଷିଣଦେଶ ମନେ ପଡ଼େ । ଯଦିଓ କଳକେତାର ଜଗନ୍ନାଥେର ଘାଟେଇ ଦକ୍ଷିଣଦେଶେର ଆମେଜ ପାଓୟା ଯାଯ (ସେଇ ଥର-କାମାନୋ ମାଥା, ଝୁଟି ବାଁଧା, କପାଳେ ଅନେକ ଚିତ୍ର ବିଚିତ୍ର, ଶୁଣ୍ଡ-ଓଲ୍ଟାନୋ ଚଟିଜୁତୋ, ଯାତେ କେବଳ ପାଯେର ଆଞ୍ଚଳ୍ଯ-କଟି ଢାକେ, ଆର ନସ୍ୟଦରବିଗଲିତ ନାସା, ଛେଲେପୁଲେର ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦନେର ଛାପା ଲାଗାତେ ମଜବୁତ) ଉଡ଼େ ବାମୁନ ଦେଖେ । ଗୁଜରାତୀ ବାମୁନ, କାଳୋ କୁଚକୁଚେ ଦେଶଙ୍କ ବାମୁନ, ଧପଧପେ ଫର୍ସା ବେରାଲଚୋଖୋ ଚୌକା-ମାଥା କୋକନଙ୍କ ବାମୁନ, ସବ ଐ ଏକ ପ୍ରକାର ବେଶ, ସବ ଦକ୍ଷିଣୀ ବଲେ ପରିଚିତ-ଅନେକ ଦେଖେଛି, କିନ୍ତୁ ଠିକ ଦକ୍ଷିଣୀ ଚଙ୍ଗ ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀତେ । ସେ ରାମାନୁଜୀ ତିଲକ-ପରିବ୍ୟାଙ୍ଗ ଲଲାଟମଙ୍ଗଳ-ଦୂର ଥେକେ ଯେନ କ୍ଷେତ୍ର ଚୌକି ଦେବାର ଜନ୍ୟ କେଲେ ହାଁଡ଼ିତେ ଚୁନ ମାଖିଯେ ପୋଡ଼ା କାଠେର ଡଗାଯ ବସିଯେଛେ, ସେ ତିଲକରେ ଶାଗରେଦ ରାମାନନ୍ଦୀ ତିଲକର ମହିମା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲୋକେ ବଲେ, ‘ତିଲକ ତିଲକ ସବ କୋଇ କହେ, ପର ରାମାନନ୍ଦୀ ତିଲକ ଦିଖିତ ଗଞ୍ଜ-ପାରସେ ଯମ ଗୌଦ୍ଧାରକେ ଖିଡ଼କ! ’ (ଆମାଦେର ଦେଶେ ଚୈତନ୍ୟସମ୍ପଦାଯେର ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଛାପ ଦେଓୟା ଗୋଁସାଇ ଦେଖେ ମାତାଲ ଚିତେବାଘ ଠାଓରେଛିଲ—ଏ ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀ ତିଲକ ଦେଖେ ଚିତେବାଘ ଗାଛେ ଚଢ଼େ!) ; ଆର ସେ ତାମିଲ ତେଲେଣ୍ଟ ମଲ୍ଯାଲମ୍ ବୁଲି-ଯା ଛୟ ବଃସର ଶୁନେଓ ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ବୋକବାର ଯୋ ନାଇ, ଯାତେ ଦୁନିଯାର ରକମାରୀ ଲ-କାର ଓ ଡ-କାରେର କାରଖାନା; ଆର ସେଇ ‘ମୁଡ଼ଗ୍ରତନ୍ତିର ରସମ’ ୧୪ ସହିତ ଭାତ ସାପଡ଼ାନୋ-ଯାର ଏକ ଏକ

ଗରାସେ ବୁକ ଧଡ଼ଫଡ଼ କରେ ଓଠେ (ଏମନି ବାଲ ଆର ତେଁତୁଳ!); ସେ ‘ମିଠେ-ନିମେର ପାତା, ଛୋଲାର ଦାଲ, ମୁଗେର ଦାଲ, ଫୋଡ଼ନ, ଦଧ୍ୟୋଦନ’ ଇତ୍ୟାଦି ଭୋଜନ; ଆର ସେ ରେଡ଼ିର ତେଲ ମେଖେ ସ୍ନାନ, ରେଡ଼ିର ତେଲେ ମାଛ ଭାଜା—ଏ ନା ହଲେ କି ଦକ୍ଷିଣ ମୁଲୁକ ହୟ?

ଆବାର ଏହି ଦକ୍ଷିଣ ମୁଲୁକ, ମୁସଲମାନ ରାଜତ୍ତର ସମୟ ଏବଂ ତାର କତ ଦିନେର ଆଗେ ଥେକେଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ବାଁଚିଯେ ରେଖେଛେ। ଏହି ଦକ୍ଷିଣ ମୁଲୁକେଇ-ସାମନେ ଟିକି, ନାରକେଳ-ତେଲଖେକୋ ଜାତେ-ଶକ୍ରାଚାର୍ୟେର ଜନ୍ମ; ଏହି ଦେଶେଇ ରାମାନୁଜ ଜନ୍ମେଛିଲେନ; ଏହି ମଧ୍ୟମୁନିର ଜନ୍ମଭୂମି। ଏହିରେ ପାଯେର ନୀଚେ ବର୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ। ତୋମାଦେର ଚୈତନ୍ୟସମ୍ପଦାୟ ଏ ମଧ୍ୟସମ୍ପଦାୟେର ଶାଖାମାତ୍ର; ଏହି ଶକ୍ରରେର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି କବିର, ଦାଦୁ, ନାନକ, ରାମସନେହି ପ୍ରଭୃତି ସକଳେଇ; ଏହି ରାମାନୁଜେର ଶିଷ୍ୟସମ୍ପଦାୟ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ଦଖଲ କରେ ଆଛେ। ଏହି ଦକ୍ଷିଣୀ ବ୍ରାହ୍ମଣରା ହିନ୍ଦୁଷ୍ଠାନେର ବ୍ରାହ୍ମଣକେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଲେ ସ୍ଵିକାର କରେ ନା, ଶିଷ୍ୟ କରତେ ଚାଯ ନା, ସେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ଧ୍ୟାସ ଦିତ ନା। ଏହି ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀରାଇ ଏଥନେ ବଡ଼ ବଡ଼ ତୀର୍ଥଷ୍ଠାନ ଦଖଲ କରେ ବସେ ଆଛେ। ଏହି ଦକ୍ଷିଣଦେଶେଇ-ସଥନ ଉତ୍ତରଭାରତବାସୀ ‘ଆଲ୍ଲା ହୁ ଆକବର, ଦୀନ୍ ଦୀନ୍’ ଶବ୍ଦେର ସାମନେ ଭୟେ ଧନରତ୍ନ ଠାକୁର-ଦେବତା ଶ୍ରୀ-ପୁତ୍ର ଫେଲେ ଝୋଡ଼େ ଜଙ୍ଗଲେ ଲୁକୁଛିଲ, [ତଥନ] ରାଜଚତ୍ରବତୀ ବିଦ୍ୟାନଗରାଧିପେର ଅଚଳ ସିଂହାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଛିଲ। ଏହି ଦକ୍ଷିଣଦେଶେଇ ସେଇ ଅନ୍ତ୍ରତ ସାଯଣେର ଜନ୍ମ—ଯାଁର ଯବନବିଜୟୀ ବାହ୍ଵଲେ ବୁକ୍ରରାଜେର ସିଂହାସନ, ମନ୍ତ୍ରଗାୟ ବିଦ୍ୟାନଗର ସାତ୍ରାଜ୍ୟ, ନୟମାର୍ଗେ ୧୫ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟେର ସୁଖ-ସାଂକ୍ଷନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଛିଲ, ଯାଁର ଅମାନବ ପ୍ରତିଭା ଓ ଅଲୌକିକ ପରିଶ୍ରମେର ଫଳସ୍ଵରୂପ ସମଗ୍ର ବେଦରାଶିର ଟୀକା, ଯାଁର ଆଶର୍ଯ୍ୟ ତ୍ୟାଗ ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଗବେଷଣାର ଫଳସ୍ଵରୂପ ‘ପଞ୍ଚଦଶୀ’ ଗ୍ରନ୍ଥ—ସେଇ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ବିଦ୍ୟାରଣ୍ୟମୁନି ସାଯଣେର ୧୬ ଏହି ଜନ୍ମଭୂମି। ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସେଇ ‘ତାମିଲ’ ଜାତିର ଆବାସ, ଯାଦେର ସଭ୍ୟତା ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ, ଯାଦେର ‘ସୁମେର’ ନାମକ ଶାଖା ‘ଇଉଫ୍ରେଟିସ’ ତୀରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସଭ୍ୟତା-ବିଷ୍ଟାର-ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳେ କରେଛିଲ, ଯାଦେର ଜ୍ୟୋତିଷ, ଧର୍ମକଥା, ନୀତି, ଆଚାର ପ୍ରଭୃତି ଆସିରି ବାବିଲି ସଭ୍ୟତାର ଭିତ୍ତି, ଯାଦେର ପୁରାଣସଂଗ୍ରହ ବାଇବେଲେର ମୂଳ, ଯାଦେର ଆର ଏକ ଶାଖା ମାଲାବାର ଉପକୂଳ ହୟେ ଅନ୍ତ୍ରତ ମିସାରି ସଭ୍ୟତାର ସୃଷ୍ଟି କରେଛିଲ, ଯାଦେର କାହେ ଆର୍ଯ୍ୟୋ ଅନେକ ବିଷୟେ ଝଣ୍ଣି। ଏହିରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମନ୍ଦିର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟେ ବୀରଶୈବ ବା ବୀରବୈଷ୍ଣବସମ୍ପଦାୟେର ଜୟ ଘୋଷଣା କରେଛେ। ଏହି ଯେ ଏତ ବଡ଼ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ—ଏ-ଓ ଏହି ‘ତାମିଲ’ ନୀଚବଂଶୋନ୍ତ୍ର ଶଠକୋପ ହତେ ଉତ୍ତମ,

ଯିନି ‘ବିକ୍ରିୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସ ଚାର ଯୋଗୀ’ । ଏଇ ତାମିଲ ଆଲୋଯାଡ଼ ବା ଭକ୍ତଗଣ ଏଥନ୍ତି ସମଗ୍ର ବୈଷ୍ଣବସମ୍ପଦାୟର ପୂଜ୍ୟ ହେଁ ରଯେଛେ । ଏଥନ୍ତି ଏଦେଶେ ବେଦାନ୍ତର ଦୈତ, ବିଶିଷ୍ଟ ବା ଅଦୈତ-ସମନ୍ତ ମତେର ଯେମନ ଚର୍ଚା, ତେମନ ଆର କୁଆପି ନାହିଁ । ଏଥନ୍ତି ଧର୍ମର ଅନୁରାଗ ଏଦେଶେ ଯତ ପ୍ରବଳ, ତେମନ ଆର କୋଥାଓ ନାହିଁ ।

ଚରିଶେ ଜୁନ ରାତ୍ରେ ଆମାଦେର ଜାହାଜ ମାନ୍ଦାଜେ ପୌଛାଲ । ପ୍ରାତଃକାଳେ ଉଠେ ଦେଖି, ସମୁଦ୍ରର ମଧ୍ୟେ ପାଁଚିଲ ଦିଯେ ଘିରେ-ନେଓୟା ମାନ୍ଦାଜେର ବନ୍ଦରେ ରଯେଛି । ଭେତରେ ଛିର ଜଳ; ଆର ବାଇରେ ଉତ୍ତାଳ ତରଙ୍ଗ ଗଜରାଚେ, ଆର ଏକ ବାର ବନ୍ଦରେର ଦ୍ୟାଳେ ଲେଗେ ଦଶ ବାର ହାତ ଲାଫିଯେ ଉଠିଛେ, ଆର ଫେନମୟ ହେଁ ଛଢିଯେ ପଡ଼ିଛେ । ସାମନେ ସୁପରିଚିତ ମାନ୍ଦାଜେର ଟ୍ର୍ୟାଣ୍ ରୋଡ । ଦୁଇନ ଇଂରେଜ ପୁଲିଶ ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର, ଏକଜନ ମାନ୍ଦାଜୀ ଜମାଦାର, ଏକ ଡଜନ ପାହାରାଓୟାଲା ଜାହାଜେ ଉଠିଲ । ଅତି ଭଦ୍ରତାସହକାରେ ଆମାଯ ଜାନାଲେ ଯେ, କାଳା ଆଦମୀର କିନାରାୟ ଯାବାର ହୁକୁମ ନାହିଁ, ଗୋରାର ଆଛେ । କାଳା ଯେଇ ହୋକ ନା କେନ, ସେ ଯେରକମ ନୋଂରା ଥାକେ, ତାତେ ତାର ପ୍ଲେଗବୀଜ ନିଯେ ବେଡ଼ାବାର ବଡ଼ି ସନ୍ତାବନା, ତବେ ଆମାର ଜନ୍ୟ ମାନ୍ଦାଜୀରା ବିଶେଷ ହୁକୁମ ପାବାର ଦରଖାସ୍ତ କରେଛେ, ବୋଧ ହୟ ପାବେ । କ୍ରମେ ଦୁ-ଚାରଟି କରେ ମାନ୍ଦାଜୀ ବଞ୍ଚୁରା ନୌକାଯ ଚଢ଼େ ଜାହାଜେର କାଛେ ଆସତେ ଲାଗଲ । ଛୋଯାଛୁଁଯି ହବାର ଯୋ ନାହିଁ, ଜାହାଜ ଥେକେ କଥା କାନ୍ଦିଲାଇ ଆଲାସିଙ୍ଗା, ବିଲିଗିରି, ନରସିଂହାଚାର୍ୟ, ଡାକ୍ତାର ନଞ୍ଚୁଗ୍ରାହୀ, କିଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ସକଳ ବଞ୍ଚୁଦେରଇ ଦେଖିତେ ପେଲୁମ । ଆଁବ, କଳା, ନାରିକେଲ, ରାଧା ଦଧ୍ୟୋଦନ, ରାଶୀକୃତ ଗଜା, ନିମକି ଇତ୍ୟାଦିର ବୋଝା ଆସତେ ଲାଗଲ । କ୍ରମେ ଭୀଡ଼ ହତେ ଲାଗଲ-ଛେଲେ, ମେଯେ, ବୁଡ୍ଗୋ-ନୌକାଯ ନୌକା । ଆମାର ବିଲାତୀ ବଞ୍ଚୁ ମିଃ ଶ୍ୟାମିଏର, ବ୍ୟାରିଷ୍ଟାର ହେଁ ମାନ୍ଦାଜେ ଏସେଛେନ, ତାଁକେଓ ଦେଖିତେ ପେଲେମ । ରାମକୃଷ୍ଣନନ୍ଦ ଆର ନିର୍ଭୟୀ ବାରକତକ ଆନାଗୋନା କରଲେ । ତାରା ସାରାଦିନ ସେଇ ରୌଦ୍ରେ ନୌକାଯ ଥାକବେ-ଶେଷେ ଧମକାତେ ତବେ ଯାଯ । କ୍ରମେ ଯତ ଖବର ହଲ ଯେ ଆମାକେ ନାବତେ ହୁକୁମ ଦେବେ ନା, ତତ ନୌକାଯ ଭୀଡ଼ ଆରଓ ବାଡ଼ିତେ ଲାଗଲ । ଶରୀରଓ କ୍ରମାଗତ ଜାହାଜେର ବାରାଣ୍ଗାୟ ଠେସ ଦିଯେ ଦାଁଡିଯେ ଦାଁଡିଯେ ଅବସନ୍ନ ହେଁ ଆସତେ ଲାଗଲ । ତଥନ ମାନ୍ଦାଜୀ ବଞ୍ଚୁଦେର କାଛେ ବିଦାୟ ଚାଇଲାମ, କେବିନେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରଲାମ । ଆଲାସିଙ୍ଗା ‘ବନ୍ଧୁବାଦିନ’ ଓ ମାନ୍ଦାଜୀ କାଜକର୍ମ ସମସ୍ତେ ପରାମର୍ଶ କରବାର ଅବସର ପାଯ ନା; କାଜେଇ ସେ କଲମ୍ବୋ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାହାଜେ ଚଲଲ । ତଥନ ଏକଟା ରୋଲ ଉଠିଲ ।

ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦ । ପତ୍ରାଞ୍ଜଳି । ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ଜାନଲା ଦିଯେ ଉଁକି ମେରେ ଦେଖି, ହାଜାରଖାନେକ ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀ ଶ୍ରୀ-ପୁରୁଷ, ବାଲକ-ବାଲିକା ବନ୍ଦରେର ବାଁଧେର ଉପର ବସେଛିଲ-ଜାହାଜ ଛାଡ଼ିଥି, ତାଦେର ଏହି ବିଦାୟ-ସୂଚକ ରବ! ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀରା ଆନନ୍ଦ ହଲେ ବଙ୍ଗଦେଶେର ମତ ହୁଲୁ ଦେଯା।

ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ହତେ କଲମ୍ବୋ ଚାର ଦିନ। ଯେ ତରଙ୍ଗତଙ୍ଗ ଗଙ୍ଗାସାଗର ଥିକେ ଆରମ୍ଭ ହେଁଛିଲ, ତା କ୍ରମେ ବାଡ଼ିତେ ଲାଗଲ। ମାନ୍ଦ୍ରାଜେର ପର ଆରଓ ବେଡ଼େ ଗେଲ। ଜାହାଜ ବେଜାଯ ଦୁଲତେ ଲାଗଲ। ଯାତ୍ରୀରା ମାଥା ଧରେ ନ୍ୟାକାର କରେ ଅଛିର। ବାଙ୍ଗଲୀର ଛେଲେ ଦୁଟିଓ ଭାରି ‘ସିକ’। ଏକଟି ତୋ ଠାଉରେଛେ ମରେ ଯାବେ; ତାକେ ଅନେକ ବୁଝିଯେ ସୁବୁଝିଯେ ଦେଓଯା ଗେଲ ଯେ କିଛୁ ଭୟ ନେଇ, ଅମନ ସକଳେରି ହୟ, ଓତେ କେଉ ମରେଓ ନା, କିଛୁଇ ନା। ସେକେଣ୍ଡ କେଲାସଟା ଆବାର ‘କ୍ରୂର’ ଠିକ ଉପରେ। ଛେଲେ-ଦୁଟିକେ କାଳା ଆଦମୀ ବଲେ, ଏକଟା ଅନ୍ଧକୃପେର ମତ ଘର ଛିଲ, ତାରି ମଧ୍ୟେ ପୁରେଛେ। ସେଥାନେ ପବନଦେବେରେ ଯାବାର ହକୁମ ନାହିଁ, ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ। ଛେଲେ-ଦୁଟିର ଘରେର ମଧ୍ୟେ ଯାବାର ଯୋ ନାହିଁ; ଆର ଛାତରେ ଉପର-ସେ କି ଦୋଲ। ଆବାର ଯଥନ ଜାହାଜେର ସାମନେଟା ଏକଟା ଚେତ୍ୟେର ଗହୁର ବସେ ଯାଚେ, ଆର ପେଚନଟା ଉଁଚୁ ହେଁ ଉଠିଛେ, ତଥନ କ୍ରୂଟା ଜଳ ଛାଡ଼ା ହେଁ ଶୁଣ୍ୟେ ଘୁରିଛେ, ଆର ସମସ୍ତ ଜାହାଜଟା ଢକ ଢକ ଢକ କରେ ନଡ଼େ ଉଠିଛେ। ସେକେଣ୍ଡ କେଲାସଟା ଐ ସମୟ ଯେମନ ବେଡ଼ାଲେ ହିଁଦୁର ଧରେ ଏକ ଏକବାର ଝାଡ଼ା ଦେଯ, ତେମନି କରେ ନଡ଼ିଛେ।

ଯାଇ ହୋକ ଏଥନ ମନ୍ସୁନେର ସମୟ। ଯତ-ଭାରତ ମହାସାଗରେ-ଜାହାଜ ପଶିମେ ଚଲିବେ, ତତି ବାଡ଼ିବେ ଏହି ଝାଡ଼ାପଟା। ମାନ୍ଦ୍ରାଜୀରା ଅନେକ ଫଳପାକଡ଼ ଦିଯେଛିଲ; ତାର ଅଧିକାଂଶ, ଆର ଗଜା ଦଧ୍ୟୋଦନ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତି ଛେଲେଦେର ଦେଓଯା ଗେଲ। ଆଲାସିଙ୍ଗ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଏକଥାନା ଟିକିଟ କିନେ ଶୁଦ୍ଧ ପାଇୟେ ଜାହାଜେ ଚଢ଼େ ବସଲ। ଆଲାସିଙ୍ଗ ବଲେ, ସେ କଥନଓ କଥନଓ ଜୁତୋ ପାଇୟେ ଦେଯ। ଦେଶେ ଦେଶେ ରକମାରୀ ଚାଲ। ଇତ୍ତରୋପେ ମେଯେଦେର ପା ଦେଖାନୋ ବଡ଼ ଲଜ୍ଜା; କିନ୍ତୁ ଆଧିକାଂଶ ଗା ଆଦୁଡ଼ ରାଖିତେ ଲଜ୍ଜା ନେଇ। ଆମାଦେର ଦେଶେ ମାଥାଟା ଢାକିବେ ହବେଇ ହବେ, ତା ପରନେ କାପଡ଼ ଥାକ ବା ନା ଥାକ। ଆଲାସିଙ୍ଗ ପେରମଳ, ଏଡ଼ିଟାର ‘ବ୍ରକ୍ଷବାଦିନ୍’, ମାଇସୋରୀ ରାମାନୁଜୀ ‘ରସମ’-ଖେକୋ ବ୍ରାକ୍ଷଣ, କାମାନୋ ମାଥାଯ ସମସ୍ତ କପାଳ ଜୁଡ଼େ, ‘ତେଂକଲେ’ ତିଲକ, ‘ସଙ୍ଗେର ସମ୍ବଲ ଗୋପନେ ଅତି ଯତନେ’ ଏନେହେନ କି ଦୁଟୋ ପୁଁଟଲି! ଏକଟାଯ ଚିନ୍ଦେ ଭାଜା, ଆର

একটায় মুড়ি-মটর। জাত বাঁচিয়ে, ঐ মুড়ি-মটর চিবিয়ে, সিলোনে যেতে হবে! আলাসিঙ্গা আর একবার সিলোনে গিয়েছিল। তবে বেরাদারিলোক একটু গোল করবার চেষ্টা করে; কিন্তু পেরে ওঠেনি। ভারতবর্ষে ঐটুকুই বাঁচোয়া। বেরাদারি যদি কিছু না বলল তো আর কারও কিছু বলবার অধিকার নেই। আর সে দক্ষিণী বেরাদারি-কোনটায় আছেন সবশুন্দু পাঁচ-শ, কোনটায় সাত-শ, কোনটায় হাজারটি প্রাণী—কনের অভাবে ভাগনীকে বে করে! যখন মাইসোরে প্রথম রেল হয়, যে যে ব্রাক্ষণ দূর থেকে রেলগাড়ী দেখতে গিছল, তারা জাতচুত হয়! যাই হোক, এই আলাসিঙ্গার মত মানুষ পৃথিবীতে অতি অল্প; অমন নিঃস্বার্থ, অমন প্রাণপণ খাটুনি, অমন গুরু-ভক্ত আজ্ঞাধীন শিষ্য জগতে অল্প হে ভায়া! মাথা কামানো ঝুটি-বাঁধা, শুধু-পায়, ধুতি-পরা মান্দ্রাজী ফার্ষ্টক্লাসে উঠল; বেড়াচে-চেড়াচে, খিদে পেলে মুড়ি-মটর চিরুচে! চাকররা মান্দ্রাজীমাত্রকেই ঠাওরায় ‘চেত্তি’, আর [বলে] ‘ওদের অনেক টাকা আছে, কিন্তু কাপড়ও পরবে না, আর খাবেও না’! তবে আমাদের সঙ্গে পড়ে ওর জাতের দফা ঘোলা হচ্ছে—চাকররা বলছে। বাস্তবিক কথা—তোমাদের পাল্লায় পড়ে মান্দ্রাজীদের জাতের দফা অনেকটা ঘোলা কেন, থক্খিয়ে এসেছে!

୭. ସିଂହଳ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ

ଆଲାସିଙ୍ଗାର ‘ସୀ-ସିକନେସ’ ହଲ ନା । ତୁ-ଭାଯା ପ୍ରଥମେ ଏକଟୁ ଆଧଟୁ ଗୋଲ କରେ ସାମଲେ ବସେ ଆଛେନ । ଚାରଦିନ-କାଜେଇ ନାନା ବାର୍ତ୍ତାଲାପେ ‘ଇଷ୍ଟ-ଗୋଟୀ’ତେ କାଟିଲ । ସାମନେ କଲଞ୍ଚୋ । ଏଇ ସିଂହଳ, ଲଙ୍କା । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ସେତୁ ବେଁଧେ ପାର ହେଁ ଲଙ୍କାର ରାବଣ-ରାଜାକେ ଜୟ କରେଛିଲେନ । ସେତୁ ତୋ ଦେଖେଚି-ସେତୁପତି ମହାରାଜାର ବାଡ଼ୀତେ, ଯେ ପାଥରଖାନିର ଉପର ଭଗବାନ୍ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତାଁର ପୂର୍ବପୁରୁଷକେ ପ୍ରଥମ ସେତୁପତି-ରାଜା କରେନ, ତାଓ ଦେଖେଚି । କିନ୍ତୁ ଏ ପାପ ବୌଦ୍ଧ ସିଲୋନି ଲୋକଗୁଲୋ ତୋ ମାନତେ ଚାଯ ନା । ବଲେ-ଆମାଦେର ଦେଶେ ଓ କିଂବଦ୍ଵାତ୍ରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଇ । ଆର ନାଇ ବଲଲେ କି ହବେ?—‘ଗୋଁସାଇଜୀ ପୁଁଥିତେ ଲିଖଛେ ଯେ ।’ ତାର ଓପର ଓରା ନିଜେର ଦେଶକେ ବଲେ-ସିଂହଳ । ଲଙ୍କା ବଲବେ ନା, ବଲବେ କୋଥେକେ? ଓଦେର ନା କଥାଯ ଝାଲ, ନା କାଜେ ଝାଲ, ନା ପ୍ରକୃତିତେ ଝାଲ!! ରାମ ବଲ-ଘାଗରା-ପରା, ଖୋପା-ବାଧା, ଆବାର ଖୋପାୟ ମନ୍ତ୍ର ଏକଥାନା ଚିରଳୀ ଦେଓଯା ମେଯେମାନ୍ୟୀ ଚେହାରା! ଆବାର-ରୋଗା-ରୋଗା, ବେଁଟେ-ବେଁଟେ, ନରମ-ନରମ ଶରୀର! ଏରା ରାବଣ-କୁନ୍ତକର୍ଣେର ବାଚା? ଗେଛି ଆର କି! ବଲେ-ବାଙ୍ଗଲା ଦେଶ ଥେକେ ଏସେଛିଲ-ତା ଭାଲଇ କରେଛିଲ । ଏ ଯେ ଏକଦଲ ଦେଶେ ଉଠେଛେ, ମେଯେମାନୁଷେର ମତ ବେଶଭୂଷା, ନରମ-ନରମ ବୁଲି କାଟେନ, ଏଁକେ-ବେଁକେ ଚଲେନ, କାରଂର ଚୋଥେର ଉପର ଚୋଥ ରେଖେ କଥା କହିତେ ପାରେନ ନା, ଆର ଭୂମିଷ୍ଟ ହେଁ ଅବଧି ପିରାତେର କବିତା ଲେଖେନ, ଆର ବିରହେର ଜ୍ଵାଳାଯ ‘ହାସେନ-ହୋସେନ’ କରେନ-ଓରା କେନ ଯାକ ନା ବାପୁ ସିଲୋନେ । ପୋଡା ଗର୍ବମେଣ୍ଟ କି ଘୁମୁଚେ ଗା? ସେଦିନ ପୁରୀତେ କାଦେର ଧରାପାକଡା କରତେ ଗିଯେ ହୁଲୁଷୁଲ ବାଧାଲେ; ବାଲି ରାଜଧାନୀତେ ପାକଡା କରେ ପ୍ଯାକ କରବାରେ ଯେ ଅନେକ ରଯେଛେ ।

ଏକଟା ଛିଲ ମହା ଦୁଷ୍ଟ ବାଙ୍ଗଲୀ ରାଜାର ଛେଲେ-ବିଜ୍ୟସିଂହ ବଲେ! ସେଟା ବାପେର ସଙ୍ଗେ ଝାଗଡା-ବିବାଦ କରେ, ନିଜେର ମତ ଆରଓ କତକଗୁଲୋ ସଙ୍ଗୀ ଜୁଟିଯେ ଜାହାଜେ କରେ ଭେସେ ଭେସେ ଲଙ୍କା ନାମକ ଟାପୁତେ ହାଜିର । ତଥନ ଓଦେଶେ ବୁନୋ ଜାତେର ଆବାସ, ଯାଦେର ବଂଶଧରେରା ଏକଣେ ‘ବେଦା’ ନାମେ ବିଖ୍ୟାତ । ବୁନୋ ରାଜା ବଡ଼ ଖାତିର କରେ ରାଖଲେ, ମେଯେ ବେ ଦିଲେ । କିଛୁଦିନ ଭାଲ ମାନୁଷେର ମତ ରହିଲ; ତାରପର ଏକଦିନ ମାଗେର ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତି କରେ ହଠାତ୍ ରାତ୍ରେ ସଦଲବଲେ

উঠে বুনো রাজাকে সর্দারগণ সহিত কতল করে ফেললে। তারপর বিজয়সিংহ হলেন রাজা, দুষ্টুমির এইখানেই বড় অন্ত হলেন না। তারপর আর তাঁর বুনোর-মেয়ে রাণী ভাল লাগল না। তখন ভারতবর্ষ থেকে আরও লোকজন, আরও অনেক মেয়ে আনলেন। অনুরাধা বলে এক মেয়ে তো নিজে করলেন বিয়ে, আর সে বুনোর মেয়েকে জলাঞ্জলি দিলেন; সে জাতকে জাত নিপাত করতে লাগলেন। বেচারীরা প্রায় সব মারা গেল, কিছু অংশ ঝাড়-জঙ্গলে আজও বাস করছে। এই রকম করে লক্ষ্মার নাম হল সিংহল, আর হল বাঙালী বদমাশের উপনিবেশ! ক্রমে অশোক মহারাজার আমলে, তাঁর ছেলে মাহিন্দো আর মেয়ে সংঘমিত্বা সম্ম্যাস নিয়ে ধর্ম প্রচার করতে সিংহল টাপুতে উপস্থিত হলেন। এরা গিয়ে দেখলেন যে লোকগুলো বড়ই আদাড়ে হয়ে গিয়েছে। আজীবন পরিশ্রম করে, সেগুলোকে যথাসন্তুষ্ট সভ্য করলেন, উত্তম উত্তম নিয়ম করলেন; আর শাক্যমুনির সম্প্রদায়ে আনলেন। দেখতে দেখতে সিলোনিরা বেজায় গোঁড়া বৌদ্ধ হয়ে উঠল। লক্ষ্মাদ্বীপের মধ্যভাগে এক প্রকাণ্ড শহর বানালে, তার নাম দিলে অনুরাধাপুরম, এখনও সে শহরের ভগ্নাবশেষ দেখলে আকেল হয়রান হয়ে যায়। প্রকাণ্ড প্রকাণ্ড স্তূপ, ক্রেশ ক্রেশ পাথরের ভাঙা বাড়ী দাঁড়িয়ে আছে। আরও কত জঙ্গল হয়ে রয়েছে, এখনও সাফ হয় নাই। সিলোনময় নেড়া মাথা, করোয়াধারী, হলদে চাদর মোড়া ভিক্ষু-ভিক্ষুণী ছড়িয়ে পড়ল। জায়গায় জায়গায় বড় বড় মন্দির উঠল-মস্ত মস্ত ধ্যানমূর্তি, জ্ঞানমুদ্রা করে প্রচারমূর্তি, কাত হয়ে শুয়ে মহানির্বাণ মূর্তি-তার মধ্যে। আর দ্যালের গায়ে সিলোনিরা দুষ্টুমি করলে নরকে তাদের কি হাল হয়, তাই আঁকা; কোনটাকে ভূতে ঠেঞ্চে, কোনটাকে করাতে চিরচে, কোনটাকে পোড়াচে, কোনটাকে তপ্ত তেলে ভাজচে, কোনটার ছাল ছাড়িয়ে নিচে-সে মহা বীভৎস কারখানা! এ ‘অহিংসা পরমো ধর্মে’র ভেতরে যে এমন কারখানা কে জানে বাপু! চীনেও ঐ হাল; জাপানেও ঐ। এদিকে তো অহিংসা আর সাজার পরিপাটি দেখলে আত্মাপুরুষ শুকিয়ে যায়। এক ‘অহিংসা পরমো ধর্মে’র বাড়ীতে ঢুকেচে-চোর। কর্তার ছেলেরা তাকে পাকড়া করে বেদম পিটচে। তখন কর্তা দোতলার বারাণ্ডায় এসে, গোলমাল দেখে, খবর নিয়ে চেঁচাতে লাগলেন, ‘ওরে মারিসনি, মারিসনি; অহিংসা পরমো ধর্মঃ।’ বাচ্চা-অহিংসারা মার থামিয়ে জিজ্ঞাসা করলে, ‘তবে চোরকে কি

করা যায়? ‘কর্তা আদেশ করলেন, ‘ওকে থলিতে পুরে জলে ফেলে দাও।’ ঢোর জোড় হাত করে আপ্যায়িত হয়ে বললে, ‘আহা, কর্তার কি দয়া! ’

বৌদ্ধরা বড় শান্ত, সকল ধর্মের উপর সমদৃষ্টি—এই তো শুনেছিলুম। বৌদ্ধ প্রচারকেরা আমাদের কলকেতায় এসে রঙ-বেরঙের গাল ঝাড়ে; অথচ আমরা তাদের যথেষ্ট পূজা করে থাকি। অনুরাধাপুরে প্রচার করছি একবার, হিঁদুদের মধ্যে—বৌদ্ধদের মধ্যে নয়—তাও খোলা মাঠে, কারুর জমিতে নয়। ইতোমধ্যে দুনিয়ার বৌদ্ধ ‘ভিক্ষু’-গৃহস্থ, মেয়ে-মন্দ, ঢাক- ঢোল কাঁসি নিয়ে এসে সে যে বিটকেল আওয়াজ আরস্ত করলে, তা আর কি বলব! লেকচার তো ‘অলমিতি’ হল; রক্তারক্তি হয় আর কি! অনেক করে হিঁদুদের বুঝিয়ে দেওয়া গেল যে, আমরা নয় একটু অহিংসা করি এস—তখন শান্ত হয়।

ক্রমে উত্তর দিক থেকে হিঁদু তামিলকুল ধীরে ধীরে লক্ষ্য প্রবেশ করলে। বৌদ্ধরা বেগতিক দেখে রাজধানী ছেড়ে, কান্দি নামক পার্বত্য শহর স্থাপন করলে। তামিলরা কিছুদিনে তাও ছিনিয়ে নিলে এবং হিন্দুরাজা খাড়া করলে। তারপর এল ফিরঙ্গীর দল, স্পানিয়ার্ড, পোর্তুগীজ, ওলন্দাজ। শেষ ইংরেজ রাজা হয়েছেন। কান্দির রাজবংশ তাঙ্গোরে প্রেরিত হয়েছেন, পেনশন আর মুড়গ্রত্নির ভাত খাচ্ছেন।

উত্তোর সিলোনে হিঁদুর ভাগ অনেক অধিক; দক্ষিণ ভাগে বৌদ্ধ আর রঙ-বেরঙের দোআঁশলা ফিরঙ্গী। বৌদ্ধদের প্রধান স্থান—বর্তমান রাজধানী কলম্বো, আর হিন্দুদের জাফনা। জাতের গোলমাল ভারতবর্ষ হতে এখানে অনেক কম। বৌদ্ধদের একটু আছে বে-থার সময়। খাওয়া-দাওয়ায় বৌদ্ধদের আদতে নেই; হিঁদুদের কিছু কিছু। যত কসাই, সব বৌদ্ধ ছিল। আজকাল কমে যাচ্ছে; ধর্মপ্রচার হচ্ছে। বৌদ্ধদের অধিকাংশ ইওরোপী নাম ইন্দ্রম-পিন্দ্রম এখন বদলে নিচ্ছে। হিঁদুদের সব রকম জাত মিলে একটা হিঁদু জাত হয়েছে; তাতে অনেকটা পাঞ্জাবী জাঠদের মত সব জাতের মেয়ে, মায় বিবি পর্যন্ত বে করা চলে। ছেলে মন্দিরে গিয়ে ত্রিপুঞ্জ কেটে ‘শিব শিব’ বলে হিঁদু হয়! স্বামী হিঁদু, স্ত্রী ক্রিশ্চান। কপালে বিভূতি মেখে ‘নমঃ পার্বতীপতয়ে’ বললেই ক্রিশ্চান সদ্য হিঁদু হয়ে যায়। তাতেই তোমাদের উপর এখানকার পাদ্মীরা এত চটা। তোমাদের আনাগোনা হয়ে

ଅବଧି, ବହୁ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ବିଭୂତି ମେଥେ ‘ନମः ପାର୍ବତୀପତରେ’ ବଲେ ହିଁନୁ ହୟେ ଜାତେ ଉଠେଛେ । ଅଦୈତବାଦ ଆର ବୀରଶୈବବାଦ ଏଖାନକାର ଧର୍ମ । ହିଁନୁ-ଶନ୍ଦେର ଜାୟଗାୟ ‘ଶୈବ’ ବଲତେ ହୟ । ଚିତନ୍ୟଦେବ ଯେ ନୃତ୍ୟକାର୍ତ୍ତନ ବଞ୍ଚଦେଶେ ପ୍ରଚାର କରେନ, ତାର ଜନ୍ମଭୂମି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ, ଏଇ ତାମିଲ ଜାତିର ମଧ୍ୟେ । ସିଲୋନେର ତାମିଲ ଭାଷା ଖାଁଟି ତାମିଲ । ସିଲୋନେର ଧର୍ମ, ଖାଁଟି ତାମିଲ ଧର୍ମ-ସେ ଲକ୍ଷ ଲୋକେର ଉନ୍ନାଦ କାର୍ତ୍ତନ, ଶିବେର ସ୍ତବଗାନ, ସେ ହାଜାରୋ ମୃଦୁଙ୍ଗେର ଆୱୟାଜ ଆର ବଡ଼ ବଡ଼ କନ୍ତାଲେର ଝାଁଙ୍ଗ, ଆର ଏଇ ବିଭୂତି-ମାଖା, ମୋଟା ମୋଟା ରକ୍ତାକ୍ଷ ଗଲାଯ, ପହଳ ଓୟାନି ଚେହାରା, ଲାଲ ଚୋଖ, ମହାବୀରେର ମତ, ତାମିଲଦେର ମାତୋଯାରା ନାଚ ନା ଦେଖିଲେ ବୁଝାତେ ପାରବେ ନା ।

କଲମ୍ବୋର ବନ୍ଧୁରା ନାବବାର ହକୁମ ଆନିଯେ ରେଖେଛିଲ, ଅତ୍ୟବ ଡାଙ୍ଗାୟ ନେବେ ବନ୍ଧୁ-ବାନ୍ଧବଦେର ସଙ୍ଗେ ଦେଖାଶୁନା ହଲ । ସ୍ୟର କୁମାରସ୍ଵାମୀ ହିନ୍ଦୁଦେର ମଧ୍ୟେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି, ତାଁର ସ୍ତ୍ରୀ ଇଂରେଜ, ଛେଲେଟି ଶୁଦ୍ଧ-ପାଯେ, କପାଳେ ବିଭୂତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅରଣ୍ୟାଚଲମ୍ ପ୍ରମୁଖ ବନ୍ଧୁ-ବାନ୍ଧବେରା ଏଲେନ । ଅନେକ ଦିନେର ପର ମୁଡଗ୍ରତନ୍ତି ଖାୱ୍ୟା ହଲ, ଆର କିଂ-କୋକୋନାଟ । ଡାବ କତକଣ୍ଠାଳେ ଜାହାଜେ ତୁଲେ ଦିଲେ । ମିସେସ ହିଗିନ୍ସେର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହଲ, ତାଁର ବୌଦ୍ଧ ମେଯେଦେର ବୋର୍ଡିଂ ସ୍କୁଲ ଦେଖିଲାମ । କାଉଟେସେର ବାଡ଼ୀଟି ମିସେସ୍ ହିଗିନ୍ସେର ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ସାଜାନ । କାଉଟେସ୍ ଘର ଥେକେ ଟାକା ଏନେଛେନ, ଆର ମିସେସ୍ ହିଗିନ୍ସ ଭିକ୍ଷେ କରେ କରେଛେନ । କାଉଟେସ୍ ନିଜେ ଗେରଙ୍ଗ୍ୟା କାପଡ଼ ବାଙ୍ଗଲାର ଶାଡ଼ିର ମତ ପରେନ । ସିଲୋନେର ବୌଦ୍ଧଦେର ମଧ୍ୟେ ଏ ଢଙ୍ଗ ଖୁବ ସରେ ଗେଛେ ଦେଖିଲାମ । ଗାଡ଼ି ଗାଡ଼ି ମେଯେ ଦେଖିଲାମ, ସବ ଏ ଢଙ୍ଗରେ ଶାଡ଼ି ପରା ।

ବୌଦ୍ଧଦେର ପ୍ରଧାନ ତୀର୍ଥ କାନ୍ଦିତେ ଦନ୍ତ-ମନ୍ଦିର । ଏ ମନ୍ଦିରେ ବୁଦ୍ଧ-ଭଗବାନେର ଏକଟି ଦାଁତ ଆଛେ । ସିଲୋନୀରା ବଲେ, ଏ ଦାଁତ ଆଗେ ପୁରୀତେ ଜଗନ୍ନାଥ-ମନ୍ଦିରେ ଛିଲ, ପରେ ନାନା ହଙ୍ଗମା ହୟେ ସିଲୋନେ ଉପର୍ତ୍ତିତ ହୟ । ସେଖାନେଓ ହଙ୍ଗମା କମ ହୟ ନାହିଁ । ଏଥନ ନିରାପଦେ ଅବସ୍ଥାନ କରେଛେ ! ସିଲୋନୀରା ଆପନାଦେର ଇତିହାସ ଉତ୍ତମରୂପେ ଲିଖେ ରେଖେଛେ । ଆମାଦେର ମତ ନୟ-ଖାଲି ଆଷାଡ଼େ ଗଲ୍ପ । ଆର ବୌଦ୍ଧଦେର ଶାନ୍ତି ନାକି ପ୍ରାଚୀନ ମାଗଧୀ ଭାଷାଯ, ଏଇ ଦେଶେଇ ସୁରକ୍ଷିତ ଆଛେ । ଏ ସ୍ଥାନ ହତେଇ ବ୍ରକ୍ଷ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେ ଧର୍ମ ଗେଛେ । ସିଲୋନୀ ବୌଦ୍ଧରା ତାଦେର ଶାନ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ଏକ ଶାକ୍ୟମୁନିକେଇ ମାନେ, ଆର ତାଁର ଉପଦେଶ ମେନେ ଚଲତେ ଚେଷ୍ଟା କରେ; ନେପାଲୀ,

ସିକିମ, ଭୁଟାନୀ, ଲାଦାକୀ, ଚୀନେ, ଜାପାନୀଦେର ମତ ଶିବେର ପୂଜା କରେ ନା; ଆର ‘ହ୍ରୀଂ ତାରା’ ଓ ସବ ଜାନେ ନା । ତବେ ଭୂତୁତ ନାମାନୋ ଆଛେ । ବୌଦ୍ଧରୋ ଏଥିନ ଉତ୍ତର ଆର ଦକ୍ଷିଣ ଦୁ-ଆମ୍ବାୟ ହୟେ ଗେଛେ । ଉତ୍ତର ଆମ୍ବାୟେରା ନିଜେଦେର ବଲେ ‘ମହାୟାନ’; ଆର ଦକ୍ଷିଣୀ ଅର୍ଥାଏ ସିଂହଳୀ ବ୍ରକ୍ଷ ସାୟାମି ପ୍ରଭୃତିଦେର ବଲେ ‘ହୀନ୍ୟାନ’ । ମହାୟାନୋଯାଲାରା ବୁଦ୍ଧେର ପୂଜା ନାମମାତ୍ର କରେ; ଆସଲ ପୂଜା ତାରାଦେବୀର, ଆର ଅବଲୋକିତେଶ୍ୱରେର (ଜାପାନୀ, ଚୀନେ ଓ କୋରିଯାନରା ବଲେ କ୍ରାନ୍ୟନ); ଆର ‘ହ୍ରୀଂ କ୍ଲୀଂ’ ତନ୍ତ୍ର-ମନ୍ତ୍ରେର ବଡ଼ ଧୂମ । ଟିବେଟୀଗୁଲୋ ଆସଲ ଶିବେର ଭୂତ । ଓରା ସବ ହିଁଦୁର ଦେବତା ମାନେ, ଡମରୁ ବାଜାୟ, ମଡ଼ାର ଖୁଲି ରାଖେ, ସାଧୁର ହାଡ଼େର ଭେଂପୁ ବାଜାୟ, ମଦ- ମାଂସେର ଯମ । ଆର ଖାଲି ମନ୍ତ୍ର ଆଓଡ଼େ ରୋଗ ଭୂତ ପ୍ରେତ ତାଡ଼ାଚେ । ଚିନ ଆର ଜାପାନେ ସବ ମନ୍ଦିରେର ଗାୟେ ‘ଓ ହ୍ରୀଂ କ୍ଲୀଂ’—ସବ ବଡ଼ ବଡ଼ ସୋନାଲୀ ଅକ୍ଷରେ ଲେଖା ଦେଖେଛି । ସେ ଅକ୍ଷର ବାଙ୍ଗଲାର ଏତ କାହାକାହି ଯେ, ବେଶ ବୋକା ଯାଯ ।

ଆଲାସିଙ୍ଗ କଲମ୍ବୋ ଥେକେ ମାନ୍ଦାଜେ ଫିରେ ଗେଲ । ଆମରାଓ କୁମାରସ୍ଵାମୀର (କାର୍ତ୍ତିକେର ନାମ- ସୁବ୍ରକ୍ଷଣ୍ୟ, କୁମାରସ୍ଵାମୀ ଇତ୍ୟାଦି; ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶେ କାର୍ତ୍ତିକେର ଭାରୀ ପୂଜା, ଭାରୀ ମାନ; କାର୍ତ୍ତିକ ଓ-କାରେର ଅବତାର ବଲେ ।) ବାଗାନେର ନେବୁ, କତକଗୁଲୋ ଡାବେର ରାଜା (କିଂ-କୋକୋନାଟ), ଦୁ ବୋତଳ ସରବର ଇତ୍ୟାଦି ଉପହାର ସହିତ ଆବାର ଜାହାଜେ ଉଠିଲାମ ।

୮. ମନସୁନ୍ଧନଃ ଏହେନ

ଆଟାଶେ ଜୁନ ପ୍ରାତଃକାଳ ଜାହାଜ କଲମ୍ବୋ ଛାଡ଼ିଲା । ଏବାର ଭରା ମନସୁନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଗମନ । ଜାହାଜ ଯତ ଏଗିଯେ ଯାଛେ, ଝାଡ଼ ତତି ବାଡ଼ିଛେ, ବାତାସ ତତି ବିକଟ ନିନାଦ କରିଛେ—
ଉଭଶାନ୍ତ ବୃଷ୍ଟି, ଅନ୍ଧକାର, ପ୍ରକାଶ ପ୍ରକାଶ ଟେଉ ଗର୍ଜେ ଗର୍ଜେ ଜାହାଜେର ଉପର ଏସେ ପଡ଼ିଛେ;
ଡେକେର ଉପର ତିଷ୍ଠିନୋ ଦାୟ । ଖାବାର ଟେବିଲେର ଉପର ଆଡ଼େ ଲମ୍ବାଯ କାଠ ଦିଯେ ଚୌକୋ ଚୌକୋ
ଖୁବରି କରେ ଦିଯେଛେ, ତାର ନାମ ‘ଫିଲ’ । ତାର ଉପର ଦିଯେ ଖାବାର ଦାବାର ଲାଫିଯେ ଉଠିଛେ ।
ଜାହାଜ କ୍ୟାଂ କୋଚ ଶବ୍ଦ କରେ ଉଠିଛେ, ଯେନ ବା ଭେଣେ ଚୁରମାର ହେବେ ଯାଯା । କାନ୍ତେନ ବଲଛେ,
‘ତାଇତୋ ଏବାରକାର ମନସୁନ୍ଦଟା ତୋ ଭାରି ବିଟକେଲ !’ କାନ୍ତେନଟି ବେଶ ଲୋକ; ଚୀନ ଓ
ଭାରତବର୍ଷେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମୁଦ୍ରେ ଅନେକ ଦିନ କାଟିଯେଛେନ; ଆମୁଦେ ଲୋକ, ଆସଟେ ଗଲ୍ପ
କରତେ ଭାରି ମଜବୁତ । କତ ରକମ ବୋଷେଟେର ଗଲ୍ପ—ଚୀନେ କୁଳି ଜାହାଜେର ଅଫିସାରଦେର
ମେରେ ଫେଲେ କେମନ କରେ ଜାହାଜ ଶୁଦ୍ଧ ଲୁଟେ ନିଯେ ପାଲାତ—ଏହି ରକମ ବହୁତ ଗଲ୍ପ କରଛେ ।
ଆର କି କରା ଯାଯା; ଲେଖା ପଡ଼ା ଏ ଦୁଲୁନିର ଚୋଟେ ମୁଶକିଲ । କେବିନେର ଭେତର ବସା ଦାୟ;
ଜାନାଲାଟା ଏଂଟେ ଦିଯେଛେ—ଟେଉ୍ୟେର ଭୟେ । ଏକ ଦିନ ତୁ-ଭାୟା ଏକଟୁ ଖୁଲେ ରେଖେଛିଲେନ,
ଏକଟା ଟେଉ୍ୟେର ଏକ ଟୁକରୋ ଏସେ ଜଳପ୍ଲାବନ କରେ ଗେଲ ! ଉପରେ ସେ ଓଛଳ-ପାଛଲେର ଧୂମ
କି ! ତାରି ଭେତରେ ତୋମାର ‘ଉଦ୍ବୋଧନେ’ର କାଜ ଅଳ୍ପ ସ୍ଵଳ୍ପ ଚଲିଛେ ମନେ ରେଖୋ । ଜାହାଜେ ଦୁଇ
ପାଦ୍ରୀ ଉଠିଛେନ । ଏକଟି ଆମେରିକାନ—ସନ୍ତ୍ରୀକ, ବଡ଼ ଭାଲ ମାନୁଷ, ନାମ ବୋଗେଶ । ବୋଗେଶେର
ସାତ ବଢିମର ବିଯେ ହେବେ; ଛେଲେ-ମେଯେତେ ଛଟି ସନ୍ତାନ; ଚାକରରା ବଲେ, ଖୋଦାର ବିଶେଷ
ମେହେରବାନି—ଛେଲେଗୁଲୋର ସେ ଅନୁଭବ ହ୍ୟ ନା ବୋଧ ହ୍ୟ । ଏକଥାନା କାଁଥା ପେତେ ବୋଗେଶ-
ଘରଣୀ ଛେଲେପିଲେଗୁଲିକେ ଡେକେର ଉପର ଶୁଇଯେ ଚଲେ ଯାଯା । ତାରା ନୋଂରା ହ୍ୟ କେଂଦେକେଟେ
ଗଡ଼ାଗଡ଼ି ଦେଇ । ଯାତ୍ରୀରା ସଦାଇ ସଭ୍ୟ । ଡେକେ ବେଡ଼ାବାର ଯୋ ନେଇ; ପାଛେ ବୋଗେଶେର ଛେଲେ
ମାଡ଼ିଯେ ଫେଲେ । ଖୁବ ଛୋଟଟିକେ ଏକଟି କାନାତୋଳା ଚୌକା ଚୁବଡ଼ିତେ ଶୁଇଯେ, ବୋଗେଶ ଆର
ବୋଗେଶେର ପାଦ୍ରିନୀ ଜଡ଼ାଜଡ଼ି ହ୍ୟ କୋଣେ ଚାର ଘଣ୍ଟା ବସେ ଥାକେ । ତୋମାର ଇଓରୋପୀୟ
ସଭ୍ୟତା ବୋକା ଦାୟ । ଆମରା ଯଦି ବାଇରେ କୁଳକୁଚୋ କରି, କି ଦାଁତ ମାଜି—ବଲେ କି ଅସଭ୍ୟ !
ଆର ଜଡ଼ାମଡ଼ିଗୁଲୋ ଗୋପନେ କରଲେ ଭାଲ ହ୍ୟ ନା କି ? ତୋମରା ଆବାର ଏହି ସଭ୍ୟ ତାର ନକଳ

କରତେ ଯାଉ! ଯାହୋକ୍ ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଟ ଧର୍ମେ ଉତ୍ତର ଇଓରୋପେର ସେ କି ଉପକାର କରେଛେ, ତା ପାନ୍ତି ପୁରୁଷ ନା ଦେଖିଲେ ତୋମରା ବୁଝିବେ ନା । ଯଦି ଏହି ଦଶ କ୍ରୋର ଇଂରେଜ ସବ ମରେ ଯାଯୁ, ଖାଲି ପୁରୋହିତକୁଳ ବେଁଚେ ଥାକେ, ବିଶ ବଃସରେ ଆବାର ଦଶ କ୍ରୋରେ ସୃଷ୍ଟି !

ଜାହାଜେର ଟାଲ-ମାଟାଲେ ଅନେକେଇ ମାଥା ଧରେ ଉଠିଛେ । ଟୁଟଲ୍ ବଲେ ଏକଟି ଛୋଟ ମେଯେ ବାପେର ସଙ୍ଗେ ଯାଚେ; ତାର ମା ନେଇ । ଆମାଦେର ନିବେଦିତା ଟୁଟଲେର ଓ ବୋଗେଶେର ଛେଲେପିଲେର ମା ହେଁ ବସେଛେ । ଟୁଟଲ୍ ବାପେର କାହେ ମାଇସୋରେ ମାନୁଷ ହେଁଛେ । ବାପ ପ୍ଲାଟାର । ଟୁଟଲ୍କେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁମ ‘ଟୁଟଲ୍! କେମନ ଆହୁ?’ ଟୁଟଲ୍ ବଲଲେ, ‘ଏ ବାଙ୍ଗଲାଟା ଭାଲ ନଯ, ବଡ଼ ଦୋଲେ, ଆର ଆମାର ଅସୁଖ କରେ ।’ ଟୁଟଲେର କାହେ ସର ଦୋର ସବ ବାଙ୍ଗଲା । ବୋଗେଶେର ଏକଟି ଏଁଡ଼େ ଲାଗା ଛେଲେର ବଡ଼ ଅସ୍ତ୍ର; ବେଚାରା ସାରାଦିନ ଡେକେର କାଠେର ଓପର ଗଡ଼ିଯେ ବେଡ଼ାଚେ । ବୁଡ଼ୋ କାନ୍ତେନ ମାଝେ ମାଝେ ସର ଥେକେ ବେରିଯେ ଏସେ ତାକେ ଚାମଚେ କରେ ସୁରକ୍ଷା ଖାଇଯେ ଯାଯୁ, ଆର ତାର ପା-ଟି ଦେଖିଯେ ବଲେ, ‘କି ରୋଗା ଛେଲେ, କି ଅସ୍ତ୍ର !’

ଅନେକେ ଅନନ୍ତ ସୁଖ ଚାଯ । ସୁଖ ଅନନ୍ତ ହଲେ ଦୁଃଖେ ଯେ ଅନନ୍ତ ହତ, ତାର କି? ତା ହଲେ କି ଆର ଆମରା ଏଡେନ ପୌଛୁତୁମ । ଭାଗିଯ୍ସ ସୁଖ ଦୁଃଖ କିଛୁଇ ଅନନ୍ତ ନଯ, ତାଇ ଛ୍ୟ ଦିନେର ପଥ ଚୌଦ୍ଦ ଦିନ କରେ ଦିନରାତ ବିଷମ ଝାଡ଼-ବାଦଲେର ମଧ୍ୟ ଦିଯେଓ ଶେଷଟା ଏଡେନେ ପୌଛେ ଗେଲୁମ । କଲଞ୍ଚୋ ଥେକେ ଯତ ଏଗୁନୋ ଯାଯ ତତଇ ଝାଡ଼ ବାଡ଼େ, ତତଇ ଆକାଶ ପୁକୁର, ତତଇ ବୃଷ୍ଟି, ତତଇ ବାତାସେର ଜୋର, ତତଇ ଟେଉ; ସେ ବାତାସ, ସେ ଟେଉ ଠେଲେ କି ଜାହାଜ ଚଲେ? ଜାହାଜେର ଗତି ଆଦେକ ହେଁ ଗେଲ-ସକୋତ୍ରା ଦ୍ଵୀପେର କାଛାକାଛି ଗିଯେ ବେଜାଯ ବାଡ଼ିଲ । କାନ୍ତେନ ବଲଲେନ, ‘ଏହିଖାନଟା ମନସୁନେର କେନ୍ଦ୍ର; ଏହିଟା ପେରଂତେ ପାରଲେଇ କ୍ରମେ ଠାଙ୍ଗ ସମୁଦ୍ରା’ ତାଇ ହଲ । ଏ ଦୁଃସ୍ମପ୍ନୋ କାଟିଲ ।

ଧୈର୍ଯ୍ୟକାଳେ ଏଡେନ । କାଉକେ ନାମତେ ଦେବେ ନା, କାଲା-ଗୋରା ମାନେ ନା । କୋନ ଜିନିଷ ଓଠାତେ ଦେବେ ନା, ଦେଖିବାର ଜିନିଷଓ ବଡ଼ ନେଇ । କେବଳ ଧୂଧୂ ବାଲି, ରାଜପୁତାନାର ଭାବ-ବୃକ୍ଷହୀନ ତୃଣହୀନ ପାହାଡ଼ । ପାହାଡ଼ର ଭେତରେ ଭେତରେ କେଲ୍ଲା; ଓପରେ ପଲଟନେର ବ୍ୟାରାକ । ସାମନେ ଅର୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତି ହୋଟେଲ; ଆର ଦୋକାନଗୁଲି ଜାହାଜ ଥେକେ ଦେଖା ଯାଚେ । ଅନେକଗୁଲି ଜାହାଜ ଦାଁଢ଼ିଯେ । ଏକଥାନି ଇଂରେଜୀ ଯୁଦ୍ଧଜାହାଜ, ଏକଥାନି ଜାର୍ମାନ ଏଲ; ବାକୀଗୁଲି ମାଲେର

ବା ଯାତ୍ରୀର ଜାହାଜ । ଗେଲ ବାରେ ଏଡେନ ଦେଖା ଆଛେ । ପାହାଡ଼େର ପେଛନେ ଦିଶୀ ପଲ୍ଟନେର ଛାଉନି, ବାଜାର । ସେଥାନ ଥେକେ ମାଇଲ କତକ ଗିଯେ ପାହାଡ଼େର ଗାୟ ବଡ଼ ବଡ଼ ଗହୁର ତୈୟାରି କରା, ତାତେ ବୃଷ୍ଟିର ଜଳ ଜମେ । ପୂର୍ବେ ଏ ଜଳଇ ଛିଲ ଭରସା । ଏଥନ ଯନ୍ତ୍ରଯୋଗେ ସମୁଦ୍ରଜଳ ବାଞ୍ଚି କରେ ଆବାର ଜମିଯେ, ପରିଷକାର ଜଳ ହଚ୍ଛେ; ତା କିନ୍ତୁ ମାଗଗି । ଏଡେନ ଭାରତବର୍ଷେରଇ ଏକଟି ଶହର ଯେନ-ଦିଶୀ ଫୌଜ, ଦିଶୀ ଲୋକ ଅନେକ । ପାରସୀ ଦୋକାନଦାର, ସିଦ୍ଧି ବ୍ୟାପାରୀ ଅନେକ । ଏ ଏଡେନ ବଡ଼ ପ୍ରାଚୀନ ହାତାନ-ରୋମାନ ବାଦଶା କନ୍ସଟାନ୍଱ିଉସ (Constantius) ଏଥାନେ ଏକ ଦଲ ପାଦ୍ରୀ ପାଠିଯେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରାନ । ପରେ ଆରବେରା ସେ କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ମେରେ ଫେଲେ । ତାତେ ରୋମି ସୁଲତାନ ପ୍ରାଚୀନ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ହାବସି ଦେଶେର ବାଦଶାକେ ତାଦେର ସାଜା ଦିତେ ଅନୁରୋଧ କରେନ । ହାବସି-ରାଜ ଫୌଜ ପାଠିଯେ ଏଡେନେର ଆରବଦେର ଖୁବ ସାଜା ଦେନ । ପରେ ଏଡେନ ଇରାନେର ସାମାନିତି ବାଦଶାଦେର ହାତେ ଯାଯା । ତାଁରାଇ ନାକି ପ୍ରଥମେ ଜଳେର ଜନ୍ୟ ଏ ସକଳ ଗହୁର ଖୋଦାନ । ତାରପର ମୁସଲମାନ ଧର୍ମେର ଅଭ୍ୟଦୟେର ପର ଏଡେନ ଆରବଦେର ହାତେ ଯାଯା । କତକ କାଳ ପରେ ପୋର୍ଟୁଗୀଜ ସେନାପତି ଏ ହାତାନ ଦଖଲେର ବୃଥା ଉଦ୍ୟମ କରେନ । ପରେ ତୁରକ୍ଷେର ସୁଲତାନ ଏ ହାତାନକେ-ପୋର୍ଟୁଗୀଜଦେର ଭାରତ ମହାସାଗର ହତେ ତାଡ଼ାବାର ଜନ୍ୟ-ଦରିଯାଇ ଜଙ୍ଗେର ଜାହାଜେର ବନ୍ଦର କରେନ ।

ଆବାର ଉହା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଆରବ-ମାଲିକେର ଅଧିକାରେ ଯାଯା । ପରେ ଇଂରେଜରା କ୍ରଯ କରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଡେନ କରେଛେନ । ଏଥନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶକ୍ତିମାନ ଜାତିର ଯୁଦ୍ଧପୋତନିଚୟ ପୃଥିବୀମୟ ଧୂରେ ବେଡ଼ାଚେ । କୋଥାଯ କି ଗୋଲଯୋଗ ହଚ୍ଛେ, ତାତେ ସକଲେଇ ଦୁ-କଥା କହିତେ ଚାଯା । ନିଜେଦେର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ସ୍ଵାର୍ଥ, ବାଣିଜ୍ୟ ରକ୍ଷା କରତେ ଚାଯା । କାଜେଇ ମାଝେ ମାଝେ କଯଳାର ଦରକାର । ପରେର ଜାଯଗାୟ କଯଳା ଲାଗୁଯା ଯୁଦ୍ଧକାଳେ ଚଲବେ ନା ବଲେ, ଆପନ ଆପନ କଯଳା ନେଗ୍ୟାର ହାତାନ କରତେ ଚାଯା । ଭାଲ ଭାଲଗୁଲି ଇଂରେଜ ତୋ ନିଯେ ବସେଛେ; ତାରପର ଫ୍ରାନ୍ସ, ତାରପର ଯେ ଯେଥାଯ ପାଯ-କେଡ଼େ, କିନେ, ଖୋଶାମୋଦ କରେ-ଏକ ଏକଟା ଜାଯଗା କରେଛେ ଏବଂ କରଛେ । ସୁଯେଜ ଖାଲ ହଚ୍ଛେ ଏଥନ ଇଓରୋପ-ଏଶିଆର ସଂଯୋଗ ହାତାନ । ସେଟା ଫରାସୀଦେର ହାତେ କାଜେଇ ଇଂରେଜ ଏଡେନେ ଖୁବ ଚେପେ ବସେଛେ, ଆର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତତୁ ରେଡ-ସୀର ଧାରେ ଧାରେ ଏକ ଏକଟା ଜାଯଗା କରେଛେ । କଥନତୁ ବା ଜାଯଗା ନିଯେ ଉଲ୍ଟୋ ଉତ୍ପାତ ହେଯେ ବସେ । ସାତ-ଶବ୍ଦରେର ପର-ପଦଦଳିତ ଇତାଲୀ କତ କଷ୍ଟେ ପାଯେର ଉପର ଖାଡ଼ା ହଲ, ହେଇ ଭାବଲେ-କି

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ହଲୁମ ରେ! ଏখନ ଦିଗ୍ବିଜ୍ୟ କରତେ ହବେ। ଇଓରୋପେର ଏକ ଟୁକରୋଓ କାରଓ ନେବାର ଯୋ ନାଇ; ସକଳେ ମିଲେ ତାକେ ମାରବେ! ଏଶିଆର ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଘା-ଭାଲ୍‌କୋ-ଇଂରେଜ, ରକ୍ଷ, ଫ୍ରେଞ୍ଚ, ଡଚ-ଏରା ଆର କି କିଛୁ ରେଖେଛେ? ଏଖନ ବାକୀ ଆଛେ ଦୁ-ଚାର ଟୁକରୋ ଆଫ୍ରିକାର। ଇତାଲୀ ସେଇ ଦିକେ ଚଲଲ। ପ୍ରଥମେ ଉତ୍ତର ଆଫ୍ରିକାଯ ଚେଷ୍ଟା କରଲେ। ସେଥାଯ ଫ୍ରାନ୍ସେର ତାଡ଼ା ଖେଯେ ପାଲିଯେ ଏଲ। ତାରପର ଇଂରେଜରା ରେଡ-ସୀର ଧାରେ ଏକଟି ଜମି ଦାନ କରଲେ। ମତଲବ-ସେଇ କେନ୍ଦ୍ର ହତେ ଇତାଲୀ ହାବସି-ରାଜ୍ୟ ଉଦରମାତ୍ର କରେନ। ଇତାଲୀଓ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ନିଯେ ଏଗୁଲେନ। କିନ୍ତୁ ହାବସି ବାଦଶା ମେନେଲିକ୍ ଏମନି ଗୋ-ବେଡେନ ଦିଲେ ଯେ, ଏଖନ ଇତାଲୀର ଆଫ୍ରିକା ଛେଡ଼େ ପ୍ରାଣବାଁଚାନୋ ଦାୟ ହେୟଛେ। ଆବାର ରକ୍ଷେର କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଏବଂ ହାବସିର କ୍ରିଶ୍ଚାନି ନାକି ଏକ ରକମେର-ତାଇ ରକ୍ଷେର ବାଦଶା ଭେତରେ ଭେତରେ ହାବସିଦେର ସହାୟ।

୯. ରେଡ-ସୀ

ଜାହାଜ ତୋ ରେଡ-ସୀର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଯାଚେ । ପାଦ୍ରୀ ବଲଲେନ, ‘ଏଇ-ଏଇ ରେଡ-ସୀ, ଯାହୁଦୀ ନେତା ମୁସା ସଦଳବଲେ ପଦସ୍ରଜେ ପାର ହେଁଛିଲେନ । ଆର ତାଦେର ଧରେ ନିଯେ ଯାବାର ଜନ୍ୟ ମିସରି ବାଦଶା ‘ଫେରୋ’ ଯେ ଫୌଜ ପାଠିଯେଛିଲେନ, ତାରା କାଦାୟ ରଥଚତ୍ରେ ଡୁବେ-କରେର ମତ ଆଟକେ-ଜଲେ ଡୁବେ ମାରା ଗେଲ’ । ପାଦ୍ରୀ ଆରଓ ବଲଲେନ ଯେ, ଏ-କଥା ଏଖନ ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ-ୟୁକ୍ତିର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ ହତେ ପାରେ । ଏଖନ ସବ ଦେଶେ ଧର୍ମର ଆଜଣ୍ଟବୀଣ୍ଟିଲି ବିଜ୍ଞାନେର ଯୁକ୍ତି ଦିଯେ ପ୍ରମାଣ କରିବାର ଏକ ଟେଉ ଉଠେଛେ । ମିଏଣ୍ଟା! ଯଦି ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମେ ଐ ସବଙ୍ଗିଲି ହେଁ ଥାକେ ତୋ ଆର ତୋମାର ଯାତ୍ରେ-ଦେବତା ମାବିଧାନ ଥେକେ ଆସେନ କେନ? ବଡ଼ି ମୁଶକିଲ! ଯଦି ବିଜ୍ଞାନବିରୁଦ୍ଧ ହୁଏ ତୋ ଓ-କେରାମତଙ୍ଗିଲି ଆଜଣ୍ଟବୀ ଏବଂ ତୋମାର ଧର୍ମ ମିଥ୍ୟା । ଯଦି ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ହୁଏ, ତାହଲେଓ ତୋମାର ଦେବତାର ମହିମାଟି ବାଡ଼ାର ଭାଗ, ଓ ଆର ସବ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟନାର ନ୍ୟାଯ ଆପନା-ଆପନି ହେଁଛେ । ପାଦ୍ରୀ ବୋଗେଶ ବଲଲେ, ‘ଆମି ଅତ ଶତ ଜାନିନି, ଆମି ବିଶ୍ୱାସ କରି ।’ ଏ-କଥା ମନ୍ଦ ନୟ-ଏ ସହି ହୁଏ । ତବେ ଐ ଯେ ଏକଦଳ ଆଛେ-ପରେର ବେଳା ଦୋଷଟି ଦେଖାତେ, ଯୁକ୍ତି ଆନତେ କେମନ ତୈୟାର; ନିଜେର ବେଳାଯ ବଲେ, ‘ଆମି ବିଶ୍ୱାସ କରି, ଆମାର ମନ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇ’-ତାଦେର କଥାଗୁଲୋ ଏକଦମ ଅସହ୍ୟ । ଆ ମରି! ଓଁଦେର ଆବାର ମନ! ଛଟାକୁ ନୟ, ଆବାର ମଣ! ପରେର ବେଳାଯ ସବ କୁସଂକ୍ଷାର, ବିଶେଷ ଯେଣୁଲୋ ସାହେବେ ବଲେଛେ; ଆର ନିଜେ ଏକଟା କିନ୍ତୁ-କିମାକାର କଳ୍ପନା କରେ କେଂଦେଇ ଅଛିର!!

ଜାହାଜ କ୍ରମେଇ ଉତ୍ତରେ ଚଲେଛେ । ଏଇ ରେଡ-ସୀର କିନାରା-ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ଏକ ମହାକେନ୍ଦ୍ର । ଐ-ଓପାରେ ଆରବେର ମର୍ବତ୍ତମି; ଏପାରେ-ମିଶର । ଏଇ-ସେଇ ପ୍ରାଚୀନ ମିଶର; ଏଇ ମିସରୀରା ପନ୍ଟ୍ ଦେଶ (ସନ୍ତବତ: ମାଲାବାର) ହତେ ରେଡ-ସୀ ପାର ହେଁ, କତ ହାଜାର ବଢ଼ୁର ଆଗେ, କ୍ରମେ କ୍ରମେ ରାଜ୍ୟ ବିଭାଗ କରେ ଉତ୍ତରେ ପୋଛେଛିଲ । ଏଦେର ଆଶର୍ଯ୍ୟ ଶକ୍ତିବିଭାଗ, ରାଜ୍ୟବିଭାଗ, ସଭ୍ୟତାବିଭାଗ । ଯବନେରା ଏଦେର ଶିଷ୍ୟ । ଏଦେର ବାଦଶାଦେର ପିରାମିଡ ନାମକ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ସମାଧିମନ୍ଦିର, ନାରୀସିଂହୀ ମୂର୍ତ୍ତି । ଏଦେର ମୃତଦେହଙ୍ଗିଲି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଜଓ ବିଦ୍ୟମାନ । ବାବରି-କାଟା ଚୁଲ, କାଛାହୀନ ଧପ୍ତଧପେ ଧୂତି ପରା, କାନେ କୁଣ୍ଡଳ, ମିସରୀ ଲୋକ ସବ, ଏଇ ଦେଶେ ବାସ କରତ ।

ହିମୀ ବିର୍କଣନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିର୍କଣନ୍ଦର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ଏই-ହିକ୍ସ ବଂଶ, ଫେରୋ ବଂଶ, ଇରାନୀ ବାଦଶାହୀ, ସିକନ୍ଦର, ଟଲେମୀ ବଂଶ ଏବଂ ରୋମକ ଓ ଆରବ ବୀରଦେର ରଙ୍ଗଭୂମି-ମିଶର । ସେଇ ତତକାଳ ଆଗେ ଏରା ଆପନାଦେର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପାପିରସ୍ ପତ୍ରେ, ପାଥରେ, ମାଟିର ବାସନେର ଗାୟେ ଚିତ୍ରାକ୍ଷରେ ତନ୍ ତନ୍ କରେ ଲିଖେ ଗେଛେ ।

ଏହି ଭୂମିତେ ଆଇସିଥେର ପୂଜା, ହୋରସେର ପ୍ରାଦୁର୍ବାବ । ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ମିସରୀଦେର ମତେ-ମାନୁଷ ମଲେ ତାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶରୀର ବେଡ଼ିଯେ ବେଡ଼ାଯ, କିନ୍ତୁ ମୃତ ଦେହେର କୋନ ଅନିଷ୍ଟ ହଲେଇ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶରୀରେ ଆଘାତ ଲାଗେ, ଆର ମୃତ ଶରୀରେର ଧଂସ ହଲେଇ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶରୀରେର ଏକାନ୍ତ ନାଶ, ତାଇ ଶରୀର ରାଖିବାର ଏତ ଯତ୍ନ । ତାଇ ରାଜା-ବାଦଶାଦେର ପିରାମିଡ । କତ କୌଶଳ ! କି ପରିଶ୍ରମ ! ସବହି ଆହା ବିଫଳ !! ଏ ପିରାମିଡ ଖୁଁଡ଼େ, ନାନା କୌଶଳେ ରାନ୍ତର ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରେ ରତ୍ନଲୋଭେ ଦସ୍ୟରା ସେ ରାଜ-ଶରୀର ଚୁରି କରେଛେ । ଆଜ ନୟ, ପ୍ରାଚୀନ ମିସରୀରା ନିଜେରାଇ କରେଛେ । ପାଁଚ ସାତ-ଶ ବଂସର ଆଗେ ଏହି ସକଳ ଶୁକନୋ ମରା-ଯାହୁଦୀ ଓ ଆରବ ଡାକ୍ତାରେରା ମହୌଷଧି-ଜ୍ଞାନେ ଇଓରୋପ-ସୁନ୍ଦର ରୋଗୀକେ ଖାଓୟାତ । ଏଥନେ ଉହା ବୋଧ ହୟ ଇଉନାନି ହାକିମିର ଆସଲ ‘ମାମିଯା’ !!

ଏହି ମିସରେ ଟଲେମୀ ବାଦଶାର ସମୟେ ସମ୍ଭାଟ ଧର୍ମଶୋକ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକ ପାଠାନ । ତାରା ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରତ, ରୋଗ ଭାଲ କରତ, ନିରାମିଷ ଖେତ, ବିବାହ କରତ ନା, ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ଶିଷ୍ୟ କରତ । ତାରା ନାନା ସମ୍ପଦାଯେର ସୃଷ୍ଟି କରଲେ-ଥେରାପିଟ୍, ଅସସିନୀ, ମାନିକି ଇତ୍ୟାଦି-ଯା ହତେ ବର୍ତମାନ କ୍ରିଶ୍ଚାନୀ ଧର୍ମେର ସମୁଦ୍ରବ । ଏହି ମିସରଇ ଟଲେମୀଦେର ରାଜତ୍ଵକାଳେ ସର୍ବବିଦ୍ୟାର ଆକର ହେଁ ଉଠେଛିଲ । ଏହି ମିସରେଇ ସେ ଆଲେକଜାନ୍ଦ୍ରିଆ ନଗର, ଯେଥାନକାର ବିଦ୍ୟାଲୟ, ପୁସ୍ତକାଗାର, ବିଦ୍ୟଜନ ଜଗତ୍ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଁଛିଲ । ସେ ଆଲେକଜାନ୍ଦ୍ରିଆ ମୂର୍ଖ ଗୋଁଡ଼ା ଇତର କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ହାତେ ପଡ଼େ ଧଂସ ହେଁ ଗେଲ-ପୁସ୍ତକାଲୟ ଭମ୍ବରାଶି ହଲ-ବିଦ୍ୟାର ସର୍ବନାଶ ହଲ ! ଶେଷ ବିଦୁସୀ ନାରୀକେ ୧୮ କ୍ରିଶ୍ଚାନେରା ନିହତ କରେ, ତାଁର ନଗନ୍ଦେହ ରାନ୍ତାଯ ରାନ୍ତାଯ ସକଳ ପ୍ରକାର ବୀଭତ୍ସ ଅପମାନ କରେ ଟେନେ ବେଡ଼ିଯେ, ଅଛି ହତେ ଟୁକରା ଟୁକରା ମାଂସ ଆଲାଦା କରେ ଫେଲେଛିଲ !

ଆର ଦକ୍ଷିଣେ-ବୀରପ୍ରସୂ ଆରବେର ମର୍ମଭୂମି । କଥନେ ଆଲଖାଲ୍ଲା-ଝୋଲାନୋ-ପଶମେର ଗୋଛା ଦଢ଼ି ଦିଯେ ଏକଥାନା ମନ୍ତ୍ର ରତ୍ନାଳ ମାଥାଯ ଆଁଟା-ବଦ୍ଦୁ ଆରବ ଦେଖେଛ ?-ସେ ଚଲନ, ସେ ଦାଁଡାବାର ଭଙ୍ଗୀ, ସେ ଚାଉନି, ଆର କୋନ ଦେଶେ ନାହିଁ । ଆପାଦମନ୍ତ୍ରକ ଦିଯେ ମର୍ମଭୂମିର ଅନବରନ୍ଦ୍ର ହାଓୟାର

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ସ୍ଵାଧୀନତା ଫୁଟେ ବେଳଚ୍ଛେ-ସେଇ ଆରବ। ଯଥନ କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଗୋଡ଼ାମି ଆର ଗଥଦେର ବର୍ବରତା ପ୍ରାଚୀନ ଇଉନାନ୧୯ ଓ ରୋମାନ ସଭ୍ୟତାଲୋକକେ ନିର୍ବାଣ କରେ ଦିଲେ, ଯଥନ ଇରାନ ଅନ୍ତରେର ପୂତିଗଞ୍ଚ କ୍ରମାଗତ ସୋନାର ପାତ ଦିଯେ ମୋଡ଼ବାର ଚେଷ୍ଟା କରଛିଲ, ଯଥନ ଭାରତେ-ପାଟଲିପୁତ୍ର ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୟିନୀର ଗୌରବରବି ଅନ୍ତାଚଲେ, ଉପରେ ମୂର୍ଖ କୂର ରାଜଗର୍ବ, ଭିତରେ ଭୀଷଣ ଅଶ୍ଲୀଲତା ଓ କାମପୂଜାର ଆବର୍ଜନାରାଶି-ସେଇ ସମୟେ ଏହି ନଗଣ୍ୟ ପଣ୍ଡପ୍ରାୟ ଆରବଜାତି ବିଦ୍ୟୁଦେଶେ ଭୂମଣ୍ଡଳେ ପରିବ୍ୟାଙ୍ଗ ହରେ ପଡ଼ିଲା।

ଏ ଷ୍ଟୀମାର ମଙ୍କା ହତେ ଆସଛେ-ୟାତ୍ରୀ ଭରା; ଏ ଦେଖ-ଇଓରୋପୀ ପୋଷାକପରା ତୁର୍କ, ଆଧା ଇଓରୋପୀବେଶେ ମିସରୀ, ଏ ସୂରିଯାବାସୀ ମୁସଲମାନ ଇରାନୀବେଶେ, ଆର ଏ ଆସଲ ଆରବ ଧୂତିପରା-କାଛା ନେଇ। ମହମ୍ମଦେର ପୂର୍ବେ କାବାର ମନ୍ଦିରେ ଉଲଙ୍ଘ ହରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରତେ ହତ; ତାଁର ସମୟ ଥେକେ ଏକଟା ଧୂତି ଜଡ଼ାତେ ହୟ। ତାଇ ଆମାଦେର ମୁସଲମାନେରା ନମାଜେର ସମୟ ଇଜାରେର ଦଢ଼ି ଖୋଲେ, ଧୂତିର କାଛା ଖୁଲେ ଦେଯ। ଆର ଆରବଦେର ସେକାଳ ନେଇ। କ୍ରମାଗତ କାଫ୍ରି, ସିଦି, ହାବସି ରକ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରେ ଚେହାରା ଉଦ୍ୟମ-ସବ ବଦଳେ ଗେଛେ, ମରୁଭୂମିର ଆରବ ପୁନମୂର୍ଖିକ ହରେଛେନ। ଯାରା ଉତ୍ତରେ, ତାରା ତୁରକ୍ଷେର ରାଜ୍ୟେ ବାସ କରେ-ଚୁପଚାପ କରେ। କିନ୍ତୁ ସୁଲତାନେର କ୍ରିଶ୍ଚାନ ପ୍ରଜାରା ତୁରକ୍ଷକେ ସୃଣା କରେ, ଆରବକେ ଭାଲବାସେ, ‘ଆରବରା ଲେଖାପଡ଼ା ଶେଷେ, ଭଦ୍ରଲୋକ ହୟ, ଅତ ଉତ୍ସପେତେ ନୟ’-ତାରା ବଲେ। ଆର ଖାଁଟି ତୁର୍କରା କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଉପର ବଡ଼ି ଅତ୍ୟାଚାର କରେ।

ମରୁଭୂମି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଷ୍ଟ ହଲେଓ ସେ ଗରମ ଦୁର୍ବଲ କରେ ନା। ତାତେ କାପଡେ ଗା-ମାଥା ଚେକେ ରାଖଲେଇ ଆର ଗୋଲ ନେଇ। ଶୁନ୍କ ଗରମି-ଦୁର୍ବଲ ତୋ କରେଇ ନା, ବରଂ ବିଶେଷ ବଲକାରକ। ରାଜପୁତାନାର, ଆରବେର, ଆଫ୍ରିକାର ଲୋକଗୁଲି ଏର ନିର୍ଦର୍ଶନ। ମାରୋଯାଡ଼େର ଏକ ଏକ ଜେଲାଯ ମାନୁଷ, ଗରୁ, ଘୋଡ଼ା-ସବଇ ସବଳ ଓ ଆକାରେ ବୃହ୍ତ। ଆରବୀ ମାନୁଷ ଓ ସିଦିଦେର ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦ ହୟ। ଯେଥାନେ ଜୋଲୋ ଗରମି, ଯେମନ ବାଙ୍ଗଲା ଦେଶ, ସେଥାନେ ଶରୀର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅବସନ୍ନ ହରେ ପଡ଼େ, ଆର ସବ ଦୁର୍ବଲ।

ରେଡ-ସୀର ନାମେ ଯାତ୍ରୀଦେର ହୃଦ୍ଦମ୍ପ ହୟ-ଭୟାନକ ଗରମ, ତାଯ ଏହି ଗରମି କାଳ। ଡେକେ ବସେ ଯେ ଯେମନ ପାରଛେ, ଏକଟା ଭୀଷଣ ଦୁର୍ଘଟନାର ଗଲ୍ପ ଶୋନାଛେ। କାଣ୍ଡେନ ସକଳେର ଚେଯେ ଉଁଚିଯେ

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ବଲଛେନ । ତିନି ବଲଲେନ, ‘ଦିନ କତକ ଆଗେ ଏକଖାନା ଚିନି ଯୁଦ୍ଧଜାହାଜ ଏଇ ରେଡ-ସୀ ଦିଯେ ଯାଚ୍ଛିଲ, ତାର କାଣ୍ଡେନ ଓ ଆଟ ଜନ କଯଳାଓଯାଲା ଖାଲାସୀ ଗରମେ ମରେ ଗେଛେ ।’

ବାସ୍ତବିକ କଯଳାଓଯାଲା—ଏକେ ଅନ୍ଧିକୁଣ୍ଡର ମଧ୍ୟେ ଦାଁଡିଯେ ଥାକେ, ତାଯ ରେଡ-ସୀର ନିଦାରଣ ଗରମ । କଥନ ଓ କଥନ ଓ ଖେପେ ଓପରେ ଦୌଡ଼େ ଏସେ ଝାଁପ ଦିଯେ ଜଲେ ପଡ଼େ, ଆର ଡୁବେ ମରେ; କଥନ ଓ ବା ଗରମେ ନୀଚେଇ ମାରା ଯାଯ ।

ଏଇ ସକଳ ଗଲ୍ପ ଶୁଣେ ହୃଦକମ୍ପ ହବାର ତୋ ଯୋଗାଡ଼ । କିନ୍ତୁ ଅଦୃଷ୍ଟ ଭାଲ, ଆମରା ବିଶେଷ ଗରମ କିଛୁଇ ପେଲୁମ ନା । ହାଓଯା ଦକ୍ଷିଣୀ ନା ହୟେ ଉତ୍ତର ଥେକେ ଆସତେ ଲାଗଲ—ସେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗରେର ଠାଣା ହାଓଯା ।

୧୦. ସୁଯେଜ ଖାଲଃ ହାଙ୍ଗର ଶିକାର

୧୪ଇ ଜୁଲାଇ ରେଡ-ସୀ ପାର ହେଁ ଜାହାଜ ସୁଯେଜ ପୌଛୁଲ । ସାମନେ—ସୁଯେଜ ଖାଲ । ଜାହାଜେ—ସୁଯେଜେ ନାବାବାର ମାଲ ଆଛେ । ତାର ଉପର ଏସେହେନ ମିସରେ ପ୍ଲେଗ, ଆର ଆମରା ଆନଛି ପ୍ଲେଗ ସନ୍ତ୍ରବତଃ—କାଜେଇ ଦୋତରଫା ଛୋଟାଛୁଅନ୍ତିର ଭୟ । ଏ ଛୁଣ୍ଛାଂତେର ନ୍ୟାଟାର କାହେ ଆମାଦେର ଦିଶୀ ଛୁଣ୍ଛାଂତ କୋଥାଯ ଲାଗେ! ମାଲ ନାବବେ, କିନ୍ତୁ ସୁଯେଜେର କୁଳି ଜାହାଜ ଛୁଟେ ପାରବେ ନା । ଜାହାଜେ ଖାଲାସୀ ବେଚାରାଦେର ଆପଦ ଆର କି! ତାରାଇ କୁଳି ହେଁ କ୍ରେନେ କରେ ମାଲ ତୁଲେ, ଆଲଟପ୍କା ନୀଚେ ସୁଯେଜୀ ନୌକାଯ ଫେଲଛେ—ତାରା ନିଯେ ଡାଙ୍ଗାଯ ଯାଚେ । କୋମ୍ପାନୀର ଏଜେଟ ଛୋଟ ଲକ୍ଷେ କରେ ଜାହାଜେର କାହେ ଏସେହେନ, ଓଠବାର ହୁକୁମ ନେଇ । କାଣ୍ଡନେର ସଙ୍ଗେ ଜାହାଜେ ନୌକାଯ କଥା ହଚ୍ଛେ । ଏ ତୋ ଭାରତବର୍ଷ ନୟ ଯେ, ଗୋରା ଆଦମୀ ପ୍ଲେଗ ଆଇନ-ଫାଇନ ସକଳେର ପାର—ଏଥାନେ ଇଓରୋପେର ଆରନ୍ତ । ସ୍ଵର୍ଗେ ହିଁନ୍ଦୁର-ବାହନ ପ୍ଲେଗ ପାହେ ଓଠେ, ତାଇ ଏତ ଆୟୋଜନ । ପ୍ଲେଗ-ବିଷ-ପ୍ରବେଶ ଥେକେ ଦଶ ଦିନେର ମଧ୍ୟେ ଫୁଟେ ବେରୋନ; ତାଇ ଦଶ ଦିନେର ଆଟକ । ଆମାଦେର କିନ୍ତୁ ଦଶ ଦିନ ହେଁ ଗେଛେ—ଫାଁଡା କେଟେ ଗେଛେ । କିନ୍ତୁ ମିସରୀ ଆଦମୀକେ ଛୁଲେଇ ଆବାର ଦଶ ଦିନ ଆଟକ—ତାହଲେ ନେପଲ୍‌ସେଓ ଲୋକ ନାବାନୋ ହବେ ନା, ମାର୍ସାଇତେଓ ନୟ; କାଜେଇ ଯା କିଛୁ କାଜ ହଚ୍ଛେ, ସବ ଆଲଗୋଛେ; କାଜେଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ମାଲ ନାବାତେ ସାରାଦିନ ଲାଗବେ । ରାତ୍ରିତେ ଜାହାଜ ଅନାୟାସେଇ ଖାଲ ପାର ହତେ ପାରେ, ଯଦି ସାମନେ ବିଜଲୀ-ଆଲୋ ପାଯ; କିନ୍ତୁ ସେ ଆଲୋ ପରାତେ ଗେଲେ, ସୁଯେଜେର ଲୋକକେ ଜାହାଜ ଛୁଟେ ହବେ, ବସ-ଦଶ ଦିନ କାରାଟୀନ୍ (quarantine) । କାଜେଇ ରାତେଓ ଯାଓଯା ହବେ ନା, ଚରିଶ ସନ୍ତା ଏହିଥାନେ ପଡ଼େ ଥାକୋ—ସୁଯେଜ ବନ୍ଦରେ ।

ଏଟି ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରାକୃତିକ ବନ୍ଦର, ପ୍ରାୟ ତିନ ଦିକେ ବାଲିର ଟିପି ଆର ପାହାଡ଼-ଜଳଓ ଖୁବ ଗଭୀର । ଜଲେ ଅସଂଖ୍ୟ ମାଛ ଆର ହାଙ୍ଗର ଭେସେ ଭେସେ ବେଡ଼ାଚେ । ଏହି ବନ୍ଦରେ ଆର ଅନ୍ତ୍ରେଲିଯାର ସିଡ଼ନି ବନ୍ଦରେ ଯତ ହାଙ୍ଗର, ଏମନ ଆର ଦୁନିଆର କୋଥାଓ ନାଇ-ବାଗେ ପେଲେଇ ମାନୁଷକେ ଖେଯେଛେ । ଜଲେ ନାବେ କେ? ସାପ ଆର ହାଙ୍ଗରେର ଓପର ମାନୁଷେରେ ଜାତତ୍ରୋଧ; ମାନୁଷଓ ବାଗେ ପେଲେ ଓଦେର ଛାଡ଼େ ନା ।

সকাল বেলা খাবার-দাবার আগেই শোনা গেল যে, জাহাজের পেছনে বড় বড় হঙ্গর ভেসে ভেসে বেড়াচ্ছে। জল-জ্যান্ত হঙ্গর পূর্বে আর কখনও দেখা যায়নি—গতবারে আসবার সময়ে সুয়েজে জাহাজ অল্পক্ষণই ছিল, তা-ও আবার শহরের গায়ে। হঙ্গরের খবর শুনেই, আমরা তাড়াতাড়ি উপস্থিত। সেকেও কেলাসটি জাহাজের পাছার উপর—সেই ছাদ হতে বারান্দা ধরে কাতারে কাতারে স্তৰী-পুরুষ, ছেলে-মেয়ে ঝুঁকে হঙ্গর দেখছে। আমরা যখন হাজির হলুম, তখন হঙ্গর-মির্বারা একটু সরে গেছেন; মনটা বড়ই ক্ষুঁপ্ত হল। কিন্তু দেখি যে, জলে গাঙ্ধাড়ার মত এক প্রকার মাছ ঝাঁকে ঝাঁকে ভাসছে। আর এক রকম খুব ছোট মাছ জলে থিক থিক করছে। মাঝে মাঝে এক একটা বড় মাছ, অনেকটা ইলিশ মাছের চেহারা, তীরের মত এদিক ওদিক করে দৌড়ুচ্ছে। মনে হল, বুঝি উনি হঙ্গরের বাচ্চা। কিন্তু জিজ্ঞাসা করে জানলুম—তা নয়, ওঁর নাম বনিটো। পূর্বে ওর বিষয় পড়া গেছল বটে; এবং মালবীপ হতে উনি শুঁটকিরূপে আমদানী হন হৃড়ি চড়ে—তাও পড়া ছিল। ওর মাংস লাল ও বড় সুস্বাদ—তাও শোনা আছে। এখন ওর তেজ আর বেগ দেখে খুশী হওয়া গেল। অত বড় মাছটা তীরের মত জলের ভিতর ছুটছে, আর সে সমুদ্রের কাঁচের মত জল, তার প্রত্যেক অঙ্গ-ভঙ্গি দেখা যাচ্ছে। বিশ মিনিট, আধঘণ্টা-টাক, এই প্রকার বনিটোর ছুটোছুটি আর ছোট মাছের কিলিবিলি তো দেখা যাচ্ছে। আধ ঘণ্টা, তিন কোয়ার্টার-ক্রমে তিতিবিরক্ত হয়ে আসছি, এমন সময়ে একজন বললে—ঐ! দশ বার জনে বলে উঠল—ঐ আসছে, ঐ আসছে!! চেয়ে দেখি, দূরে একটা প্রকাণ কালো বস্তু ভেসে আসছে, পাঁচ সাত ইঞ্চি জলের নীচে। ক্রমে বস্তুটা এগিয়ে আসতে লাগল। প্রকাণ থ্যাবড়া মাথা দেখা দিলে; সে গদাইলক্ষণি চাল, বনিটোর সোঁ সোঁ তাতে নেই; তবে একবার ঘাড় ফেরালেই একটা মস্ত চক্র হল। বিভীষণ মাছ; গন্তীর চালে চলে আসছে—আর আগে আগে দু-একটা ছোট মাছ; আর কতকগুলো ছোট মাছ তার পিঠে গায়ে পেটে খেলে বেড়াচ্ছে। কোন কোনটা বা জেঁকে তার ঘাড়ে চড়ে বসছে। ইনিই সসাঙ্গোপাঙ্গ হঙ্গর। যে মাছগুলি হঙ্গরের আগে আগে যাচ্ছে, তাদের নাম ‘আড়কাটী মাছ—পাইলট ফিস্।’ তারা হঙ্গরকে শিকার দেখিয়ে দেয়, আর বোধ হয় প্রসাদটা- আসটা পায়। কিন্তু হঙ্গরের সে মুখ-ব্যাদান দেখলে তারা যে বেশী সফল হয়, তা বোধ হয় না।

ଯେ ମାଛଗୁଲି ଆଶେପାଶେ ସୁରହେ, ପିଠେ ଚଢ଼େ ବସହେ, ତାରା ହଙ୍ଗର-‘ଚୋଷକ’ । ତାଦେର ବୁକେର କାହେ ପ୍ରାୟ ଚାର ଇଞ୍ଚି ଲମ୍ବା ଓ ଦୁଇ ଇଞ୍ଚି ଚତୁର୍ଭା ଚେପ୍ଟା ଗୋଲପାନା ଏକଟି ସ୍ଥାନ ଆଛେ । ତାର ମାଝେ, ଯେମନ ଇଂରେଜୀ ଅନେକ ରବାରେର ଜୁତୋର ତଳାଯ ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା ଜୁଲି-କାଟା କିରକିରେ ଥାକେ, ତେମନି ଜୁଲି-କାଟାକାଟା । ସେଇ ଜାୟଗାଟା ଏଇ ମାଛ, ହଙ୍ଗରେର ଗାୟେ ଦିଯେ ଚିପ୍ସେ ଧରେ; ତାଇ ହଙ୍ଗରେର ଗାୟେ ପିଠେ ଚଢ଼େ ଚଲଛେ ଦେଖାଯ । ଏରା ନାକି ହଙ୍ଗରେର ଗାୟେର ପୋକା-ମାକଡ୍ ଖେଯେ ବାଁଚେ । ଏହି ଦୁଇପ୍ରକାର ମାଛ ପରିବେଷ୍ଟିତ ନା ହୁଯେ ହଙ୍ଗର ଚଲେନ ନା । ଆର ଏଦେର, ନିଜେର ସହାୟ-ପାରିଷଦ ଜ୍ଞାନେ କିଛୁ ବଲେନେ ନା । ଏହି ମାଛ ଏକଟା ଛୋଟ ହାତସୁତୋଯ ଧରା ପଡ଼ିଲ । ତାର ବୁକେ ଜୁତୋର ତଳା ଏକଟୁ ଚେପେ ଦିଯେ ପା ତୁଳତେଇ ସେଟା ପାଯେର ସଙ୍ଗେ ଚିପ୍ସେ ଉଠିତେ ଲାଗଲ; ଏଇ ରକମ କରେ ସେ ହଙ୍ଗରେର ଗାୟେ ଲେଗେ ଯାଯ ।

ସେକେଣ୍ଡ କେଲାସେର ଲୋକଗୁଲିର ବଡ଼ି ଉତ୍ସାହ । ତାଦେର ମଧ୍ୟେ ଏକଜନ ଫୌଜି ଲୋକ-ତାର ତୋ ଉତ୍ସାହେର ସୀମା ନେଇ । କୋଥା ଥେକେ ଜାହାଜ ଖୁଁଜେ ଏକଟା ଭୀଷଣ ବଁଡ଼ଶିର ଯୋଗାଡ଼ କରଲେ, ସେ ‘କୁରୋର ଘଟି ତୋଲାର’ ଠାକୁରଦାଦା । ତାତେ ସେରଖାନେକ ମାଂସ ଆଛା ଦଢ଼ି ଦିଯେ ଜୋର କରେ ଜଡ଼ିଯେ ବାଁଧଲେ । ତାତେ ଏକ ମୋଟା କାହି ବାଁଧା ହଲ । ହାତ ଚାର ବାଦ ଦିଯେ, ଏକଥାନା ମ୍ତ୍ତ କାଠ ଫାତନାର ଜନ୍ୟ ଲାଗାନୋ ହଲ । ତାରପର ଫାତନା-ସୁନ୍ଦ ବଁଡ଼ଶି, ଝୁପ କରେ ଜଳେ ଫେଲେ ଦେଓଯା ହଲ । ଜାହାଜେର ନୀଚେ ଏକଥାନ ପୁଲିଶେର ନୌକା-ଆମରା ଆସା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚୌକି ଦିଛିଲ, ପାଛେ ଡାଙ୍ଗାର ସଙ୍ଗେ ଆମାଦେର କୋନ ରକମ ଛୋଯାଛୁଯି ହୟ । ସେଇ ନୌକାର ଉପର ଆବାର ଦୁଜନ ଦିବିର ଘୁମୁଛିଲ, ଆର ଯାତ୍ରୀଦେର ଯଥେଷ୍ଟ ଘୃଣାର କାରଣ ହଚିଲ । ଏକ୍ଷଣେ ତାରା ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ ହୁଯେ ଉଠିଲ । ହାଁକାହାଁକିର ଚୋଟେ ଆରବ ମିଏଣ୍ଟ ଚୋଖ ମୁହଁତେ ମୁହଁତେ ଉଠି ଦାଁଡ଼ିଲେନ । କି ଏକଟା ହଙ୍ଗାମା ଉପର୍ହିତ ବଲେ କୋମର ଅଁଟବାର ଯୋଗାଡ଼ କରଛେନ, ଏମନ ସମୟେ ବୁଝାତେ ପାରଲେନ ଯେ ଅତ ହାଁକାହାଁକି, କେବଳ ତାଁକେ-କଡ଼ିକାର୍ଥରୁପ ହଙ୍ଗର ଧରବାର ଫାତନାଟିକେ ଟୋପ ସହିତ କିଞ୍ଚିତ ଦୂରେ ସରିଯେ ଦେବାର ଅନୁରୋଧ-ଧରନି । ତଥନ ତିନି ନିଃଶ୍ଵାସ ଛେଡ଼େ, ଆକର୍ଷ-ବିନ୍ଦାର ହାସି ହେସେ ଏକଟା ବଲ୍ଲିର ଡଗାଯ କରେ ଠେଲେଠୁଲେ ଫାତନାଟାକେ ତୋ ଦୂରେ ଫେଲଲେନ; ଆର ଆମରା ଉଦ୍ଗ୍ରୀବ ହୁଯେ, ପାଯେର ଡଗାଯ ଦାଁଡ଼ିଯେ ବାରାନ୍ଦାଯ ଝୁଁକେ, ଏହି ଆସେ ଏହି ଆସେ-ଶ୍ରୀହଙ୍ଗରେର ଜନ୍ୟ ‘ସଚକିତନୟନଂ ପଶ୍ୟତି ତବ ପତ୍ରାନଂ’ ହୁଯେ ରହିଲାମ; ଏବଂ ଯାର ଜନ୍ୟ ମାନୁଷ ଏହି ପ୍ରକାର ଧର୍ଭଫର୍ଡ କରେ, ସେ ଚିରକାଳ ଯା କରେ, ତାଇ ହତେ ଲାଗଲ-ଅର୍ଥାତ୍

‘ସଥି ଶ୍ୟାମ ନା ଏଲ’। କିନ୍ତୁ ସକଳ ଦୁଃଖେରଇ ଏକଟା ପାର ଆଛେ । ତଥନ ସହସା ଜାହାଜ ହତେ ପ୍ରାୟ ଦୁଶ’ ହାତ ଦୂରେ, ବୃହ୍ଯ ଭିଷିତ ମସକେର ଆକାର କି ଏକଟା ଭେସେ ଉଠିଲ; ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ‘ଏ ହଙ୍ଗର, ଏ ହଙ୍ଗର’ ରବ । ‘ଚୁପ୍ ଚୁପ୍-ଛେଲେର ଦଲ! ହଙ୍ଗର ପାଲାବେ ।’ ‘ବଲି, ଓହେ! ସାଦା ଟୁପିଗୁଲୋ ଏକବାର ନାବାଓ ନା, ହଙ୍ଗରଟା ଯେ ଭଡ଼କେ ଯାବେ’—ଇତ୍ୟାକାର ଆୟୋଜ ସଥନ କର୍ଣ୍ଣକୁହରେ ପ୍ରବେଶ କରଛେ, ତାବ୍ୟ ସେଇ ହଙ୍ଗର ଲବଣସମୁଦ୍ରଜନ୍ମା, ବଁଡ଼ଶିସଂଲଗ୍ନ ଶୋରେର ମାଂସେର ତାଲଟି ଉଦରାନ୍ତିତେ ଭଞ୍ଚାବଶେଷ କରବାର ଜନ୍ୟେ, ପାଲଭରେ ନୌକାର ମତ ସୋଁ କରେ ସାମନେ ଏସେ ପଡ଼ିଲେନ । ଆର ପାଁଚ ହାତ—ଏଇବାର ହଙ୍ଗରେର ମୁଖ ଟୋପେ ଠେକେଛେ । ସେ ଭୀମ ପୁଛ୍ ଏକଟୁ ହେଲଲ—ସୋଜା ଗତି ଚକ୍ରାକାରେ ପରିଣିତ ହଲ । ଯାଃ ହଙ୍ଗର ଚଲେ ଗେଲ ଯେ ହେ! ଆବାର ପୁଛ୍ ଏକଟୁ ବାଁକଳ, ଆର ସେଇ ପ୍ରକାଣ ଶରୀର ସୁରେ, ବଁଡ଼ଶିମୁଖୋ ଦାଁଡ଼ାଳ । ଆବାର ସୋଁ କରେ ଆସଛେ—ଏ ହାଁ କରେ ବଁଡ଼ଶି ଧରେ ଧରେ! ଆବାର ସେଇ ପାପ ଲେଜ ନଡ଼ିଲ, ଆର ହଙ୍ଗର ଶରୀର ସୁରିଯେ ଦୂରେ ଚଲିଲ । ଆବାର ଏ ଚକ୍ର ଦିଯେ ଆସଛେ, ଆବାର ହାଁ କରଛେ; ଏ—ଟୋପଟା ମୁଖେ ନିଯେଛେ, ଏଇବାର—ଏ ଏ ଚିତିଯେ ପଡ଼ିଲ; ହେଯେଛେ, ଟୋପ ଖେଯେଛେ—ଟାନ୍ ଟାନ୍ ଟାନ୍, ୪୦।୫୦ ଜନେ ଟାନ, ପ୍ରାଣପଣେ ଟାନ । କି ଜୋର ମାଛେର! କି ଝାଟାପଟ—କି ହାଁ ଟାନ୍ ଟାନ୍ । ଜଲ ଥେକେ ଏହି ଉଠିଲ, ଏ ଯେ ଜଲେ ସୁରଛେ, ଆବାର ଚିତୁଛେ, ଟାନ୍ ଟାନ୍ । ଯାଃ ଟୋପ ଖୁଲେ ଗେଲ! ହଙ୍ଗର ପାଲାଳ । ତାଇ ତୋ ହେ, ତୋମାଦେର କି ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବାପୁ! ଏକଟୁ ସମୟ ଦିଲେ ନା ଟୋପ ଖେତେ! ଯେଇ ଚିତିଯେଛେ ଅମନି କି ଟାନତେ ହୟ? ଆର—‘ଗତସ୍ୟ ଶୋଚନା ନାସ୍ତି’; ହଙ୍ଗର ତୋ ବଁଡ଼ଶି ଛାଡ଼ିଯେ ଚୋଚା ଦୌଡ଼ । ଆଡ଼କାଟି ମାଛକେ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଦିଲେ କିନା ତା ଖବର ପାଇନି, ମୋଦା—ହଙ୍ଗର ତୋ ଚୋଚା । ଆବାର ସେଟା ଛିଲ ‘ବାଘା’—ବାଘେର ମତ କାଳୋ କାଳୋ ଡୋରା କାଟା । ଯା ହୋକ ‘ବାଘା’ ବଁଡ଼ଶି-ସନ୍ନିଧି ପରିତ୍ୟାଗ କରବାର ଜନ୍ୟ, ସ-‘ଆଡ଼କାଟି’- ‘ରକ୍ତଚୋଷା’ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦଧେ ।

କିନ୍ତୁ ନେହାତ ହତାଶ ହବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନେଇ—ଏ ଯେ ପଲାୟମାନ ‘ବାଘାର’ ଗା ସେଁଷେ ଆର ଏକଟା ପ୍ରକାଣ ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡାମୁଖୋ’ ଚଲେ ଆସଛେ! ଆହା ହଙ୍ଗରଦେର ଭାଷା ନେଇ । ନଇଲେ ‘ବାଘା’ ନିଶ୍ଚିତ ପେଟେର ଖବର ତାକେ ଦିଯେ ସାବଧାନ କରେ ଦିତ । ନିଶ୍ଚିତ ବଲତ, ‘ଦେଖ ହେ ସାବଧାନ, ଓଖାନେ ଏକଟା ନୂତନ ଜାନୋଯାର ଏସେଛେ, ବଡ଼ ସୁମ୍ବାଦ ସୁଗନ୍ଧ ମାଂସ ତାର, କିନ୍ତୁ କି ଶକ୍ତ ହାଡ଼! ଏତକାଳ ହଙ୍ଗର-ଗିରି କରଛି, କତ ରକମ ଜାନୋଯାର-ଜ୍ୟାନ୍ତ, ମରା, ଆଧମରା—ଉଦରଙ୍ଗ କରରୁଛି, କତ ରକମ ହାଡ଼-ଗୋଡ଼, ଇଁଟ-ପାଥର, କାଠ-ଟୁକରୋ ପେଟେ ପୁରେଛି, କିନ୍ତୁ ଏ ହାଡ଼େର

କାହେ ଆର ସବ ମାଖମ ହେ—ମାଖମ!! ଏଇ ଦେଖ ନା—ଆମାର ଦାଁତେର ଦଶା, ଚୋଯାଲେର ଦଶା କି ହୟେଛେ’—ବଲେ ଏକବାର ସେଇ ଆକଟିଦେଶ-ବିନ୍ତ୍ରତ ମୁଖ ବ୍ୟାଦାନ କରେ ଆଗନ୍ତୁକ ହାଙ୍ଗରକେ ଅବଶ୍ୟକ ଦେଖାତ । ସେଓ ପ୍ରାଚୀନବୟସ-ସୁଲଭ ଅଭିଜ୍ଞତା ସହକାରେ—ଚ୍ୟାଙ୍ଗ-ମାଛେର ପିତ୍ତି, କୁଂଜୋ-ଭେଟକିର ପିଲେ, ଝିନୁକେର ଠାଙ୍ଗା ସୁରୁଯା ଇତ୍ୟାଦି ସମୁଦ୍ରଜ ମହୌଷଧିର କୋନ-ନା-କୋନଟା ବ୍ୟବହାରେର ଉପଦେଶ ଦିତଇ ଦିତ । କିନ୍ତୁ ଯଥନ ଓସବ କିଛୁଟି ହଲ ନା, ତଥନ ହୟ ହାଙ୍ଗରଦେର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାଷାର ଅଭାବ, ନତୁବା ଭାଷା ଆଛେ, କିନ୍ତୁ ଜଲେର ମଧ୍ୟେ କଥା କାହିଁ ଚଲେ ନା! ଅତଏବ ଯତଦିନ ନା କୋନ ପ୍ରକାର ହାଙ୍ଗୁରେ ଅକ୍ଷର ଆବିନ୍ଧାର ହୁଚେ, ତତଦିନ ସେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର କେମନ କରେ ହୟ?—ଅଥବା ‘ବାଘା’ ମାନୁଷ-ଧେଁଷା ହୟେ ମାନୁଷେର ଧାତ ପେଯେଛେ, ତାଇ ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡା’କେ ଆସଲ ଖବର କିଛୁ ନା ବଲେ, ମୁଚ୍କେ ହେସେ, ‘ଭାଲ ଆଛ ତୋ ହେ’ ବଲେ ସରେ ଗେଲା।—‘ଆମି ଏକାଇ ଠକବ?’

‘ଆଗେ ଯାନ ଭଗୀରଥ ଶଞ୍ଚ ବାଜାଇଯେ, ପାଛୁ ପାଛୁ ଯାନ ଗଞ୍ଜା ...’—ଶଞ୍ଚଧବନି ତୋ ଶୋନା ଯାଇନା, କିନ୍ତୁ ଆଗେ ଆଗେ ଚଲେଛେ ‘ପାଇଲଟ ଫିସ୍’, ଆର ପାଛୁ ପାଛୁ ପ୍ରକାଣ ଶରୀର ନାଡ଼ିଯେ ଆସଛେନ ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡା’; ତାଁର ଆଶେପାଶେ ନେତ୍ୟ କରଛେନ ‘ହାଙ୍ଗର-ଚୋଷା’ ମାଛ । ଆହା ଓ ଲୋଭ କି ଛାଡ଼ା ଯାଇ? ଦଶ ହାତ ଦରିଯାର ଉପର ଝିକ୍ ଝିକ୍ କରେ ତେଲ ଭାସଛେ, ଆର ଖୋସବୁ କତ ଦୂର ଛୁଟେଛେ, ତା ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡାଇ’ ବଲତେ ପାରେ । ତାର ଉପର ସେ କି ଦୃଶ୍ୟ—ସାଦା, ଲାଲ, ଜରଦା—ଏକ ଜାଯଗାଯ! ଆସଲ ଇଂରେଜୀ ଶ୍ଵରୋରେର ମାଂସ, କାଲୋ ପ୍ରକାଣ ବଁଡ଼ଶିର ଚାରି ଧାରେ ବାଁଧା, ଜଲେର ମଧ୍ୟେ, ରଙ୍ଗ-ବେରଙ୍ଗେର ଗୋପୀମଣ୍ଡଳମଧ୍ୟରୁ କୃଷ୍ଣର ନ୍ୟାଯ ଦୋଲ ଖାଚେ!

ଏବାର ସବ ଚୁପ—ନୋଡ଼ୋ ଚୋଡ଼ୋ ନା, ଆର ଦେଖ—ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କର ନା । ମୋଦ୍ଦା—କାହିର କାହେ କାହେ ଥେକୋ । ଏ, ବଁଡ଼ଶିର କାହେ କାହେ ଘୁରଛେ; ଟୋପଟା ମୁଖେ ନିଯେ ନେଡ଼େଚେଡ଼େ ଦେଖଛେ! ଦେଖୁକ । ଚୁପ ଚୁପ—ଏହିବାର ଚିଂ ହଲ—ଏ ଯେ ଆଡ଼େ ଗିଲଛେ; ଚୁପ—ଗିଲତେ ଦାଓ । ତଥନ ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡା’ ଅବସରକ୍ରମେ, ଆଡ଼ ହୟେ, ଟୋପ ଉଦରଙ୍ଗ କରେ ଯେମନ ଚଲେ ଯାବେ, ଅମନି ପଡ଼ିଲ ଟାନ! ବିଶ୍ଵିତ ‘ଥ୍ୟାବ୍ଡା’ ମୁଖ ଝେଡ଼େ, ଚାଇଲେ ସେଟାକେ ଫେଲେ ଦିତେ—ଉଲ୍ଟୋ ଉତ୍ପତ୍ତି!! ବଁଡ଼ଶି ଗେଲ ବିଧେ, ଆର ଓପରେ ଛେଲେ ବୁଡ଼ୋ, ଜୋଯାନ, ଦେ ଟାନ—କାହି ଧରେ ଦେ ଟାନ । ଏ ହାଙ୍ଗରେର ମାଥାଟା ଜଳ ଛାଡ଼ିଯେ ଉଠିଲ—ଟାନ ଭାଇ ଟାନ । ଏ ଯେ—ପ୍ରାୟ ଆଧିକ୍ଷାନା ହାଙ୍ଗର ଜଲେର ଓପର!

ବାପ୍ କି ମୁଖ! ଓ ସେ ସବଟାଇ ମୁଖ ଆର ଗଲା ହେ! ଟାନ୍-ଏ ସବଟା ଜଳ ଛାଡ଼ିଯେଛେ। ଏ ସେ ବଂଡ଼ଶିଟା ବିଧେହେ-ଠୋଁଟ ଏଫୋଁଡ ଓଫୋଁଡ-ଟାନ୍। ଥାମ୍ ଥାମ୍-ଓ ଆରବ ପୁଲିସ-ମାଝି, ଓର ଲ୍ୟାଜେର ଦିକେ ଏକଟା ଦଢ଼ି ବେଁଧେ ଦାଓ ତୋ-ନଇଲେ ସେ ଏତ ବଡ଼ ଜାନୋଯାର ଟେନେ ତୋଳା ଦାୟ। ସାବଧାନ ହେଯେ ଭାଇ, ଓ-ଲ୍ୟାଜେର ଝାପଟାଯ ଘୋଡ଼ାର ଠ୍ୟାଂ ଭେଣେ ଯାଯା। ଆବାର ଟାନ୍-କି ଭାରି ହେ? ଓ ମା, ଓ କି? ତାଇ ତୋ ହେ, ହାଙ୍ଗରେର ପେଟେର ନୀଚେ ଦିଯେ ଓ ଝୁଲିଛେ କି? ଓ ସେ-ନାଡ଼ି-ଭୁଡ଼ି! ନିଜେର ଭାରେ ନିଜେର ନାଡ଼ି-ଭୁଡ଼ି ବେରୁଳ ଯେ! ଯାକ୍, ଓଟା କେଟେ ଦାଓ, ଜଲେ ପଡୁକ, ବୋଝା କମୁକ; ଟାନ୍ ଭାଇ ଟାନ୍। ଏ ସେ ରଙ୍ଗେର ଫୋଯାରା ହେ! ଆର କାପଡ଼େର ମାୟା କରଲେ ଚଲବେ ନା। ଟାନ୍-ଏହି ଏଲ। ଏଇବାର ଜାହାଜେର ଓପର ଫେଲୋ; ଭାଇ ହଂଶିଆର ଖୁବ ହଂଶିଆର, ତେଡ଼େ ଏକ କାମଡ଼େ ଏକଟା ହାତ ଓୟାର-ଆର ଏ ଲ୍ୟାଜ ସାବଧାନ। ଏଇବାର, ଏଇବାର ଦଢ଼ି ଛାଡ଼-ଧୁପ୍! ବାବା, କି ହାଙ୍ଗର! କି ଧପାଂ କରେଇ ଜାହାଜେର ଉପର ପଡ଼ିଲ! ସାବଧାନେର ମାର ନେଇ-ଏ କଡ଼ିକାଠଖାନା ଦିଯେ ଓର ମାଥାଯ ମାରୋ। ଓହେ ଫୌଜି-ମ୍ୟାନ, ତୁମି ସେପାଇ ଲୋକ, ଏ ତୋମାରି କାଜ। -‘ବଟେ ତୋ’। ରଙ୍ଗ-ମାଖା ଗାୟ-କାପଡ଼ ଫୌଜି ଯାତ୍ରୀ କଡ଼ିକାଠ ଉଠିଯେ ଦୁମ୍ ଦୁମ୍ ଦିତେ ଲାଗଲ ହାଙ୍ଗରେର ମାଥାଯ, ଆର ମେଯେରା ‘ଆହା କି ନିଷ୍ଠୁର! ମେରୋ ନା’ ଇତ୍ୟାଦି ଚୀତ୍କାର କରତେ ଲାଗଲ-ଅଥଚ ଦେଖତେଓ ଛାଡ଼ିବେ ନା। ତାରପର ସେ ବୀଭତ୍ସ କାଣ ଏଇଖାନେଇ ବିରାମ ହୋକ। କେମନ କରେ ସେ ହାଙ୍ଗରେର ପେଟ ଚେରା ହଲ, କେମନ ରଙ୍ଗେର ନଦୀ ବହିତେ ଲାଗଲ, କେମନ ସେ ହାଙ୍ଗର ଛିନ୍ନ-ଅନ୍ତ୍ର ଭିନ୍ନ-ଦେହ ଛିନ୍ନ-ହଦଯ ହେଁବେ କତକ୍ଷଣ କାଁପିତେ ଲାଗଲ, ନଡିତେ ଲାଗଲ; କେମନ କରେ ତାର ପେଟ ଥେକେ ଅଞ୍ଚି, ଚର୍ମ, ମାଂସ, କାଠ-କୁଟରୋ ଏକ ରାଶ ବେରୁଳ-ସେ ସବ କଥା ଥାକ। ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ, ସେଦିନ ଆମାର ଖାଓୟା-ଦାଓୟାର ଦଫା ମାଟି ହେଯେ ଗିଯେଛିଲ। ସବ ଜିନିଷେଇ ସେଇ ହାଙ୍ଗରେର ଗନ୍ଧ ବୋଧ ହତେ ଲାଗଲ।

ଏ ସୁଯୋଜ ଖାଲ ଖାତସାପତ୍ରେର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ। ଫାର୍ଡିନେଣ୍ଟ ଲେସେନ୍ସ ନାମକ ଏକ ଫରାସୀ ସ୍ଵପ୍ତି ଏହି ଖାଲ ଖନନ କରେନ। ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଆର ଲୋହିତସାଗରେର ସଂଯୋଗ ହେଯେ ଇଓରୋପ ଆର ଭାରତବର୍ଷେର ମଧ୍ୟେ ବ୍ୟବସା-ବାଣିଜ୍ୟେର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁବିଧା ହେଁବେ। ମାନବ-ଜାତିର ଉନ୍ନତିର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବହାର ଜନ୍ୟ ଯତଙ୍ଗଳି କାରଣ ପ୍ରାଚୀନକାଳ ଥେକେ କାଜ କରିବାକୁ, ତାର ମଧ୍ୟେ ବୋଧ ହେଯେ ଭାରତେର ବାଣିଜ୍ୟ ସର୍ବପ୍ରଧାନ। ଅନାଦି କାଳ ହତେ, ଉର୍ବରତାଯ ଆର ବାଣିଜ୍ୟ-ଶିଳ୍ପେ ଭାରତେର ମତ ଦେଶ କି ଆର ଆଛେ? ଦୁନିଆର ସତ ସୂତି କାପଡ଼, ତୁଳା, ପାଟ, ନୀଳ, ଲାକ୍ଷା, ଚାଲ, ହୀରେ,

ମତି ଇତ୍ୟାଦିର ବ୍ୟବହାର ୧୦୦ ବର୍ଷର ଆଗେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛିଲ, ତା ସମ୍ଭାବିତ ଭାରତବର୍ଷ ହତେ ଯେତା। ତା ଛାଡ଼ା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ରେଶମୀ ପଶ୍ଚିମିନା କିଂଖାବ ଇତ୍ୟାଦି ଏଦେଶେର ମତ କୋଥାଓ ହତ ନା। ଆବାର ଲବଙ୍ଗ ଏଲାଚ ମରିଚ ଜାଯାଫଳ ଜୟିତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ନାନାବିଧ ମସଲାର ସ୍ଥାନ-ଭାରତବର୍ଷ। କାଜେଇ ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳ ହତେଇ ଯେ ଦେଶ ସଖନ ସଭ୍ୟ ହତ, ତଥନ ଏ ସକଳ ଜିନିଷେର ଜନ୍ୟ ଭାରତେର ଉପର ନିର୍ଭର। ଏଇ ବାଣିଜ୍ୟ ଦୁଟି ପ୍ରଧାନ ଧାରାଯ ଚଲତ; ଏକଟି ଭାଙ୍ଗାପଥେ ଆଫଗାନି ଇରାନୀ ଦେଶ ହୁଏ, ଆର ଏକଟି ଜଳପଥେ ରେଡ-ସୀ ହୁଏ। ସିକନ୍ଦର ଶା ଇରାନ-ବିଜ୍ୟେର ପର ନିୟାର୍କୁସ ନାମକ ସେନାପତିକେ ଜଳପଥେ ସିନ୍ଧୁନଦେର ମୁଖ ହୁୟେ ସମୁଦ୍ର ପାର ହୁୟେ ଲୋହିତସମୁଦ୍ର ଦିଯେ ରାଷ୍ଟା ଦେଖତେ ପାଠାନ। ବାବିଲ ଇରାନ ଗ୍ରୀସ ରୋମ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ ଦେଶେର ଐଶ୍ୱର ଯେ କତ ପରିମାଣେ ଭାରତେର ବାଣିଜ୍ୟେର ଉପର ନିର୍ଭର କରତ, ତା ଅନେକେ ଜାନେ ନା। ରୋମ-ଧ୍ୱଂସେର ପର ମୁସଲମାନୀ ବୋଗଦାଦ ଓ ଇତାଲୀର ଭିନିସ୍ ଓ ଜେନୋଯା ଭାରତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟେର ପ୍ରଧାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ହୁୟେଛିଲ। ସଖନ ତୁର୍କେରା ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଦଖଲ କରେ ଇତାଲୀଯଦେର ଭାରତ-ବାଣିଜ୍ୟେର ରାଷ୍ଟା ବନ୍ଧ କରେ ଦିଲେ, ତଥନ ଜେନୋଯାନିବାସୀ କଲମ୍ବାସ (Christophoro Columbo) ଆଟଲାନ୍ଟିକ ପାର ହୁୟେ ଭାରତେ ଆସବାର ନୂତନ ରାଷ୍ଟା ବାର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରେନ, ଫଳ-ଆମେରିକା ମହାଦ୍ୱାପେର ଆବିଷ୍କିତ୍ୟା। ଆମେରିକାଯ ପୌଛେଓ କଲମ୍ବାସେର ଭ୍ରମ ଯାଇନି ଯେ, ଏ ଭାରତବର୍ଷ ନଯ। ସେଇ ଜନ୍ୟେଇ ଆମେରିକାର ଆଦିମ ନିବାସୀରା ଏଥନେ ‘ଇଞ୍ଜିଯାନ’ ନାମେ ଅଭିହିତ। ବେଦେ ସିନ୍ଧୁନଦେର ‘ସିନ୍ଧୁ’ ‘ଇନ୍ଦ୍ର’ ଦୁଇ ନାମଇ ପାଓଯା ଯାଇ; ଇରାନୀରା ତାକେ ‘ହିନ୍ଦୁ’, ଗ୍ରୀକରା ‘ଇଞ୍ଜୁସ’ କରେ ତୁଳଲେ; ତାଇ ଥେକେ ଇଞ୍ଜିଯା-ଇଞ୍ଜିଯାନ। ମୁସଲମାନୀ ଧର୍ମେର ଅଭ୍ୟଦୟେ ‘ହିନ୍ଦୁ’ ଦାଁଡ଼ାଳ-କାଳା (ଖାରାପ), ଯେମନ ଏଥନ-‘ନେଟିଭ’ ।

ଏଦିକେ ପୋର୍ଟୁଗୀଜରା ଭାରତେର ନୂତନ ପଥ-ଆକ୍ରିକା ବେଡ଼େ ଆବିଷ୍କାର କରଲେ। ଭାରତେର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୋର୍ଟୁଗାଲେର ଉପର ସଦୟା ହଲେନ; ପରେ ଫରାସୀ, ଓଲନ୍ଦାଜ, ଦିନେମାର, ଇଂରେଜ। ଇଂରେଜେର ସରେ ଭାରତେର ବାଣିଜ୍ୟ, ରାଜସ୍ଵ-ସମ୍ଭାବିତ; ତାଇ ଇଂରେଜ ଏଥନ ସକଳେର ଉପର ବଡ଼ ଜାତ। ତବେ ଏଥନ ଆମେରିକା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେ ଭାରତେର ଜିନିଷପତ୍ର ଅନେକ ହୁଲେ ଭାରତ ଅପେକ୍ଷାଓ ଉତ୍ତମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହଚ୍ଛେ, ତାଇ ଭାରତେର ଆର ତତ କଦର ନାହିଁ। ଏ-କଥା ଇଓରୋପୀଯେରା ସ୍ଵିକାର କରତେ ଚାଯ ନା; ଭାରତ-ନେଟିଭପୂର୍ଣ୍ଣ, ଭାରତ ଯେ ତାଦେର ଧନ, ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ ଓ ସମ୍ବଲ, ସେ କଥା ମାନତେ ଚାଯ ନା, ବୁଝାତେଓ ଚାଯ ନା। ଆମରାଓ ବୋକାତେ କି ଛାଡ଼ବ? ଭେବେ

দেখ—কথাটা কি। এ যারা চাষাভূষা তাঁতি-জোলা ভারতের নগণ্য মনুষ্য—বিজাতিবিজিত স্বজাতিনিন্দিত ছোট জাত, তারাই আবহমানকাল নীরবে কাজ করে যাচ্ছে, তাদের পরিশ্রমফলও তারা পাচ্ছে না! কিন্তু ধীরে ধীরে প্রাকৃতিক নিয়মে দুনিয়াময় কর্ত পরিবর্তন হয়ে যাচ্ছে। দেশ, সভ্যতা, প্রাধান্য ওলটপালট হয়ে যাচ্ছে।

হে ভারতের শ্রমজীবী! তোমরা নীরব অনবরত-নিন্দিত পরিশ্রমের ফলস্বরূপ বাবিল, ইরান, আলেকজান্দ্রিয়া, গ্রীস, রোম, ভিনিস, জেনোয়া, বোগদাদ, সমরকন্দ, স্পেন, পোর্তুগাল, ফরাসী, দিনেমার, ওলন্দাজ ও ইংরেজের ক্রমান্বয়ে আধিপত্য ও ঐশ্বর্য। আর তুমি?—কে ভাবে এ-কথা। স্বামীজী! তোমাদের পিতৃপুরুষ দুখানা দর্শন লিখেছেন, দশখানা কাব্য বানিয়েছেন, দশটা মন্দির করেছেন—তোমাদের ডাকের চোটে গগন ফাটছে; আর যাদের রুধিরস্নাবে মনুষ্যজাতির যা কিছু উন্নতি—তাদের গুণগান কে করে? লোকজয়ী ধর্মবীর রণবীর সকলের চোখের উপর, সকলের পূজ্য; কিন্তু কেউ যেখানে দেখে না, কেউ যেখানে একটা বাহবা দেয় না, যেখানে সকলে ঘৃণা করে, সেখানে বাস করে অপার সহিষ্ণুতা, অনন্ত প্রীতি ও নির্ভীক কার্যকারিতা; আমাদের গরীবরা ঘরদুয়ারে দিনরাত যে মুখ বুজে কর্তব্য করে যাচ্ছে, তাতে কি বীরত্ব নাই? বড় কাজ হাতে এলে অনেকেই বীর হয়, দশ হাজার লোকের বাহবার সামনে কাপুরুষও অক্লেশে প্রাণ দেয়, ঘোর স্বার্থপরও নিষ্কাম হয়; কিন্তু অতি ক্ষুদ্র কার্যে সকলের অজান্তেও যিনি সেই নিঃস্বার্থতা, কর্তব্যপরায়ণতা দেখান, তিনিই ধন্য—সে তোমরা ভারতের চিরপদদলিত শ্রমজীবী! —তোমাদের প্রণাম করি।

এ সুয়েজ খালও অতি প্রাচীন জিনিষ। প্রাচীন মিসরের ফেরো বাদশাহের সময় কতকগুলি লবণামু জলা খাতের দ্বারা সংযুক্ত করে উভয়সমুদ্রস্পর্শী এক খাত তৈয়ার হয়। মিসরে রোমরাজ্যের শাসনকালেও মধ্যে মধ্যে ঐ খাত মুক্ত রাখবার চেষ্টা হয়। পরে মুসলমান সেনাপতি অমরু মিসর বিজয় করে ঐ খাতের বালুকা উদ্ধার ও অঙ্গপ্রত্যঙ্গ বদলে এক প্রকার নৃতন করে তোলেন।

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ତାରପର ବଡ଼ କେଟୁ କିଛୁ କରେନନି । ତୁରକ୍ଷ ସୁଲତାନେର ପ୍ରତିନିଧି, ମିସର-ଖେଦିବ ଇସ୍ମାଯେଲ ଫରାସୀଦେର ପରାମର୍ଶେ ଅଧିକାଂଶ ଫରାସୀ ଅର୍ଥେ ଏହି ଖାତ ଖନନ କରାନ । ଏ ଖାଲେର ମୁଶକିଲ ହଚ୍ଛେ ଯେ, ମର୍କ୍ବୂମିର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଯାବାର ଦରନ ପୁନଃପୁନଃ ବାଲିତେ ଭରେ ଯାଯ । ଏହି ଖାତେର ମଧ୍ୟେ ବଡ଼ ବାଣିଜ୍ୟ-ଜାହାଜ ଏକଥାନି ଏକବାରେ ଯେତେ ପାରେ । ଶୁନେଛି ଯେ, ଅତି ବୃଦ୍ଧ ରଣତରୀ ବା ବାଣିଜ୍ୟ-ଜାହାଜ ଏକେବାରେଇ ଯେତେ ପାରେ ନା । ଏଥନ ଏକଥାନି ଜାହାଜ ଯାଚେ ଆର ଏକଥାନି ଆସଛେ, ଏ ଦୁଯେର ମଧ୍ୟେ ସଂଘାତ ଉପସ୍ଥିତ ହତେ ପାରେ—ଏହି ଜନ୍ୟେ ସମସ୍ତ ଖାଲଟି କତକଣ୍ଠିଲି ଭାଗେ ବିଭକ୍ତ କରା ହେବେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗେର ଦୁଇ ମୁଖେ କତକଟା ସ୍ଥାନ ଏମନ ଭାବେ ପ୍ରଶନ୍ତ କରେ ଦେଓଯା ଆଛେ, ଯାତେ ଦୁଇ-ତିନିଥାନି ଜାହାଜ ଏକତ୍ର ଥାକତେ ପାରେ । ଭୂମଧ୍ୟସାଗରମୁଖେ ପ୍ରଧାନ ଆଫିସ, ଆର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗେଇ ରେଲ ଟ୍ରେନ୍‌ରେର ମତ ଟ୍ରେନ୍ । ସେଇ ପ୍ରଧାନ ଆଫିସେ ଜାହାଜଟି ଖାଲେ ପ୍ରବେଶ କରବାମାତ୍ରାହି କ୍ରମାଗତ ତାରେ ଖବର ଯେତେ ଥାକେ । କଥାନି ଆସଛେ, କଥାନି ଯାଚେ ଏବଂ ପ୍ରତି ମୁହଁର୍ତ୍ତେ ତାରା କେ କୋଥାଯ—ତା ଖବର ଯାଚେ ଏବଂ ଏକଟି ବଡ଼ ନକଶାର ଉପର ଚିହ୍ନିତ ହଚ୍ଛେ । ଏକଥାନିର ସାମନେ ଯଦି ଆର ଏକଥାନି ଆସେ, ଏଜନ୍ୟ ଏକ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ହକ୍କୁମ ନା ପେଲେ ଆର ଏକ ଟ୍ରେନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାହାଜ ଯେତେ ପାଯ ନା ।

ଏହି ସୁଯୋଜ ଖାଲ ଫରାସୀଦେର ହାତେ । ଯଦିଓ ଖାଲ-କୋମ୍ପାନୀର ଅଧିକାଂଶ ଶେଯାର ଏଥନ ଇଂରେଜଦେର, ତଥାପି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଫରାସୀରା କରେ—ଏହି ରାଜନୈତିକ ମୀମାଂସା ।

୧୧. ଭୂମଧ୍ୟସାଗର

ଏବାର ଭୂମଧ୍ୟସାଗର । ଭାରତବର୍ଷେ ବାହିରେ ଏମନ ସ୍ମୃତିପୂର୍ଣ୍ଣ ହାନ ଆର ନେଇ-ଏଶିଆ, ଆଫ୍ରିକା-ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ଅବଶେଷ । ଏକଜାତୀୟ ରୀତିନୀତି ଖାଓୟା-ଦାଓୟା ଶେଷ ହଲ, ଆର ଏକ ପ୍ରକାର ଆକୃତି-ପ୍ରକୃତି, ଆହାର-ବିହାର, ପରିଚ୍ଛଦ, ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର ଆରନ୍ତ ହଲ-ଇଓରୋପ ଏଲ । ଶୁଦ୍ଧ ତାଇ ନୟ-ନାନା ବର୍ଣ୍ଣ, ଜାତି, ସଭ୍ୟତା, ବିଦ୍ୟା ଓ ଆଚାରେର ବହୁତାଦୀବ୍ୟାପୀ ଯେ ମହା-ସଂମିଶ୍ରଣେର ଫଳସ୍ଵରୂପ ଏଇ ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା, ସେ ସଂମିଶ୍ରଣେର ମହାକେନ୍ଦ୍ର ଏହିଥାନେ । ଯେ ଧର୍ମ, ଯେ ବିଦ୍ୟା, ଯେ ସଭ୍ୟତା, ଯେ ମହାବୀର୍ଯ୍ୟ ଆଜ ଭୂମଣ୍ଡଳେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହେଁବେ, ଏହି ଭୂମଧ୍ୟସାଗରେର ଚତୁର୍ପାର୍ଶ୍ଵରେ ତାର ଜନ୍ମଭୂମି । ଐ ଦକ୍ଷିଣ-ଭାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟବିଦ୍ୟାର ଆକର, ବହୁଧନଧାନ୍ୟପ୍ରସ୍ତୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ମିଶର; ପୂର୍ବେ ଫିନିସିଆନ, ଫିଲିଷ୍ଟିନ, ଯାହୁଦୀ, ମହାବଲ ବାବିଲ, ଆସିର ଓ ଇରାନୀ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରାଚୀନ ରଙ୍ଗଭୂମି-ଏଶିଆ ମାଇନର; ଉତ୍ତରେ-ସର୍ବାର୍ଚ୍ୟମଯ ଗ୍ରୀକଜାତିର ପ୍ରାଚୀନ ଲୀଲାକ୍ଷେତ୍ର ।

ସ୍ଵାମୀଜୀ ! ଦେଶ ନଦୀ ପାହାଡ଼ ସମୁଦ୍ରେର କଥା ତୋ ଅନେକ ଶୁଣିଲେ, ଏଥନ ପ୍ରାଚୀନ କାହିଁନି କିଛୁ ଶୋନ । ଏ ପ୍ରାଚୀନ କାହିଁନି ବଡ଼ ଅନ୍ଧ୍ରତ । ଗଲ୍ପ ନୟ-ସତ୍ୟ; ମାନବଜାତିର ଯଥାର୍ଥ ଇତିହାସ । ଏହି ସକଳ ପ୍ରାଚୀନ ଦେଶ କାଲସାଗରେ ପ୍ରାୟ ଲୟ ହେଁବିଲ । ଯା କିଛୁ ଲୋକେ ଜାନତ, ତା ପ୍ରାୟ ପ୍ରାଚୀନ ଯବନ ଐତିହାସିକେର ଅନ୍ଧ୍ରତ ଗଲ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅଥବା ବାଇବେଲ-ନାମକ ଯାହୁଦୀ ପୁରାଣେର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ମାତ୍ର । ଏଥନ ପୁରାଣୋ ପାଥର, ବାଡ଼ୀ, ଘର, ଟାଲିତେ ଲେଖା ପୁଁଥି, ଆର ଭାଷାବିଶ୍ଲେଷ ଶତ ମୁଖେ ଗଲ୍ପ କରଛେ । ଏ ଗଲ୍ପ ଏଥନ ସବେ ଆରନ୍ତ ହେଁବେ, ଏଥନି କତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ବେରିଯେ ପଡ଼େଛେ, ପରେ କି ବେରଂବେ କେ ଜାନେ ? ଦେଶ-ଦେଶାନ୍ତରେର ମହା ମହା ମଣିତ ଦିନରାତ ଏକ ଟୁକରୋ ଶିଲାଲେଖ ବା ଭାଙ୍ଗ ବାସନ ବା ଏକଟା ବାଡ଼ୀ ବା ଏକଥାନ ଟାଲି ନିଯେ ମାଥା ଘାମାଚେନ, ଆର ସେକାଲେର ଲୁଣ ବାର୍ତ୍ତା ବାର କରଛେ ।

ଯଥନ ମୁସଲମାନ ନେତା ଓ ସମାନ କନ୍ଟାଟିନୋପଲ ଦଖଲ କରିଲେ, ସମନ୍ତ ପୂର୍ବ ଇଓରୋପେ ଇସଲାମେର ଧଜା ସଗରେ ଉଡ଼ିଲେ ଲାଗଲ, ତଥନ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକଦେର ଯେ ସକଳ ପୁସ୍ତକ, ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ତାଦେର ନିର୍ବୀର୍ଯ୍ୟ ବଂଶଧରଦେର କାହେ ଲୁକାନୋ ଛିଲ, ତା ପଶ୍ଚିମ-ଇଓରୋପେ ପଲାଯମାନ ଗ୍ରୀକଦେର

ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦ । ପତ୍ରାଜଙ୍କ । ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଛଡ଼ିଯେ ପଡ଼ିଲା । ଶ୍ରୀକେରା ରୋମେର ବହୁକାଳ ପଦାନତ ହୟେଓ ବିଦ୍ୟା-ବୁଦ୍ଧିତେ ରୋମକଦେର ଗୁରୁ ଛିଲ । ଏମନ କି, ଶ୍ରୀକରା କ୍ରିଶ୍ଚାନ ହୃଦୟାୟ ଏବଂ ଶ୍ରୀକ ଭାଷାଯ କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଧର୍ମଗ୍ରହ୍ତ ଲିଖିତ ହୃଦୟାୟ ସମଗ୍ର ରୋମକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଧର୍ମର ବିଜୟ ହୟ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ରୀକ, ଯାଦେର ଆମରା ଯବନ ବଲି, ଯାରା ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତାର ଆଦ୍ଗୁରୁ, ତାଦେର ସଭ୍ୟତାର ଚରମ ଉଥାନ କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଅନେକ ପୂର୍ବେ । କ୍ରିଶ୍ଚାନ ହୟେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଦେର ବିଦ୍ୟା-ବୁଦ୍ଧି ସମ୍ମତ ଲୋପ ପେଯେ ଗେଲ, କିନ୍ତୁ ଯେମନ ହିନ୍ଦୁଦେର ଘରେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଦେର ବିଦ୍ୟା-ବୁଦ୍ଧି କିଛୁ କିଛୁ ରକ୍ଷିତ ଆଛେ, ତେମନି କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଶ୍ରୀକଦେର କାଛେ ଛିଲ; ସେଇ ସକଳ ପୁସ୍ତକ ଚାରିଦିକେ ଛଡ଼ିଯେ ପଡ଼ିଲା । ତାତେଇ ଇଂରେଜ, ଜାର୍ମାନ, ଫ୍ରେଞ୍ଚ ପ୍ରଭୃତି ଜାତିର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରଥମ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ନେସ । ଶ୍ରୀକଭାଷା, ଶ୍ରୀକବିଦ୍ୟା, ଶେଖବାର ଏକଟା ଧୂମ ପଡ଼େ ଗେଲ । ପ୍ରଥମେ ଯା କିଛୁ ଏ ସକଳ ପୁସ୍ତକେ ଛିଲ, ତା ହାଡୁସୁନ୍ଦ ଗେଲା ହଲ । ତାରପର ଯଥନ ନିଜେଦେର ବୁଦ୍ଧି ମାର୍ଜିତ ହୟେ ଆସତେ ଲାଗଲ ଏବଂ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପଦାର୍ଥ-ବିଦ୍ୟାର ଅଭ୍ୟଥାନ ହତେ ଲାଗଲ, ତଥନ ଏ ସକଳ ଗ୍ରହେର ସମୟ, ପ୍ରଗେତା, ବିଷୟ, ଯାଥାତଥ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦିର ଗବେଷଣା ଚଲତେ ଲାଗଲ । କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଧର୍ମଗ୍ରହ୍ତଙ୍ଗଲି ଛାଡ଼ା ପ୍ରାଚୀନ ଅ-କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଶ୍ରୀକଦେର ସମ୍ମତ ଗ୍ରହେର ଉପର ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରତେ ତୋ ଆର କୋନ ବାଧା ଛିଲ ନା, କାଜେଇ ବାହ୍ୟ ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ସମାଲୋଚନାର ଏକ ବିଦ୍ୟା ବେରିଯେ ପଡ଼ିଲା ।

ମନେ କର, ଏକଥାନା ପୁସ୍ତକେ ଲିଖେଛେ ଯେ ଅମୁକ ସମୟ ଅମୁକ ଘଟନା ଘଟେଛିଲ । କେଉଁ ଦୟା କରେ ଏକଟା ପୁସ୍ତକେ ଯା ହୟ ଲିଖେଛେନ ବଲଲେଇ କି ସେଟା ସତ୍ୟ ହଲ? ଲୋକେ, ବିଶେଷ ସେ କାଲେର, ଅନେକ କଥାଇ କଳ୍ପନା ଥେକେ ଲିଖିତ । ଆବାର ପ୍ରକୃତି, ଏମନ କି, ଆମାଦେର ପୃଥିବୀ ସମସ୍ତେ ତାଦେର ଜ୍ଞାନ ଅଳ୍ପ ଛିଲ; ଏଇ ସକଳ କାରଣେ ଗ୍ରହେର ବିଷୟେର ସତ୍ୟାସତ୍ୟେର ନିର୍ଧାରଣେ ବିଷମ ସନ୍ଦେହ ଜଣ୍ମାତେ ଲାଗଲ ।

ପ୍ରଥମ ଉପାୟ-ମନେ କର, ଏକଜନ ଶ୍ରୀକ ଐତିହାସିକ ଲିଖେଛେନ ଯେ, ଅମୁକ ସମୟେ ଭାରତବର୍ଷେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ବଲେ ଏକଜନ ରାଜା ଛିଲେନ । ଯଦି ଭାରତବର୍ଷେର ଗ୍ରହେର ଏ ସମୟେ ଏ ରାଜାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖା ଯାଯ, ତା ହଲେ ବିଷୟଟା ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ହଲ ବୈକି । ଯଦି ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତେର କତକଗୁଲୋ ଟାକା ପାଓଯା ଯାଯ ବା ତାଁର ସମୟେର ଏକଟା ବାଡ଼ୀ ପାଓଯା ଯାଯ, ଯାତେ ତାଁର ଉଲ୍ଲେଖ ଆଛେ, ତା ହଲେ ଆର କୋନ ଗୋଲଇ ରଇଲା ନା ।

ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ଶ୍ରୀ ବିକେଳନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ଦ୍ୱିତୀୟ ଉପାୟ—ମନେ କର, ଆବାର ଏକଟା ପୁସ୍ତକେ ଲେଖା ଆଛେ ଯେ ଏକଟା ଘଟନା ସିକନ୍ଦର ବାଦଶାର ସମୟେର, କିନ୍ତୁ ତାର ମଧ୍ୟେ ଦୁ-ଏକଜନ ରୋମକ ବାଦଶାର ଉଲ୍ଲେଖ ରଯେଛେ, ଏମନ ଭାବେ ରଯେଛେ ଯେ ପ୍ରକିଞ୍ଚ ହୋଯା ସନ୍ତ୍ଵନ ନୟ—ତା ହଲେ ସେ ପୁସ୍ତକଟି ସିକନ୍ଦର ବାଦଶାର ସମୟେର ନୟ ବଲେ ପ୍ରମାଣ ହଲ ।

ତୃତୀୟ ଉପାୟ ଭାଷା—ସମୟେ ସକଳ ଭାଷାରଇ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହଚ୍ଛେ, ଆବାର ଏକ ଏକ ଲେଖକେର ଏକ ଏକଟା ଢଂ ଥାକେ । ଯଦି ଏକଟା ପୁସ୍ତକେ ଖାମକା ଏକଟା ଅପ୍ରାସଂକିକ ବର୍ଣନା ଲେଖକେର ବିପରୀତ ଢଂ ଥାକେ, ତା ହଲେଇ ସେଟା ପ୍ରକିଞ୍ଚ ବଲେ ସନ୍ଦେହ ହବେ । ଏଇ ପ୍ରକାର ନାନା ପ୍ରକାରେ ସନ୍ଦେହ, ସଂଶୟ, ପ୍ରମାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରେ ଗ୍ରହତତ୍ତ୍ଵ-ନିର୍ଣ୍ଣୟର ଏକ ବିଦ୍ୟା ବେରିଯେ ପଡ଼ିଲ ।

ଚତୁର୍ଥ ଉପାୟ—ତାର ଉପର ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ରଂତପଦସଂଗାରେ ନାନା ଦିକ୍ ହତେ ରଶ୍ମୀ ବିକିରଣ କରତେ ଲାଗିଲ; ଫଳ—ଯେ ପୁସ୍ତକେ କୋନ ଅଲୌକିକ ଘଟନା ଲିଖିତ ଆଛେ, ତା ଏକେବାରେଇ ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ହୟେ ପଡ଼ିଲ ।

ସକଲେର ଉପର—ମହାତରଙ୍ଗନପ ସଂକ୍ଷିତ ଭାଷାର ଇଓରୋପେ ପ୍ରବେଶ ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷେ, ଇଉଫ୍ରେଟିସ ନଦୀତଟେ ଓ ମିସରଦେଶେ ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳାଲେଖେର ପୁନଃପଠନ; ଆର ବଙ୍କାଳ ଭୂଗଭ୍ରେ ବା ପର୍ବତପାର୍ଶ୍ଵେ ଲୁକ୍କାୟିତ ମନ୍ଦିରାଦିର ଆବିକ୍ଷିକ୍ୟା ଓ ତାହାଦେର ଯଥାର୍ଥ ଇତିହାସେର ଜ୍ଞାନ । ପୂର୍ବେ ବଲେଛି ଯେ, ଏ ନୂତନ ଗବେଷଣା-ବିଦ୍ୟା ‘ବାଇବେଲ’ ବା ‘ନିଉ ଟେଷ୍ଟାମେଣ୍ଟ’ ଗ୍ରହଗୁଲିକେ ଆଲାଦା ରେଖେଛିଲ । ଏଥିନ ମାରଧୋର, ଜ୍ୟାନ୍ତ ପୋଡ଼ାନୋ ତୋ ଆର ନେଇ, କେବଳ ସମାଜେର ଭୟ; ତା ଉପେକ୍ଷା କରେ ଅନେକଗୁଲି ପଣ୍ଡିତ ଉତ୍କ ପୁସ୍ତକଗୁଲିକେଓ ବେଜାଯ ବିଶ୍ଲେଷ କରେଛେନ । ଆଶା କରି, ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରଭୃତିର ଧର୍ମପୁସ୍ତକକେ ଓରା ଯେମନ ବେପରୋଯା ହୟେ ଟୁକରୋ ଟୁକରୋ କରେନ, କାଳେ ସେଇ ପ୍ରକାର ସତ୍-ସାହସେର ସହିତ ଯାହନ୍ତି ଓ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ପୁସ୍ତକାଦିକେଓ କରବେନ । ଏକଥା ବଲି କେନ, ତାର ଏକଟା ଉଦାହରଣ ଦିଇ—ମାସପେରୋ (Maspero) ବଲେ ଏକ ମହାପଣ୍ଡିତ, ମିସର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵେର ଅତିପ୍ରତିଷ୍ଠ ଲେଖକ, ‘ଇଞ୍ଜୋଯାର ଆସିଏନ ଓରିଆଁତାଲ’ ୨୦ ବଲେ ମିସର ଓ ବାବିଲଦିଗେର ଏକ ପ୍ରକାଣ ଇତିହାସ ଲିଖେଛେନ । କଯେକ ବର୍ଷର ପୂର୍ବେ ଉତ୍କ ଗ୍ରହେର ଏକ ଇଂରେଜ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵବିଦେର ଇଂରେଜୀତେ ତର୍ଜମା ପଡ଼ିଲ । ଏବାର ବ୍ରିଟିଶ ମିଉଜିଯାମେର (British Museum) ଏକ ଅଧ୍ୟକ୍ଷକେ କଯେକଥାନି ମିସର ଓ ବାବିଲ-ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରହେର ବିଷୟ ଜିଜ୍ଞାସା କରାଯାଇଲା ।

ମାସପେରୋର ଗ୍ରହେର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ହୟ । ତାତେ ଆମାର କାହେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରହେର ତର୍ଜମା ଆଛେ ଶୁଣେ ତିନି ବଲଲେନ ଯେ ଓତେ ହବେ ନା, ଅନୁବାଦକ କିଛୁ ଗୋଡା କ୍ରିଶ୍ଚାନ; ଏଜନ୍ୟ ଯେଥାନେ ଯେଥାନେ ମାସପେରୋର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମକେ ଆଘାତ କରେ, ସେ ସବ ଗୋଲମାଲ କରେ ଦେଓଯା ଆଛେ! ମୂଳ ଫରାସୀ ଭାଷାଯ ଗ୍ରହ ପଡ଼ିବେ ବଲଲେନ । ପଡ଼େ ଦେଖି ତାଇତୋ—ଏ ଯେ ବିଷମ ସମସ୍ୟା । ଧର୍ମଗୋଡାମିଟୁକୁ କେମନ ଜିନିଷ ଜାନ ତୋ?—ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସବ ତାଲ ପାକିଯେ ଯାଯା । ସେଇ ଅବଧି ଓ-ସବ ଗବେଷଣାଗ୍ରହେର ତର୍ଜମାର ଓପର ଅନେକଟା ଶ୍ରଦ୍ଧା କମେ ଗେଛେ ।

ଆର ଏକ ନୃତନ ବିଦ୍ୟା ଜଣ୍ଣେଛେ, ଯାର ନାମ ଜାତିବିଦ୍ୟା (ethnology), ଅର୍ଥାତ୍ ମାନୁଷେର ରଙ୍ଗ, ଚୁଲ, ଚେହାରା, ମାଥାର ଗଠନ, ଭାଷା ପ୍ରଭୃତି ଦେଖେ ଶ୍ରେଣୀବନ୍ଦ କରା ।

ଜାର୍ମାନରା ସର୍ବବିଦ୍ୟାଯ ବିଶାରଦ ହଲେଓ ସଂକ୍ଷତ ଆର ପ୍ରାଚୀନ ଆସିରୀଯ ବିଦ୍ୟାଯ ବିଶେଷ ପଟ୍ଟ; ବର୍ନଫ (Burnouf) ପ୍ରଭୃତି ଜାର୍ମାନ ପଣ୍ଡିତ ଇହାର ନିର୍ଦଶନ । ଫରାସୀରା ପ୍ରାଚୀନ ମିସରେର ତତ୍ତ୍ଵ ଉନ୍ଦାରେ ବିଶେଷ ସଫଳ—ମାସପେରୋ-ପ୍ରମୁଖ ପଣ୍ଡିତମଙ୍ଗଳୀ ଫରାସୀ । ଓଲନ୍ଦାଜେରା ଯାହୁଦୀ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମେର ବିଶ୍ଲେଷଣେ ବିଶେଷପ୍ରତିଷ୍ଠ-କୁନା (Kuenen) ପ୍ରଭୃତି ଲେଖକ ଜଗତ୍ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଇଂରେଜରା ଅନେକ ବିଦ୍ୟାର ଆରଣ୍ୟ କରେ ଦିଯେ ତାରପର ସରେ ପଡ଼େ ।

ଏଇ ସକଳ ପଣ୍ଡିତଦେର ମତ କିଛୁ ବଲି । ଯଦି ଭାଲ ନା ଲାଗେ, ତାଦେର ସଙ୍ଗେ ଝାଗଡ଼ା-ଝାଁଟି କର, ଆମାଯ ଦୋଷ ଦିଓ ନା ।

ହିଂଦୁ, ଯାହୁଦୀ, ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲୀ, ମିସରୀ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ ଜାତିଦେର ମତେ, ସମସ୍ତ ମାନୁଷ ଏକ ଆଦିମ ପିତାମାତା ହତେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବେ । ଏ-କଥା ଏଥିନ ଲୋକେ ବଡ଼ ମାନତେ ଚାଯ ନା ।

କାଲୋ କୁଚକୁଚେ, ନାକହୀନ, ଠୋଟପୁରୁ, ଗଡ଼ାନେ କପାଳ, ଆର କୋଁକଡ଼ାଚୁଲ କାଫି ଦେଖେଛ? ପ୍ରାୟ ତ୍ରୀ ଢଞ୍ଜେର ଗଡ଼ନ, ତବେ ଆକାରେ ଛୋଟ, ଚୁଲ ଅତ କୋଁକଡ଼ା ନୟ, ସାଁଓତାଲୀ ଆଗ୍ରାମାନୀ ଭିଲ ଦେଖେଛ? ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ନାମ ନିଗ୍ରୋ (Negro) । ଏଦେର ବାସଭୂମି ଆଫ୍ରିକା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଜାତିର ନାମ ନେଗ୍ରିଟୋ (Negrito)—ଛୋଟ ନିଗ୍ରୋ; ଏରା ପ୍ରାଚୀନ କାଲେ ଆରବେର କତକ ଅଂଶେ, ଇଉଫ୍ରେଟିସ୍ ତଟେର ଅଂଶେ, ପାରସ୍ୟେର ଦକ୍ଷିଣଭାଗେ, ଭାରତବର୍ଷମୟ, ଆଗ୍ରାମାନ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱୀପେ,

ମାଯ ଅଟ୍ରେଲିଆ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାସ କରତ । ଆଧୁନିକ ସମୟେ କୋନ କୋନ ରୋଡ୍-ଜେଙ୍ଗଲେ, ଆଞ୍ଚାମାନେ ଏବଂ ଅଟ୍ରେଲିଆୟ ଏରା ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଲେପଚା, ଭୁଟ୍ଟିଆ, ଚୀନ, ପ୍ରଭୃତି ଦେଖେଛ?—ସାଦା ରଙ୍ଗ ବା ହଲଦେ, ସୋଜା କାଳୋ ଚୁଲ? କାଳୋ ଚୋଥ, କିନ୍ତୁ ଚୋଥ କୋନାକୁନି ବସାନୋ, ଦାଁଡ଼ି ଗୋଫ ଅଲ୍ପ, ଚେପ୍ଟା ମୁଖ, ଚୋଥେର ନୀଚେର ହାଡ଼ ଦୁଟୋ ଭାରି ଉଁଚୁ ।

ନେପାଲୀ, ବର୍ମୀ, ସାଯାମୀ, ମାଲାଇ, ଜାପାନୀ ଦେଖେଛ? ଏରା ଏହି ଗଡ଼ନ, ତବେ ଆକାରେ ଛୋଟ ।

ଏ ଶ୍ରେଣୀର ଦୁଇ ଜାତିର ନାମ ମୋଗଲ (Mongols) ଆର ମୋଗଲଇଙ୍କ (ଛୋଟ ମୋଗଲ) । ‘ମୋଗଲ’ ଜାତି ଏକଣେ ଅଧିକାଂଶ ଏଶ୍ୟାଖଣ୍ଡ ଦଖଲ କରେ ବସେଛେ । ଏରାଇ ମୋଗଲ, କାଲମୁଖ (Kalmucks), ହନ, ଚୀନ, ତାତାର, ତୁର୍କ, ମାନ୍ଚୁ, କିରଗିଜ ପ୍ରଭୃତି ବିବିଧ ଶାଖାଯ ବିଭକ୍ତ ହେଁ ଏକ ଚୀନ ଓ ତିବରୀ ସତ୍ୟାବ୍ୟ୨୧ ତାଁବୁ ନିଯେ ଆଜ ଏଦେଶ, କାଳ ଓ ଦେଶ କରେ ଭେଡ଼ା ଛାଗଲ ଗରି ଘୋଡ଼ା ଚରିଯେ ବେଡ଼ାଯ, ଆର ବାଗେ ପେଲେଇ ପଞ୍ଜପାଲେର ମତ ଏସେ ଦୁନିଆ ଓଲଟ-ପାଲଟ କରେ ଦେଯ । ଏଦେଶେର ଆର ଏକଟି ନାମ ତୁରାନୀ । ଇରାନ ତୁରାନ-ସେଇ ତୁରାନ !

ରଙ୍ଗ କାଳୋ, କିନ୍ତୁ ସୋଜା ଚୁଲ, ସୋଜା ନାକ, ସୋଜା କାଳୋ ଚୋଥ-ପ୍ରାଚୀନ ମିଶର, ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲୋନିଯାଯ ବାସ କରତ ଏବଂ ଅଧୁନା ଭାରତମୟ-ବିଶେଷ ଦକ୍ଷିଣଦେଶେ ବାସ କରେ; ଇଓରୋପେ ଏକ-ଆଧ ଜାୟଗାୟ ଚିହ୍ନ ପାଓଯା ଯାଯ-ଏ ଏକ ଜାତି । ଏଦେର ପାରିଭାଷିକ ନାମ ଦ୍ରାବିଡ଼ୀ ।

ସାଦା ରଙ୍ଗ, ସୋଜା ଚୋଥ, କିନ୍ତୁ କାନ ନାକ-ରାମଛାଗଲେର ମୁଖେର ମତ ବାଁକା ଆର ଡଗା ମୋଟା, କପାଳ ଗଡ଼ାନେ, ଠୋଟ ପୁରୁ-ଯେମନ ଉତ୍ତର ଆରବେର ଲୋକ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହୁଡ଼ୀ, ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲୀ, ଆସିରୀ, ଫିନିକ ପ୍ରଭୃତି; ଏଦେର ଭାଷାଓ ଏକ ପ୍ରକାରେର; ଏଦେର ନାମ ସେମିଟିକ । ଆର ଯାରା ସଂକ୍ଷତେର ସଦୃଶ ଭାଷା କହ, ସୋଜା ନାକ ମୁଖ ଚୋଥ, ରଙ୍ଗ ସାଦା, ଚୁଲ କାଳୋ ବା କଟା, ଚୋଥ କାଳୋ ବା ନୀଳ, ଏଦେର ନାମ ଆରିଯାନ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ଜାତିହାତୀ ଏହି ସକଳ ଜାତିର ସଂମିଶ୍ରଣେ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଓଦେର ମଧ୍ୟେ ଯେ ଜାତିର ଭାଗ ଅଧିକ ଯେ ଦେଶେ, ସେ ଦେଶେର ଭାଷା ଓ ଆକୃତି ଅଧିକାଂଶଟି ସେଇ ଜାତିର ନ୍ୟାୟ । ଉଷ୍ଣଦେଶ ହଲେଇ ଯେ ରଙ୍ଗ କାଳୋ ହୁଯ ଏବଂ ଶୀତଳ ଦେଶ ହଲେଇ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣ ସାଦା ହୁଯ, ଏ-କଥା ଏଖନକାର ଅନେକେଇ ମାନେନ ନା । କାଳୋ ଏବଂ ସାଦାର ମଧ୍ୟେ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଲି, ସେଗୁଲି ଅନେକେର ମତେ, ଜାତି-ମିଶ୍ରଣେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଯେଛେ । ମିସର ଓ ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲେର ସଭ୍ୟତା ପଣ୍ଡିତଦେର ମତେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ । ଏ ସକଳ ଦେଶେ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ୬୦୦୦ ବର୍ଷର ବା ତତୋଧିକ ସମୟେର ବାଡ଼ୀ-ଘର-ଦୋର ପାଓୟା ଯାଯ । ଭାରତବର୍ଷେ ଜୋର ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଣ୍ଠର ସମୟେର ଯଦି କିଛୁ ପାଓୟା ଗିଯେ ଥାକେ-ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ୩୦୦ ବର୍ଷର ମାତ୍ର । ତାର ପୂର୍ବେର ବାଡ଼ୀ-ଘର ଏଖନେ ପାଓୟା ଯାଯ ନାହିଁ । ୨୨ ତବେ ତାର ବହୁ ପୂର୍ବେର ପୁସ୍ତକାଦି ଆଛେ, ଯା ଅନ୍ୟ କୋନ ଦେଶେ ପାଓୟା ଯାଯ ନା । ପଣ୍ଡିତ ବାଲଗଙ୍ଗାଧର ତିଲକ ପ୍ରମାଣ କରେଛେ ଯେ, ହିନ୍ଦୁଦେର ‘ବେଦ’ ଅନ୍ତତ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ପାଁଚ ହାଜାର ବର୍ଷର ଆଗେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆକାରେ ଛିଲ ।

୧୨. ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତା

ଏହି ଭୂମଧ୍ୟସାଗର-ପ୍ରାନ୍ତ-ଯେ ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତା ଏଥିର ବିଶ୍ଵଜୟୀ, ତାର ଜନ୍ମଭୂମି। ଏହି ତଟଭୂମିତେ ମିଶରୀ, ବାବିଲୀ, ଫିନିକ, ଯାହୁଡ଼ୀ ପ୍ରଭୃତି ସେମିଟିକ ଜାତିବର୍ଗ ଓ ଇରାନୀ, ସବନ, ରୋମକ ପ୍ରଭୃତି ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ସଂମିଶ୍ରଣେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତା।

‘ରୋଜେଟ୍ରା ସ୍ଟୋନ’ ୨୩ ନାମକ ଏକଖଣ୍ଡ ବୃଦ୍ଧ ଶିଳାଲେଖ ମିସରେ ପାଓଯା ଯାଯା। ତାର ଉପର ଜୀବଜନ୍ମର ଲାଙ୍ଗୁଲ ଇତ୍ୟାଦି ରୂପ ଚିତ୍ରଲିପିତେ ୨୪ ଲିଖିତ ଏକ ଲେଖ ଆଛେ, ତାର ନିଚେ ଆର ଏକ ପ୍ରକାର ଲେଖ, ସକଳେର ନିମ୍ନେ ଗ୍ରୀକ ଭାଷାର ଅନୁୟାୟୀ ଲେଖ। ଏକଜନ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ଲେଖ-କେ ଏକ ଅନୁମାନ କରେନ। କଷ୍ଟ (Copts) ନାମକ ଯେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଜାତି ଏଥିରେ ମିସରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏବଂ ଯାରା ପ୍ରାଚୀନ ମିସରୀଦେର ବଂଶଧର ବଲେ ବିଦିତ, ତାଦେର ଲେଖେର ସାହାଯ୍ୟେ ତିନି ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ମିସରୀ ଲିପିର ଉଦ୍ଧାର କରେନ। ଏରୂପ ବାବିଲଦେର ଇଁଟ ଏବଂ ଟାଲିତେ ଖୋଦିତ ଭଲ୍ଲାଗ୍ରେର ନୟାୟ ଲିପିଓ କ୍ରମେ ଉଦ୍ଧାର ହେଯ। ଏଦିକେ ଭାରତବର୍ଷେ ଲାଙ୍ଗଲାକୃତି କତକଣ୍ଠିଲ ଲେଖ ମହାରାଜା ଅଶୋକେର ସମସାମ୍ୟିକ ଲିପି ବଲେ ଆବିଷ୍କୃତ ହେଯ। ଏତଦପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ଲିପି ଭାରତବର୍ଷେ ପାଓଯା ଯାଯା ନାହିଁ। ମିସରମଯ ନାନା ପ୍ରକାର ମନ୍ଦିର, ସ୍ତଞ୍ଚ, ଶବାଧାର ଇତ୍ୟାଦିତେ ଯେ ସକଳ ଚିତ୍ରଲିପି ଲିଖିତ ଛିଲ, କ୍ରମେ ସେଣ୍ଟଲି ପଢ଼ିତ ହେଯେ ପ୍ରାଚୀନ ମିସରତତ୍ତ୍ଵ ବିଶ୍ଵଦ କରେ ଫେଲେଛେ।

ମିସରୀରା ସମୁଦ୍ରପାର ‘ପୁନ୍ଟ’ (Punt) ନାମକ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶ ହତେ ମିସରେ ପ୍ରବେଶ କରେଛିଲ। କେଉଁ କେଉଁ ବଲେନ ଯେ, ଏହି ‘ପୁନ୍ଟ’-ଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ମାଲାବାର, ଏବଂ ମିସରୀରା ଓ ଦ୍ରାବିଡ଼ିରା ଏକ ଜାତି। ଏଦେର ପ୍ରଥମ ରାଜାର ନାମ ‘ମେନୁସ’ (Menes)। ଏଦେର ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମଓ କୋନ କୋନ ଅଂଶେ ଆମାଦେର ପୌରାଣିକ କଥାର ନୟାୟ। ‘ଶିବୁ’ (Shibu) ଦେବତା ‘ନୁଇ’-କେ (Nui) ଦେବୀର ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ହେଯେଛିଲେନ, ପରେ ଆର ଏକ ଦେବତା ‘ଶୁ’ (Shu) ଏମେ ବଲପୂର୍ବକ ‘ନୁଇ’-କେ ତୁଲେ ଫେଲିଲେନ। ‘ନୁଇ’ର ଶରୀର ଆକାଶ ହଲ, ଦୁହାତ ଆର ଦୁପା ହଲ ସେଇ ଆକାଶେର ଚାର ସ୍ତଞ୍ଚ। ଆର ‘ଶିବୁ’ ହଲେନ ପୃଥିବୀ। ‘ନୁଇ’ର ପୁତ୍ର-କନ୍ୟା ‘ଅସିରିସ’ ଆର ‘ଇସିସ’-ମିସରେର ପ୍ରଧାନ ଦେବ-ଦେବୀ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ପୁତ୍ର ‘ହୋରସ’ ସର୍ବୋପାସ୍ୟ। ଏହି ତିନିଜନ ଏକସଙ୍ଗେ ଉପାସିତ ହତେନ। ‘ଇସିସ’ ଆବାର ଗୋ-ମାତା ରୂପେ ପ୍ରଜିତ।

ପୃଥିବୀତେ ‘ନୀଳ’ ନଦେର ନ୍ୟାୟ, ଆକାଶେ ଏହି ପ୍ରକାର ନୀଳନଦ ଆଛେ—ପୃଥିବୀର ନୀଳନଦ ତାଁହାର ଅଂଶ ମାତ୍ର । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଏଦେର ମତେ ନୌକାଯ କରେ ପୃଥିବୀ ପରିଭ୍ରମଣ କରେନ; ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ‘ଅହି’ ନାମକ ସର୍ପ ତାଁକେ ଗ୍ରାସ କରେ, ତଥନ ଗ୍ରହଣ ହୁଏ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଦେବକେ ଏକ ଶୂକର ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଆକ୍ରମଣ କରେ ଏବଂ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରେ ଫେଲେ, ପରେ ପନର ଦିନ ତାଁର ସରାତେ ଲାଗେ । ମିସରେ ଦେବତାସକଳ କେଉଁ ଶୃଗାଲମୁଖ, କେଉଁ ବାଜେର ମୁଖ୍ୟୁକ୍ତ, କେଉଁ ଗୋମୁଖ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେଇ ଇଉଫ୍ରେଟିସ-ତୀରେ ଆର ଏକ ସଭ୍ୟତାର ଉଥାନ ହେଁଲି, ତାଦେର ମଧ୍ୟେ ‘ବାଲ’, ‘ମୋଲଖ’, ‘ଇତ୍ତାରତ’ ଓ ‘ଦମୁଜି’ ୨୫ପ୍ରେଧାନ । ଇତ୍ତାରତ ଦମୁଜି-ନାମକ ମେଷପାଲକେର ପ୍ରଣୟେ ଆବନ୍ଦ ହଲେନ । ଏକ ବରାହ ଦମୁଜିକେ ମେରେ ଫେଲିଲେ । ପୃଥିବୀର ନୀଚେ ପରଲୋକେ ଇତ୍ତାରତ ଦମୁଜିର ଅନ୍ଵେଷଣେ ଗେଲେନ । ସେଥାଯ ‘ଆଲାଙ୍କ’ ନାମକ ଭୟକ୍ଷରୀ ଦେବୀ ତାଁକେ ବହୁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦିଲେ । ଶେଷେ ଇତ୍ତାରତ ବଲିଲେନ ଯେ, ଆମି ଦମୁଜିକେ ନା ପେଲେ ମର୍ତ୍ଯଲୋକେ ଆର ଯାବ ନା । ମହା ମୁଶକିଲ; ଉନି ହଲେନ କାମଦେବୀ, ଉନି ନା ଏଲେ ମାନୁଷ, ଜନ୍ମ, ଗାଛପାଲା ଆର କିଛୁଇ ଜନ୍ମାବେ ନା । ତଥନ ଦେବତାରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଲେନ ଯେ, ପ୍ରତି ବର୍ଷର ଦମୁଜି ଚାର ମାସ ଥାକବେନ ପରଲୋକେ—ପାତାଲେ, ଆର ଆଟ ମାସ ଥାକବେନ ମର୍ତ୍ଯଲୋକେ । ତଥନ ଇତ୍ତାରତ ଫିରେ ଏଲେନ—ବସନ୍ତେର ଆଗମନ ହଲ, ଶସ୍ୟାଦି ଜନ୍ମାଲ ।

ଏହି ‘ଦମୁଜି’ ଆବାର ‘ଆଦୁନୋଇ’ ବା ‘ଆଦୁନିସ’ ୨୬ ନାମେ ବିଖ୍ୟାତ । ସମ୍ମତ ସେମିଟିକ ଜାତିଦେର ଧର୍ମ କିଞ୍ଚିତ୍ ଅବାନ୍ତରଭେଦେ ପ୍ରାୟ ଏକ ରକମିଇ ଛିଲ । ବାବିଲୀ, ଯାହୁଡୀ, ଫିନିକ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆରବଦେର ଏକଇ ପ୍ରକାର ଉପାସନା ଛିଲ । ପ୍ରାୟ ସକଳ ଦେବତାରଇ ନାମ ‘ମୋଲଖ’ (ଯେ ଶବ୍ଦଟି ବାଙ୍ଗଲା ଭାଷତେ ମାଲିକ, ମୁଲ୍ଲକ ଇତ୍ୟାଦି ରୂପେ ଏଖନେ ରଯେଛେ) ଅଥବା ‘ବାଲ’, ତବେ ଅବାନ୍ତରଭେଦ ଛିଲ । କାରାଗ୍ରେ କାରାଗ୍ରେ ମତ—ଏ ‘ଆଲାଙ୍କ’ ଦେବତା ପରେ ଆରବିଦିଗେର ଆଲ୍ଲା ହଲେନ । ଏହି ସକଳ ଦେବତାର ପୂଜାର ମଧ୍ୟେ କତକଣ୍ଠିଲି ଭୟାନକ ଓ ଜୟନ୍ୟ ବ୍ୟାପାରାଗ୍ରେ ଛିଲ । ମୋଲଖ ବା ବାଲେର ନିକଟ ପୁତ୍ରକନ୍ୟାକେ ଜୀବନ୍ତ ପୋଡ଼ାନୋ ହତ । ଇତ୍ତରତେର ମନ୍ଦିରେ ସ୍ଵାଭାବିକ ଓ ଅସ୍ଵାଭାବିକ କାମସେବା ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଛିଲ ।

যାହୁଦୀ ଜାତିର ଇତିହାସ ବାବିଲ ଅପେକ୍ଷା ଅନେକ ଆଧୁନିକ । ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମତେ ‘ବାଇବେଲ’ ନାମକ ଧର୍ମଗ୍ରହ ଖ୍ରୀଃ ପୂଃ ୫୦୦ ହତେ ଆରମ୍ଭ ହେଁ ଥିଲା ପର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲିଖିତ ହେଁ । ବାଇବେଲଙ୍କର ଅନେକ ଅଂଶ ଯା ପୂର୍ବେର ବଲେ ପ୍ରଥିତ, ତା ଅନେକ ପରେର । ଏହି ବାଇବେଲଙ୍କର ମଧ୍ୟେ ହୁଲ କଥାଗୁଲି ‘ବାବିଲ’ ଜାତିର । ବାବିଲଦେର ସୃଷ୍ଟିବର୍ଗନା, ଜଳପ୍ଲାବନବର୍ଣନା ଅନେକ ହୁଲେ ବାଇବେଲ ପଞ୍ଚେ ସମଗ୍ର ଗୃହିତ । ତାର ଉପର ପାରସୀ ବାଦଶାରା ଯଥନ ଏଶ୍ଯା ମାଇନରେ ଉପର ରାଜ୍ୟ କରତେନ, ସେଇ ସମୟ ଅନେକ ‘ପାରସୀ’ ମତ ଯାହୁଦୀଦେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ବାଇବେଲଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଗେର ମତେ ଏହି ଜଗତେ ସବ-ଆତ୍ମା ବା ପରଲୋକ ନାହିଁ । ନବୀନ ଭାଗେ ପାରସୀଦେର ପରଲୋକବାଦ, ମୃତେର ପୁନରୁତ୍ସାନ ଇତ୍ୟାଦି ଦୃଷ୍ଟ ହେଁ; ଏବଂ ଶ୍ଯତାନବାଦଟି ଏକେବାରେ ପାରସୀଦେର ।

ଯାହୁଦୀଦେର ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ‘ଯାତେ’ ନାମକ ‘ମୋଲଖେର’ ୨୭ ପୂଜା । ଏହି ନାମଟି କିନ୍ତୁ ଯାହୁଦୀ ଭାଷାର ନଯ, କାରାଗ୍ରାମ ମତେ ଏହି ଏକ ମିସରୀ ଶବ୍ଦ । କିନ୍ତୁ କୋଥା ଥିଲେ ଏହି ଶବ୍ଦ କେଉଁ ଜାନେ ନା । ବାଇବେଲେ ବର୍ଣନା ଆଛେ ଯେ, ଯାହୁଦୀରା ମିସରେ ଆବଦ୍ଧ ହେଁ ଅନେକଦିନ ଛିଲ-ସେ ସବ ଏଥିର କେଉଁ ବଢ଼ ମାନେ ନା ଏବଂ ‘ଇବ୍ରାହିମ’, ‘ଇସହାକ’, ‘ଇୟୁସୁଫ’ ପ୍ରଭୃତି ଗୋତ୍ରପିତାଦେର ରୂପକ ବଲେ ପ୍ରମାଣ କରେ ।

ଯାହୁଦୀରା ‘ଯାତେ’ ଏ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରତ ନା, ତାର ହାନେ ‘ଆଦୁନୋଇ’ ବଲତ । ଯଥନ ଯାହୁଦୀରା ଇନ୍ଦ୍ରେଲ ଆର ଇନ୍ଦ୍ରେମ ୨୮ ଦୁଇ ଶାଖାଯ ବିଭକ୍ତ ହଲ, ତଥନ ଦୁଇ ଦେଶେ ଦୁଟି ପ୍ରଧାନ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହଲ । ଜେରୁସାଲେମେ ଇନ୍ଦ୍ରେଲଦେର ଯେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହଲ, ତାତେ ‘ଯାତେ’ ଦେବତାର ଏକଟି ନରନାରୀ ସଂଯୋଗମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ସିନ୍ଦୁକେର ମଧ୍ୟେ ରକ୍ଷିତ ହତ । ଦ୍ୱାରଦେଶେ ଏକଟି ବୃହ୍ତ ପୁଂଚିତ୍ତ ସ୍ତନ୍ତ୍ର ଛିଲ । ଇନ୍ଦ୍ରେମେ ‘ଯାତେ’ ଦେବତା-ସୋନାମୋଡ଼ା ବୃଷେର ମୂର୍ତ୍ତିତେ ପୂଜିତ ହତେ ।

ଉତ୍ତର ହାନେଇ ଜ୍ୟୋତିଷ ପୁତ୍ରକେ ଦେବତାର ନିକଟ ଜୀବନ୍ତ ଅଣ୍ଣିତେ ଆହୁତି ଦେଓଯା ହତ ଏବଂ ଏକଦଳ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଏ ଦୁଇ ମନ୍ଦିରେ ବାସ କରତ; ତାରା ମନ୍ଦିରେର ମଧ୍ୟେଇ ବୈଶ୍ୟାବୃତ୍ତି କରେ ଯା ଉପାର୍ଯ୍ୟନ କରତ, ତା ମନ୍ଦିରେର ବ୍ୟାଯେ ଲାଗତ ।

ক্রমে যাহুদীদের মধ্যে একদল লোকের প্রাদুর্ভাব হল; তাঁরা গীত বা নৃত্যের দ্বারা আপনাদের মধ্যে দেবতার আবেশ করতেন। এঁদের নাম নবী বা Prophet (ভাববাদী)। এদের মধ্যে অনেকে ইরানীদের সংসর্গে মূর্তিপূজা, পুত্রবলি, বেশ্যাবৃত্তি ইত্যাদির বিপক্ষ হয়ে পড়লেন। ক্রমে বলির জায়গায় হল ‘সুন্নত’; বেশ্যাবৃত্তি, মূর্তি আদি ক্রমে উঠে গেল; ক্রমে ঐ নবী-সম্প্রদায়ের মধ্য হতে ক্রিশ্চান ধর্মের সৃষ্টি হল।

‘ঈশা’ নামক কোন পুরুষ কখনও জন্মেছিলেন কিনা, এ নিয়ে বিষম বিতঙ্গ। ‘নিউ টেষ্টামেণ্টের’ যে চার পুস্তক, তার মধ্যে ‘সেট-জন’ নামক পুস্তক তো একেবারে অগ্রাহ্য হয়েছে। বাকী তিনখানি-কোন এক প্রাচীন পুস্তক দেখ লেখা, এই সিদ্ধান্ত; তাও ‘ঈশা’-হজরতের যে সময় নির্দিষ্ট আছে, তার অনেক পরে।

তার উপর যে সময় ঈশা জন্মেছিলেন বলে প্রসিদ্ধি, সে সময় ঐ যাহুদীদের মধ্যে দুইজন ঐতিহাসিক জন্মেছিলেন—‘জোসিফুস’ আর ‘ফিলো’ ২৯। এঁরা যাহুদীদের মধ্যে ক্ষুদ্র ক্ষুদ্র সম্প্রদায়েরও উল্লেখ করেছেন, কিন্তু ঈশা বা ক্রিশ্চানদের নামও নাই; অথবা রোমান জজ তাঁকে ক্রুশে মারতে হৃকুম দিয়েছিল, এর কোন কথাই নাই। জোসিফুসের পুস্তকে এক ছত্র ছিল, তা এখন প্রক্ষিপ্ত বলে প্রমাণ হয়েছে।

রোমকরা ঐ সময়ে যাহুদীদের উপর রাজত্ব করত, গ্রীকরা সকল বিদ্যা শেখাত। এঁরা সকলেই যাহুদীদের সম্বন্ধে অনেক কথাই লিখেছেন, কিন্তু ঈশা বা ক্রিশ্চানদের কোন কথাই নাই।

আবার মুশকিল যে, যে সকল কথা, উপদেশ বা মত নিউ টেষ্টামেণ্ট গ্রন্থে প্রচার আছে, ও-সমস্তই নানা দিগ্দেশ হতে এসে খ্রিস্টাদের পূর্বেই যাহুদীদের মধ্যে বর্তমান ছিল এবং ‘হিলেল’^{৩০} প্রভৃতি রাবিগণ (উপদেশক) প্রচার করেছিলেন। পণ্ডিতরা তো এইসব বলছেন, তবে অন্যের ধর্ম সম্বন্ধে—যেমন সাঁ করে এক কথা বলে ফেলেন, নিজেদের দেশের ধর্ম সম্বন্ধে তা বললে কি আর জাঁক থাকে? কাজেই শনৈঃ শনৈঃ যাচ্ছেন। এর নাম ‘হায়ার ক্রিটিসিজম্’ (Higher Criticism)।

ଶ୍ରୀ ବିକ୍ରେଣନ୍ଦ୍ର । ପରିବାରଜଣ । ଶ୍ରୀ ବିକ୍ରେଣନ୍ଦ୍ରର ବୀଣା ଓ ରଚନା

ପାଶ୍ଚତ୍ୟ ବୁଧମଙ୍ଗୁଲୀ ଏହି ପ୍ରକାର ଦେଶ-ଦେଶାନ୍ତରେ ଧର୍ମ, ନୀତି, ଜାତି ଇତ୍ୟାଦିର ଆଲୋଚନା କରଛେ । ଆମାଦେର ବାଙ୍ଗଲା ଭାଷାଯ କିଛୁଇ ନାହିଁ । ହବେ କି କରେ?—ଏକ ବେଚାରା ୧୦ ବଢ଼ସର ହାଡ଼ଗୋଡ଼ଭାଙ୍ଗ ପରିଶ୍ରମ କରେ ଯଦି ଏହି ରକମ ଏକଥାନା ବହି ତର୍ଜମା କରେ ତୋ ସେ ନିଜେଇ ବା ଖାଯ କି, ଆର ବହି ବା ଛାପାଯ କି ଦିଯେ?

ଏକେ ଦେଶ ଅତି ଦରିଦ୍ର, ତାତେ ବିଦ୍ୟା ଏକେବାରେ ନେଇ ବଲଲେଇ ହୟ । ଏମନ ଦିନ କି ହବେ ଯେ, ଆମରା ନାନାପ୍ରକାର ବିଦ୍ୟାର ଚର୍ଚା କରବ? ‘ମୂର୍କଂ କରୋତି ବାଚାଲଂ ପଞ୍ଚଂ ଲଜ୍ଜାଯତେ ଗିରିମ୍, ଯଃ କୃପା ... !’—ମା ଜଗଦସ୍ଵାଇ ଜାନେନ ।

ଜାହାଜ ନେପଲ୍‌ସେ ଲାଗଲ—ଆମରା ଇତାଲୀତେ ପୌଁଛୁଲାମ । ଏହି ଇତାଲୀର ରାଜଧାନୀ ରୋମ! ଏହି ରୋମ, ସେଇ ପ୍ରାଚୀନ ମହାବୀର୍ଯ୍ୟ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ—ଯାର ରାଜନୀତି, ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା, ଉପନିବେଶ-ସଂସ୍ଥାପନ, ପରଦେଶ-ବିଜୟ ଏଥନ୍ତେ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀର ଆଦର୍ଶ!

ନେପଲ୍‌ସ ତ୍ୟାଗ କରେ ଜାହାଜ ମାର୍ସାଇତେ ଲେଗେଛିଲ, ତାରପର ଏକେବାରେ ଲଣ୍ଠନ ।

ଇଓରୋପ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତୋମାଦେର ତୋ ନାନା କଥା ଶୋନା ଆଛେ—ତାରା କି ଖାଯ, କି ପରେ, କି ରୀତିନୀତି ଆଚାର ଇତ୍ୟାଦି—ତା ଆର ଆମି କି ବଲବ! ତବେ ଇଓରୋପୀ ସଭ୍ୟତା କି, ଏର ଉତ୍ସପତ୍ତି କୋଥାଯ, ଆମାଦେର ସଙ୍ଗେ ଏର କି ସମ୍ବନ୍ଧ, ଏ ସଭ୍ୟତାର କତ୍ତୁକୁ ଆମାଦେର ଲାଗ୍ୟା ଉଚିତ—ଏସବ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅନେକ କଥା ବଲବାର ରହିଲ । ଶରୀର କାଉକେ ଛାଡ଼େ ନା ଭାଯା, ଅତଏବ ବାରାନ୍ତରେ ସେବ କଥା ବଲତେ ଚେଷ୍ଟା କରବ । ଅଥବା ବଲେ କି ହବେ? ବକାବକି ବଳା-କାନ୍ଦ୍ୟାତେ ଆମାଦେର (ବିଶେଷ ବାଙ୍ଗଲୀର) ମତ କେ ବା ମଜବୁତ? ଯଦି ପାର ତୋ କରେ ଦେଖାଓ । କାଜ କଥା କଟକ, ମୁଖକେ ବିରାମ ଦାଓ । ତବେ ଏକଟା କଥା ବଲେ ରାଖି, ଗରୀବ ନିମ୍ନଜାତିଦେର ମଧ୍ୟେ ବିଦ୍ୟା ଓ ଶକ୍ତିର ପ୍ରବେଶ ଯଥନ ଥେକେ ହତେ ଲାଗଲ, ତଥନ ଥେକେଇ ଇଓରୋପ ଉଠିତେ ଲାଗଲ । ରାଶି ରାଶି ଅନ୍ୟ ଦେଶେର ଆବର୍ଜନାର ନ୍ୟାଯ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଦୁଃଖୀ ଗରୀବ ଆମେରିକାଯ ହ୍ରାନ ପାଯ, ଆଶ୍ରୟ ପାଯ; ଏରାଇ ଆମେରିକାର ମେରୁଦଣ୍ଡ! ବଡ଼ମାନୁସ, ପଣ୍ଡିତ, ଧନୀ—ଏରା ଶୁନଲେ ବା ନା ଶୁନଲେ, ବୁଝଲେ ବା ନା ବୁଝଲେ, ତୋମାଦେର ଗାଲ ଦିଲେ ବା ପ୍ରଶଂସା କରଲେ କିଛୁଇ ଏସେ ଯାଯ ନା; ଏହା ହଚ୍ଛେ ଶୋଭାମାତ୍ର, ଦେଶେର ବାହାର । କୋଟି କୋଟି ଗରୀବ ନୀଚ ଯାରା, ତାରାଇ ହଚ୍ଛେ ପ୍ରାଣ ।

সংখ্যায় আসে যায় না, ধন বা দারিদ্র্যে আসে যায় না; কায়-মন-বাক্য যদি এক হয়, একমুষ্টি লোক পৃথিবী উল্লে দিতে পারে—এই বিশ্বাসটি ভুলো না। বাধা যত হবে, ততই ভাল। বাধা না পেলে কি নদীর বেগ হয়? যে জিনিষ যত নৃতন হবে, যত উত্তম হবে, সে জিনিষ প্রথম তত অধিক বাধা পাবে। বাধাই তো সিদ্ধির পূর্ব লক্ষণ। বাধাও নাই, সিদ্ধিও নাই। অলমিতি।

୧୩. ଇଓରୋପେ

ଆମାଦେର ଦେଶେ ବଲେ, ପାଯେ ଚକ୍ରର ଥାକଳେ ସେ ଲୋକ ଭବସୁରେ ହୟ । ଆମାର ପାଯେ ବୋଧ ହୟ ସମସ୍ତଇ ଚକ୍ରର । ବୋଧ ହୟ ବଲି କେନ ? – ପା ନିରୀକ୍ଷଣ କରେ, ଚକ୍ରର ଆବିକ୍ଷାର କରବାର ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରେଛି, କିନ୍ତୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା ଏକେବାରେ ବିଫଲ; ସେ ଶିତେର ଚୋଟେ ପା ଫେଟେ ଖାଲି ଚୌ-ଚାକଲା, ତାର ଚକ୍ରର ଫକ୍ରର ବଡ଼ ଦେଖା ଗେଲ ନା । ଯା ହୋକ-ସଖନ କିଂବଦତ୍ତୀ ରଯେଛେ ତଥନ ମେନେ ନିଲୁମ ଯେ, ଆମାର ପା ଚକ୍ରରମୟ । ଫଲ କିନ୍ତୁ ସାକ୍ଷାତ୍-ଏତ ମନେ କରନୁମ ଯେ, ପାରି-ତେ ବସେ କିଛୁଦିନ ଫରାସୀ ଭାଷା ଓ ସଭ୍ୟତା ଆଲୋଚନା କରା ଯାବେ; ପୁରାନୋ ବଞ୍ଚୁ-ବାଞ୍ଚବ ତ୍ୟାଗ କରେ, ଏକ ଗରୀବ ଫରାସୀ ନବୀନ ବଞ୍ଚୁର ବାସାୟ ଗିଯେ ବାସ କରନୁମ – (ତିନି ଜାନେନ ନା ଇଂରେଜୀ, ଆମାର ଫରାସୀ-ସେ ଏକ ଅନ୍ତ୍ରତ ବ୍ୟାପାର !) ବାସନା ଯେ, ବୋବା ହୟେ ବସେ ଥାକାର ନା-ପାରକତାୟ – (କାଜେ କାଜେଇ) ଫରାସୀ ବଲବାର ଉଦ୍ୟୋଗ ହବେ, ଆର ଗଡ଼ଗଡ଼ିଯେ ଫରାସୀ ଭାଷା ଏସେ ପଡ଼ିବେ । [ତା ନଯ] କୋଥାଯ ଚଲନୁମ ଭିଯେନା, ତୁକୀ, ଗ୍ରୀସ, ଇଞ୍ଜିନ୍ିଯର୍, ଜେର୍ସାଲେମ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରତେ ! ଭବିତବ୍ୟ କେ ଘୋଚାଯ ବଲ । ତୋମାଯ ପତ୍ର ଲିଖିଛି ମୁସଲମାନ-ପ୍ରଭୁତ୍ବେର ଅବଶିଷ୍ଟ ରାଜଧାନୀ କନଟାଣ୍ଟିନୋପଲ ହତେ ।

ମଙ୍ଗେର ସଙ୍ଗୀ ତିନ ଜନ-ଦୁଜନ ଫରାସୀ, ଏକଜନ ଆମେରିକ । ଆମେରିକ ତୋମାଦେର ପରିଚିତା ମିସ୍ ମ୍ୟାକଲ୍‌ଆଉଡ, ଫରାସୀ ପୁରୁଷ ବଞ୍ଚୁ ମସିଯି ଜୁଲ ବୋଓୟାୟୀ – ଫ୍ରାଙ୍କେର ଏକଜନ ମୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ସାହିତ୍ୟଲେଖକ; ଆର ଫରାସିନୀ ବଞ୍ଚୁ ଜଗଦିର୍ଥ୍ୟାତ ଗାୟିକା ମାଦମ୍‌ମୋୟାଜେଲ କାଲଭେୟ । ଫରାସୀ ଭାଷାଯ ‘ମିଷ୍ଟର’ ହଚ୍ଛେ ‘ମସିଯି’, ଆର ‘ମିସ୍’ ହଚ୍ଛେ ‘ମାଦମ୍‌ମୋୟାଜେଲ’-‘ଜ’ଟା ପୂର୍ବବାଙ୍ଗଲାର ‘ଜ’ । ମାଦମ୍‌ମୋୟାଜେଲ କାଲଭେ ଆଧୁନିକ କାଲେର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାୟିକା-ଅପେରା ଗାୟିକା । ଏହି ଗୀତର ଏତ ସମାଦର ଯେ, ଏହି ତିନ ଲକ୍ଷ, ଚାର ଲକ୍ଷ ଟାକା ବାଂସରିକ ଆଯ, ଖାଲି ଗାନ ଗେଯେ । ଏହି ସହିତ ଆମାର ପରିଚଯ ପୂର୍ବ ହତେ ।

ପାଶଚାତ୍ୟ ଦେଶେର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଭିନେତ୍ରୀ ମାଦାମ ସାରା ବାର୍ନହାର୍ଡ, ଆର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାୟିକା କାଲଭେ-ଦୁଜନେଇ ଫରାସୀ, ଦୁଜନେଇ ଇଂରେଜୀ ଭାଷାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନଭିଜ୍ଞା, କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାଯ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଯାନ ଓ ଅଭିନ୍ୟା [କରେ] ଆର ଗୀତ ଗେଯେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଡଲାର ସଂଗ୍ରହ

କରେନ । ଫରାସୀ ଭାଷା ସଭ୍ୟତାର ଭାଷା-ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତେର ଭଦ୍ରଲୋକେର ଚିହ୍ନ-ସକଳେଇ ଜାନେ, କାଜେଇ ଏଦେର ଇଂରେଜୀ ଶେଖବାର ଅବକାଶ ଏବଂ ପ୍ରବୃତ୍ତି ନାଇ ।

ମାଦାମ ବାର୍ନହାର୍ଡ ବର୍ଷୀୟସୀ; କିନ୍ତୁ ସେଜେ ମଧ୍ୟେ ସଥିନ ଓଠେନ, ତଥିନ ଯେ ଲିଙ୍ଗ [ଶ୍ରୀ ବା ପୁରୁଷ ଚରିତ୍ର] ଅଭିନୟ କରେନ, ତାର ହୁବହୁ ନକଳ! ବାଲିକା ବାଲକ, ଯା ବଲ ତାଇ-ହୁବହୁ, ଆର ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଆଓସାଜ! ଏରା ବଲେ ତାଁର କଟେ ରୂପାର ତାର ବାଜେ! ବାର୍ନହାର୍ଡର ଅନୁରାଗ-ବିଶେଷ ଭାରତବର୍ଷେର ଉପର, ଆମାୟ ବାରଂବାର ବଲେନ, ତୋମାଦେର ଦେଶ ‘ତ୍ରେଜଁସିଏନ, ତ୍ରେସିଭିଲିଜେ’ (tre's ancien tre's civilise')-ଅତି ପ୍ରାଚୀନ, ଅତି ସୁସଭ୍ୟ । ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଭାରତବର୍ଷ-ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଏକ ନାଟକ ଅଭିନୟ କରେନ; ତାତେ ମଧ୍ୟେର ଉପର ବିଲକୁଳ ଏକ ଭାରତବର୍ଷେର ରାଷ୍ଟ୍ର ଖାଡ଼ା କରେ ଦିଯେଛିଲେନ-ମେଯେ, ଛେଲେ, ପୁରୁଷ, ସାଧୁ, ନାଗା-ବିଲକୁଳ ଭାରତବର୍ଷ!! ଆମାୟ ଅଭିନୟାନ୍ତେ ବଲେନ, ‘ଆମି ମାସାବଧି ପ୍ରତ୍ୟେକ ମିଉଜିଯମ ବେଡ଼ିଯେ ଭାରତେର ପୁରୁଷ, ମେଯେ, ପୋଷାକ, ରାଷ୍ଟ୍ର, ଘାଟ ପରିଚୟ କରେଛି’ । ବାର୍ନହାର୍ଡର ଭାରତ ଦେଖବାର ଇଚ୍ଛା ବଡ଼ି ପ୍ରବଳ-‘ମେ ମଁ ର୍ୟାଭ (C'est mon rave) ମେ ମଁ ର୍ୟାଭ’-ମେ ଆମାର ଜୀବନସ୍ଵପ୍ନ । ଆବାର ପ୍ରିଞ୍ଜ ଅବ ଓଯେଲ୍ସ୍ ୩୪ ତାଁକେ ବାଘ ହାତି ଶିକାର କରାବେନ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ଆଛେନ । ତବେ ବାର୍ନହାର୍ଡ ବଲଲେନ-ମେ ଦେଶେ ଯେତେ ଗେଲେ, ଦେଡ଼ ଲାଖ ଦୁଲାଖ ଟାକା ଖରଚ ନା କରଲେ କି ହ୍ୟ? ଟାକାର ଅଭାବ ତାଁର ନାଇ-‘ଲା ଦିଭିନ ସାରା!!’ (La divine Sarah)-ଦୈବୀ ସାରା, ତାଁର ଆବାର ଟାକାର ଅଭାବ କି?-ଯାଁର ସ୍ପେଶାଲ ଟ୍ରେନ ଭିନ୍ନ ଗତାୟାତ ନେଇ!-ମେ ଧୂମ ବିଲାସ, ଇଓରୋପେର ଅନେକ ରାଜାରାଜଡା ପାରେ ନା; ଯାଁର ଥିଯେଟାରେ ମାସାବଧି ଆଗେ ଥେକେ ଦୁନୋ ଦାମେ ଟିକିଟ କିନେ ରାଖଲେ ତବେ ହ୍ରାନ ହ୍ୟ, ତାଁର ଟାକାର ବଡ଼ ଅଭାବ ନେଇ, ତବେ ସାରା ବାର୍ନହାର୍ଡ ବେଜାଯ ଖରଚେ । ତାଁର ଭାରତଭ୍ରମଣ କାଜେଇ ଏଥିନ ରହିଲା ।

ମାଦମ୍‌ମୋୟାଜେଲ କାଲଭେ ଏ ଶୀତେ ଗାଇବେନ ନା, ବିଶ୍ରାମ କରବେନ-ଇଜିଣ୍ଟ ପ୍ରଭୃତି ନାତିଶୀତ ଦେଶେ ଚଲେଛେନ । ଆମି ଯାଛି-ଏହି ଅତିଥି ହ୍ୟେ । କାଲଭେ ଯେ ଶୁଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତେର ଚର୍ଚା କରେନ, ତା ନଯ; ବିଦ୍ୟା ଯଥେଷ୍ଟ, ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରେର ବିଶେଷ ସମାଦର କରେନ । ଅତି ଦରିଦ୍ର ଅବହ୍ଲାୟ ଜନ୍ମ ହ୍ୟ; କ୍ରମେ ନିଜେର ପ୍ରତିଭାବଲେ, ବହୁ ପରିଶର୍ମେ, ବହୁ କଷ୍ଟ ସରେ ଏଥିନ ପ୍ରଭୃତ ଧନ-ରାଜା-ବାଦଶାର ସମ୍ମାନେର ଉଷ୍ଣରୀ ।

ମାଦାମ ମେଲବା, ମାଦାମ ଏମା ଏମସ୍ ପ୍ରଭୃତି ବିଖ୍ୟାତ ଗାୟିକାସକଳ ଆଛେ; ଜଁ ଦ୍ୟ ରେଜକି, ପ୍ଲାସଟ୍ଟେ ପ୍ରଭୃତି ଅତି ବିଖ୍ୟାତ ଗାୟକସକଳ ଆଛେ; ଏହା ସକଳେଇ ଦୁଇ ତିନ ଲକ୍ଷ ଟାକା ବାଂସରିକ ରୋଜଗାର କରେନ! କିନ୍ତୁ କାଲଭେର ବିଦ୍ୟାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏକ ଅଭିନବ ପ୍ରତିଭା! ଅସାଧାରଣ ରୂପ, ଯୌବନ, ପ୍ରତିଭା ଆର ଦୈବୀ କଞ୍ଚ-ଏସବ ଏକତ୍ର ସଂଯୋଗେ କାଲଭେକେ ଗାୟିକାମଣ୍ଡଲୀର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟା କରେଛେ। କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଶିକ୍ଷକ ଆର ନେଇ! ସେ ଶୈଶବେର ଅତି କଠିନ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ-ଯାର ସଙ୍ଗେ ଦିନରାତ ଯୁଦ୍ଧ କରେ କାଲଭେର ଏହି ବିଜ୍ୟଲାଭ, ସେ ସଂଗ୍ରାମ ତାଁର ଜୀବନେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସହାନୁଭୂତି, ଏକ ଗଭୀର ଭାବ ଏନେ ଦିଯେଛେ। ଆବାର ଏ ଦେଶେ ଉଦ୍ୟୋଗ ଯେମନ, ଉପାୟଓ ତେମନ। ଆମାଦେର ଦେଶେ ଉଦ୍ୟୋଗ ଥାକଲେଓ ଉପାୟେର ଏକାନ୍ତ ଅଭାବ। ବାଙ୍ଗଲୀର ମେଯେର ବିଦ୍ୟା ଶେଖବାର ସମ୍ବିଧିକ ଇଚ୍ଛା ଥାକଲେଓ ଉପାୟାଭାବେ ବିଫଳ; ବାଙ୍ଗଲା ଭାଷାଯ ଆଛେ କି ଶେଖବାର? ବଡ଼ ଜୋର ପଚା ନଭେଲ-ନାଟକ!! ଆବାର ବିଦେଶୀ ଭାଷାଯ ବା ସଂକ୍ଷିତ ଭାଷାଯ ଆବନ୍ଦ ବିଦ୍ୟା, ଦୁ-ଚାର ଜନେର ଜନ୍ୟ ମାତ୍ର। ଏ ସବ ଦେଶେ ନିଜେର ଭାଷାଯ ଅସଂଖ୍ୟ ପୁସ୍ତକ; ତାର ଉପର ଯଥନ ଯେ ଭାଷାଯ ଏକଟା ନୂତନ କିଛୁ ବେଳୁଚେ, ତୃକ୍ଷଣାଂ ତାର ଅନୁବାଦ କରେ ସାଧାରଣେର ସମକ୍ଷେ ଉପାସିତ କରଛେ।

ମସିଯ ଜୁଲ ବୋଓୟା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲେଖକ; ଧର୍ମସକଳେର, କୁସଂକ୍ଷାରମସକଳେର ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ଵ-ଆବିଷ୍କାରେ ବିଶେଷ ନିପୁଣ। ମଧ୍ୟୟୁଗେ ଇଓରୋପେ ଯେ ସକଳ ଶୟତାନପୂଜା, ଜାଦୁ, ମାରଣ, ଉଚାଟନ, ଛିଟିଫୋଟା ମନ୍ତ୍ରତତ୍ତ୍ଵ ଛିଲ ଏବଂ ଏଥନେ ଯା କିଛୁ ଆଛେ, ସେ ସକଳ ଇତିହାସବନ୍ଦ କରେ ଏହି ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁସ୍ତକ। ଇନି ସୁକବି ଏବଂ ଭିକ୍ତର ହ୍ୟଗୋ, ଲା ମାର୍ଟିନ ପ୍ରଭୃତି ଫରାସୀ ମହାକବି ଏବଂ ଗ୍ୟେଟେ, ଶିଲାର ପ୍ରଭୃତି ଜାର୍ମାନ ମହାକବିଦେର ଭେତର ଯେ ଭାରତେର ବେଦାନ୍ତଭାବ ପ୍ରବେଶ କରେଛେ, ସେଇ ଭାବେର ପୋଷକ। ବେଦାନ୍ତେର ପ୍ରଭାବ ଇଓରୋପେ-କାବ୍ୟ ଏବଂ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରେ ସମ୍ବିଧିକ। ଭାଲ କବି ମାତ୍ରାଇ ଦେଖଛି ବେଦାନ୍ତୀ; ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ଵ ଲିଖିତେ ଗେଲେଇ ଘୁରିଯେ ଫିରିଯେ ବେଦାନ୍ତ। ତବେ କେଉ କେଉ ସ୍ଥିକାର କରତେ ଚାଯ ନା ନିଜେର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନତ୍ୱ ବାହାଲ ରାଖିତେ ଚାଯ-ଯେମନ ହାରବାଟ୍ ସ୍ପେଙ୍ଗାର ପ୍ରଭୃତି; କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶରାଇ ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ଥିକାର କରେ। ଏବଂ ନା କରେ ଯାଯ କୋଥା-ଏ ତାର, ରେଲଓୟେ, ଖବରକାଗଜେର ଦିନେ? ଇନି ଅତି ନିରଭିମାନ, ଶାନ୍ତପ୍ରକୃତି, ଏବଂ ସାଧାରଣ ଅବସ୍ଥାର ଲୋକ ହଲେଓ ଅତି ଯତ୍ନ କରେ ଆମାୟ ନିଜେର ବାସାୟ ପ୍ଯାରିସେ ରେଖେଛିଲେନ। ଏଥନ ଏକସଙ୍ଗେ ଭ୍ରମଣେ ଚଲେଛେନ।

କନଟାଟିନୋପଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଥେର ସଙ୍ଗୀ ଆର ଏକ ଦମ୍ପତ୍ତି-ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତ୍ରେ ଏବଂ ତାଁର ସହଧର୍ମିଣୀ । ପେୟର (ଅର୍ଥାତ୍ ପିତା) ହିୟାସାନ୍ତ୍ର ଛିଲେନ କ୍ୟାଥଲିକ ସମ୍ପଦାୟର ଏକ କଠୋର ତପସ୍ତି-ଶାଖାଭୁକ୍ତ ସନ୍ନୟାସୀ । ପାଞ୍ଜିତ୍ୟ ଓ ଅସାଧାରଣ ବାଗ୍ମିତାଗୁଣେ ଏବଂ ତପସ୍ୟାର ପ୍ରଭାବେ ଫରାସୀ ଦେଶେ ଏବଂ ସମଗ୍ର କ୍ୟାଥଲିକ ସମ୍ପଦାୟେ ଏହି ଅତିଶ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଛିଲ । ମହାକବି ଭିକ୍ତିର ହୃଗୋ ଦୁଜନ ଲୋକେର ଫରାସୀ ଭାଷାର ପ୍ରଶଂସା କରନେ-ତାର ମଧ୍ୟେ ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତ୍ର ଏକଜନ । ଚଲିଶ ବର୍ଷର ବୟାକ୍ରମକାଳେ ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତ୍ର ଏକ ଆମେରିକ ନାରୀର ପ୍ରଣୟାବନ୍ଧ ହେଁ ତାକେ କରେ ଫେଲିଲେନ ବେ-ମହା ଭୁଲ୍ଲୁଲ ପଡ଼େ ଗେଲ; ଅବଶ୍ୟ କ୍ୟାଥଲିକ ସମାଜ ତ୍ରକ୍ଷଣାତ୍ ତାଁକେ ତ୍ୟାଗ କରଲେ । ଶୁଦ୍ଧ ପା, ଆଲଖାଲ୍ଲା-ପରା ତପସ୍ତି-ବେଶ ଫେଲେ ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତ୍ର ଗୃହରେ ହାଟ କୋଟ ବୁଟ ପରେ ହଲେନ-ମସିଯ ଲୟଜନ୍ । ୩୭ ଆମି କିନ୍ତୁ ତାଁକେ ତାଁର ପୂର୍ବେର ନାମେଇ ଡାକି । ସେ ଅନେକ ଦିନେର କଥା, ଇଓରୋପ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହାଙ୍ଗାମ! ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଟରା ତାଁକେ ସମାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରଲେ, କ୍ୟାଥଲିକରା ଘୃଣା କରତେ ଲାଗଲ । ପୋପ ଲୋକଟାର ଗୁଣାତିଶ୍ୟେ ତାଁକେ ତ୍ୟାଗ କରତେ ନା ଚେଯେ ବଲିଲେନ, ‘ତୁମି ଗ୍ରୀକ କ୍ୟାଥଲିକ ପାଦ୍ରୀ ହେଁ ଥାକ (ସେ ଶାଖାର ପାଦ୍ରୀ ଏକବାର ମାତ୍ର ବେ କରତେ ପାଯ, କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ପଦ ପାଯ ନା), କିନ୍ତୁ ରୋମାନ ଚାର୍ ତ୍ୟାଗ କର ନା ।’ କିନ୍ତୁ ଲୟଜନ୍-ଗେହିନୀ ତାଁକେ ଟେନେ ହିଁଚିଢ଼େ ପୋପେର ଘର ଥେକେ ବାର କରଲେ । କ୍ରମେ ପୁତ୍ର ପୌତ୍ର ହଲ; ଏଥନ ଅତି ହୁବିର ଲୟଜନ୍ ଜେରୁସାଲେମେ ଚଲେଛେ-କ୍ରିଶ୍ଚନ ଆର ମୁସଲମାନେର ମଧ୍ୟେ ଯାତେ ସନ୍ଧାବ ହୁଯ, ସେଇ ଚେଷ୍ଟାଯ । ତାଁର ଗେହିନୀ ବୋଧ ହୁଯ ଅନେକ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖେଛିଲେନ ଯେ, ଲୟଜନ୍ ବା ଦ୍ଵିତୀୟ ମାର୍ଟିନ୍ ଲୁଥାର ହୁଯ, ପୋପେର ସିଂହାସନ ଉଲ୍ଲେବ୍ରାତା ଫେଲେ ଦେଇ-ଭୂମଧ୍ୟସାଗରେ! ସେ ସବ ତୋ କିଛୁଇ ହଲ ନା; ହଲ-ଫରାସୀରା ବଲେ, ‘ଇତୋନଷ୍ଟତୋଭ୍ରଷ୍ଟଃ’ । କିନ୍ତୁ ମାଦାମ ଲୟଜନେର-ସେ ନାନା ଦିବାସ୍ଵପ୍ନ ଚଲେଛେ!! ବୃଦ୍ଧ ଲୟଜନ୍ ଅତି ମିଷ୍ଟଭାଷୀ, ନମ୍ବ ଭକ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ । ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହଲେଇ କତ କଥା-ନାନା ଧର୍ମେର, ନାନା ମତେର । ତବେ ଭକ୍ତ ମାନୁଷ-ଅଧେତବାଦେ ଏକଟୁ ଭୟ ଖାୟା ଆଛେ । ଗିନ୍ନୀର ଭାବଟା ବୋଧ ହୁଯ ଆମାର ଉପର କିଛୁ ବିରକ୍ତ । ବୃଦ୍ଧର ସଙ୍ଗେ ଯଥନ ଆମାର ତ୍ୟାଗ ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ନୟାସେର ଚର୍ଚା ହୁଯ, ହୁବିରେର ପ୍ରାଣେ-ସେ ଚିରଦିନେର ଭାବ ଜେଗେ ଓଠେ, ଆର ଗିନ୍ନୀର ବୋଧ ହୁଯ ଗା କ୍ଷ୍ମ କ୍ଷ୍ମ କରେ । ତାର ଉପର ମେଯେ-ମଦ୍ଦ ସମ୍ପତ୍ତ ଫରାସୀରା ଯତ ଦୋଷ ଗିନ୍ନୀର ଉପର ଫେଲେ; ବଲେ, ‘ଓ ମାଗୀ ଆମାଦେର ଏକ ମହାତପସ୍ତୀ ସାଧୁକେ ନଷ୍ଟ କରେ ଦିଯେଛେ! ।’ ଗିନ୍ନୀର କିଛୁ ବିପଦ ବୈକି-ଆବାର ବାସ ହଚ୍ଛେ ପ୍ଯାରିସେ, କ୍ୟାଥଲିକେର ଦେଶେ । ବେ-

କରା ପାଦ୍ରୀକେ ଓରା ଦେଖଲେ ସ୍ଥଣ କରେ, ମାଗ-ଛେଲେ ନିଯେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଏ କ୍ୟାଥଲିକ ଆଦତେ ସହ୍ୟ କରବେ ନା । ଗିନ୍ନୀର ଆବାର ଏକଟୁ ଝାଁଜ ଆଛେ କି ନା । ଏକବାର ଗିନ୍ନୀ ଏକ ଅଭିନେତ୍ରୀର ଉପର ସ୍ଥଣ ପ୍ରକାଶ କରେ ବଲଲେନ, ‘ତୁମি ବିବାହ ନା କରେ ଅମୁକେର ସଙ୍ଗେ ବାସ କରଛ, ‘ତୁମି ବଡ଼ ଖାରାପା ।’ ସେ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଝଟ ଜବାବ ଦିଲେ, ‘ଆମି ତୋମାର ଚେଯେ ଲକ୍ଷ ଗୁଣେ ଭାଲ । ଆମି ଏକଜନ ସାଧାରଣ ମାନୁଷେର ସଙ୍ଗେ ବାସ କରି, ଆଇନ-ମତ ବେ ନା ହୟ ନାଇ କରେଛି; ଆର ତୁମି ମହାପାପୀ-ଏତ ବଡ଼ ଏକଟା ସାଧୁର ଧର୍ମ ନଷ୍ଟ କରଲେ!! ଯଦି ତୋମାର ପ୍ରେମେର ଟେଉ ଏତଇ ଉଠେଛିଲ, ତା ନା ହୟ ସାଧୁର ସେବା-ଦାସୀ ହୟେ ଥାକତେ; ତାକେ ବେ କରେ-ଗୃହତ୍ସ କରେ ତାକେ ଉତ୍ସନ୍ନ କେନ ଦିଲେ?’ ‘ପଚାକୁମଡ୍ରୋ ଶରୀରେର’ କଥା ଶୁଣେ ଯେ ଦେଶେ ହାସତୁମ, ତାର ଆର ଏକ ଦିକ୍ ଦିଯେ ମାନେ ହୟ-ଦେଖଛ?

ଯାକ, ଆମି ସମସ୍ତ ଶୁଣି, ଚୁପ କରେ ଥାକି । ମୋଦା-ବୃଦ୍ଧ ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତ ବଡ଼ଇ ପ୍ରେମିକ ଆର ଶାନ୍ତ; ସେ ଖୁଶି ଆଛେ ତାର ମାଗ-ଛେଲେ ନିଯେ; ଦେଶ ସୁନ୍ଦର ଲୋକେର ତାତେ କି? ତବେ ଗିନ୍ନୀଟି ଏକଟୁ ଶାନ୍ତ ହଲେଇ ବୋଧ ହୟ ସବ ମିଟେ ଯାଯା । ତବେ କି ଜାନ ଭାଯା, ଆମି ଦେଖଛି ଯେ, ପୁରୁଷ ଆର ମେଯେର ମଧ୍ୟେ ସବ ଦେଶେଇ ବୋବବାର ଓ ବିଚାର କରବାର ରାସ୍ତା ଆଲାଦା । ପୁରୁଷ ଏକଦିକ ଦିଯେ ବୁଝାବେ; ମେଯେମାନୁଷ ଆର ଏକଦିକ ଦିଯେ ବୁଝାବେ । ପୁରୁଷେର ଯୁକ୍ତି ଏକ ରକମ, ମେଯେମାନୁଷେର ଆର ଏକ ରକମ । ପୁରୁଷେ ମେଯେକେ ମାଫ କରେ, ଆର ପୁରୁଷେର ଘାଡ଼େ ଦୋଷ ଦେଯ; ମେଯେତେ ପୁରୁଷକେ ମାଫ କରେ, ଆର ସବ ଦୋଷ ମେଯେର ଘାଡ଼େ ଦେଯ ।

ଏଦେର ସଙ୍ଗେ ଆମାର ବିଶେଷ ଲାଭ ଏଇ ଯେ, ଏ ଏକ ଆମେରିକ ଛାଡ଼ା ଏରା କେଉ ଇଂରେଜୀ ଜାନେ ନା; ଇଂରେଜୀ ଭାଷାଯ କଥା ଏକଦମ ବନ୍ଧ, ୩୮ କାଜେଇ କୋନ ରକମ କରେ ଆମାଯ କହିତେ ହଚ୍ଛେ ଫରାସୀ ଏବଂ ଶୁନତେ ହଚ୍ଛେ ଫରାସୀ ।

ପ୍ଯାରିସ ନଗରୀ ହତେ ବନ୍ଧୁବର ମ୍ୟାକସିମ୍ ନାନାହାନେ ଚିଠିପତ୍ର ଯୋଗାଡ଼ କରେ ଦିଯେଛେନ, ଯାତେ ଦେଶଗୁଲୋ ଯଥାୟଥ ରକମେ ଦେଖା ହୟ । ମ୍ୟାକସିମ୍-ବିଖ୍ୟାତ ମ୍ୟାକସିମ୍ ଗାନେର ନିର୍ମାତା; ଯେ ତୋପେ କ୍ରମାଗତ ଗୋଲା ଚଲତେ ଥାକେ-ଆପନି ଠାସେ, ଆପନି ଛୋଁଡ଼େ-ବିରାମ ନାଇ । ମ୍ୟାକସିମ୍ ଆଦତେ ଆମେରିକାନ; ଏଥନ ଇଂଲଣ୍ଡେ ବାସ, ତୋପେର କାରଖାନା ଇତ୍ୟାଦି- । ମ୍ୟାକସିମ୍ ତୋପେର କଥା ବେଶୀ କହିଲେ ବିରକ୍ତ ହୟ, ବଲେ, ‘ଆରେ ବାପୁ, ଆମି କି ଆର କିଛୁଇ

କରିନି—ଏ ମାନୁଷ-ମାରା କଲଟା ଛାଡ଼ା?’ ମ୍ୟାକସିମ୍ ଚୀନ-ଭକ୍ତ, ଭାରତ-ଭକ୍ତ, ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନାଦି ସମ୍ବନ୍ଧେ ସୁଲେଖକ । ଆମାର ବହିପତ୍ର ପଡ଼େ ଅନେକ ଦିନ ହତେ ଆମାର ଉପର ବିଶେଷ ଅନୁରାଗ—ବେଜାଯ ଅନୁରାଗ । ଆର ମ୍ୟାକସିମ୍ ସବ ରାଜାରାଜଡାକେ ତୋପ ବେଚେ, ସବ ଦେଶେ ଜାନାଶ୍ଵନା, କିନ୍ତୁ ତାଁର ବିଶେଷ ବନ୍ଧୁ ଲି ହୁଂ ଚାଙ୍ଗ, ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଚୀନେର ଉପର, ଧର୍ମନୁରାଗ କଂଫୁଚେ ମତେ । ଚୀନେ ନାମ ନିୟେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କାଗଜେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ପାଦ୍ରୀଦେର ବିପକ୍ଷେ ଲେଖା ହୁଯ—ତାରା ଚୀନେ କି କରତେ ଯାଇ, କେନ ବା ଯାଇ, ଇତ୍ୟାଦି; ମ୍ୟାକସିମ୍ ପାଦ୍ରୀଦେର ଚୀନେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଆଦତେ ସହ୍ୟ କରତେ ପାରେ ନା! ମ୍ୟାକସିମେର ଶିଳ୍ପିଟିଓ ଠିକ ଅନୁରପ-ଚୀନ-ଭକ୍ତି, କ୍ରିଶ୍ଚାନୀ-ଘୃଣା! ଛେଲେପୁଲେ ନେଇ, ବୁଡ଼ୋ ମାନୁଷ-ଅଗାଧ ଧନ ।

ଯାଆର ଠିକ ହଲ—ପ୍ୟାରିସ ଥେକେ ରେଲ୍‌ସ୍ଟେଟ୍‌ରେ ଭିଯେନା, ତାରପର କନଟାଙ୍ଟିନୋପଲ, ତାରପର ଜାହାଜେ ଏଥେନ୍ସ, ଗ୍ରୀସ, ତାରପର ଭୂମଧ୍ୟସାଗରପାର ଇଞ୍ଜିନ୍ୟୁ, ତାରପର ଏଶିଆ ମାଇନର, ଜେରମ୍‌ସାଲେମ ଇତ୍ୟାଦି । ‘ଓରିଆଁତାଲ ଏକ୍ସପ୍ରେସ ଟ୍ରେନ’ ପ୍ୟାରିସ ହତେ ସ୍ତାମୁଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛୋଟେ ପ୍ରତିଦିନ । ତାଯ ଆମେରିକାର ନକଳେ ଶୋବାର ବସବାର ଖାବାର ସ୍ଥାନ । ଠିକ ଆମେରିକାର ମତ ସୁସମ୍ପନ୍ନ ନା ହଲେଓ କତକ ବଟେ । ସେ ଗାଡ଼ିତେ ଚଢ଼େ ୨୪ଶେ ଅଞ୍ଚୋବର ପ୍ୟାରିସ ଛାଡ଼ିତେ ହଚ୍ଛେ ।

୧୪. ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ଜାର୍ମାନୀ

ଆଜ ୨୩ଶେ ଅଟୋବର; କାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ପ୍ଯାରିସ ହତେ ବିଦାୟ । ଏ ବଢ଼ସର ଏ ପ୍ଯାରିସ ସଭ୍ୟଜଗତେ ଏକ କେନ୍ଦ୍ର, ଏ ବଢ଼ସର ମହାପ୍ରଦର୍ଶନୀ । ନାନା ଦିଗ୍-ଦେଶ-ସମାଗତ ସଜ୍ଜନସଙ୍ଗମ । ଦେଶ-ଦେଶାନ୍ତରେ ମନୀଷିଗଣ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରତିଭାପ୍ରକାଶେ ସ୍ଵଦେଶେର ମହିମା ବିନ୍ଦୁର କରଛେନ, ଆଜ ଏ ପ୍ଯାରିସେ । ଏ ମହାକେନ୍ଦ୍ରେ ଭେରୀଧବନି ଆଜ ଯାଁର ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରବେ, ସେ ନାଦ ତରଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଁର ସ୍ଵଦେଶକେ ସର୍ବଜନସମକ୍ଷେ ଗୌରବାସ୍ତି କରବେ । ଆର ଆମାର ଜନ୍ମଭୂମି-ଏ ଜାର୍ମାନ ଫରାସୀ ଇଂରେଜ ଇତାଲୀ ପ୍ରଭୃତି ବୁଧମଣ୍ଡଳୀ-ମଣ୍ଡିତ ମହା ରାଜଧାନୀତେ ତୁମି କୋଥାୟ, ବଙ୍ଗଭୂମି? କେ ତୋମାର ନାମ ନେଯ? କେ ତୋମାର ଅନ୍ତିତ୍ର ଘୋଷଣା କରେ? ସେ ବହୁ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାତିଭମଣ୍ଡଳୀର ମଧ୍ୟ ହତେ ଏକ ଯୁବା ଯଶସ୍ଵୀ ବୀର ବଙ୍ଗଭୂମିର-ଆମାଦେର ମାତୃଭୂମିର ନାମ ଘୋଷଣା କରଲେନ, ସେ ବୀର ଜଗତ୍ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଡାକ୍ତାର ଜେ ସି ବୋସ! ଏକା ଯୁବା ବାଙ୍ଗାଲୀ ବୈଦ୍ୟତିକ ଆଜ ବିଦ୍ୟଦ୍ଵେଗେ ପାଶଚାତ୍ୟ-ମଣ୍ଡଳୀକେ ନିଜେର ପ୍ରତିଭାମହିମାଯ ମୁଖ କରଲେନ-ସେ ବିଦ୍ୟୃତସଂଗାର, ମାତୃଭୂମିର ମୃତ୍ପ୍ରାୟ ଶରୀରେ ନବଜୀବନ-ତରଙ୍ଗ ସଂଗାର କରଲେ! ସମଗ୍ର ବୈଦ୍ୟତିକମଣ୍ଡଳୀର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟ ଆଜ ଜଗଦୀଶ ବସୁ-ଭାରତବାସୀ, ବଙ୍ଗବାସୀ, ଧନ୍ୟ ବୀର! ବସୁଜ ଓ ତାଁହାର ସତୀ ସାଧ୍ୱୀ ସର୍ବଗୁଣସମ୍ପନ୍ନା ଗେହିନୀ ଯେ ଦେଶେ ଯାନ, ସେଥାଯଇ ଭାରତେର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ କରେନ-ବାଙ୍ଗାଲୀର ଗୌରବ ବର୍ଧନ କରେନ । ଧନ୍ୟ ଦମ୍ପତ୍ତି!

ଆର ମିଃ ଲେଗେଟ୍ ପ୍ରଭୃତ ଅର୍ଥବ୍ୟଯେ ତାଁର ପ୍ଯାରିସରେ ପ୍ରାସାଦେ ଭୋଜନାଦି-ବ୍ୟପଦେଶେ ନିତ୍ୟ ନାନା ଯଶସ୍ଵୀ ଓ ଯଶସ୍ଵିନୀ ନର-ନାରୀର ସମାଗମ ସିଦ୍ଧ କରେଛେ, ତାରଓ ଆଜ ଶେଷ । କବି, ଦାର୍ଶନିକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ଗାୟକ, ଗାୟିକା, ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ, ଚିତ୍ରକର, ଶିଳ୍ପୀ, ଭାକ୍ଷର, ବାଦକ-ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଜାତିର ଗୁଣିଗଣ-ସମାବେଶ ମିଷ୍ଟର ଲେଗେଟ୍ରେ ଆତିଥ୍ୟ-ସମାଦର-ଆକର୍ଷଣେ ତାଁର ଗୃହେ । ସେ ପର୍ବତନିର୍ବାରବ୍ୟ କଥାଚଟ୍ଟା, ଅନ୍ତିମକୁଲିଙ୍ଗବ୍ୟ ଚତୁର୍ଦିକ-ସମୁଦ୍ଧିତ ଭାବବିକାଶ, ମୋହିନୀ ସଙ୍ଗୀତ, ମନୀଷି-ମନୁଃସଂଘର୍-ସମୁଦ୍ଧିତ ଚିନ୍ତାମନ୍ତ୍ରପ୍ରବାହ ସକଳକେ ଦେଶକାଳ ଭୁଲିଯେ ମୁଖ କରେ ରାଖତ!-ତାରଓ ଶେଷ ।

সকল ଜିନିଷେରଇ ଅନ୍ତ ଆଛେ । ଆଜ ଆର ଏକବାର ପୁଞ୍ଜୀକୃତଭାବରୂପ ହିରସୌଦାମିନୀ, ଏଇ ଅପୂର୍ବ ଭୂଷଗ୍-ସମାବେଶ ପ୍ଯାରିସ-ଏଗଜିବିଶନ ଦେଖେ ଏଲୁମ ।

ଆଜ ଦୁ-ତିନ ଦିନ ଧରେ ପ୍ଯାରିସେ କ୍ରମାଗତ ବୃଷ୍ଟି ହଚ୍ଛେ । ଫ୍ରାନ୍ସେର ପ୍ରତି ସଦା ସଦୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଆଜ କ-ଦିନ ବିରୂପ । ନାନାଦିଗ୍ଦେଶାଗତ ଶିଳ୍ପ, ଶିଳ୍ପୀ, ବିଦ୍ୟା ଓ ବିଦ୍ୟାରେ ପଶାତେ ଗୃଢ଼ଭାବେ ପ୍ରବାହିତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବିଲାସେର ସ୍ନୋତ ଦେଖେ ସୃଗ୍ଣାୟ ସୂର୍ଯ୍ୟର ମୁଖ ମେଘକଳୁଷିତ ହେଁଥେ, ଅଥବା କାଷ୍ଟ ବନ୍ଦ ଓ ନାନାରାଗରଙ୍ଗିତ ଏ ମାଯା ଅମରାବତୀର ଆଶ୍ରମ ବିନାଶ ଭେବେ ତିନି ଦୁଃଖେ ମେଘାବଞ୍ଚଳରେ ମୁଖ ଢାକଲେନ ।

ଆମରାଓ ପାଲିଯେ ବାଁଚି-ଏଗଜିବିଶନ ଭାଙ୍ଗା ଏକ ବୃହତ ବ୍ୟାପାର । ଏଇ ଭୂଷଗ୍, ନନ୍ଦନୋପମ ପ୍ଯାରିସେର ରାସ୍ତା ଏକ ହାଁଟୁ କାଦା ଚୁନ ବାଲିତେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହବେନ । ଦୁ-ଏକଟା ପ୍ରଧାନ ଛାଡ଼ା ଏଗଜିବିଶନେର ସମସ୍ତ ବାଡ଼ୀ-ଘର-ଦୋରଇ, କାଟକୁଟରୋ, ଛେଡା ନ୍ୟାତା, ଆର ଚୁନକାମେର ଖେଳା ବୈ ତୋ ନୟ-ଯେମନ ସମସ୍ତ ସଂସାର ! ତା ସଖନ ଭାଙ୍ଗତେ ଥାକେ ସେ ଚୁନେର ଗୁଡ଼ୋ ଉଡ଼େ ଦମ ଆଟକେ ଦେଯ; ନ୍ୟାତାଚୋତାଯ, ବାଲି ପ୍ରଭୃତିତେ ପଥ ଘାଟ କଦର୍ୟ କରେ ତୋଲେ; ତାର ଉପର ବୃଷ୍ଟି ହଲେଇ ସେ ବିରାଟ କାଣ୍ଠ !

୨୪ଶେ ଅଞ୍ଚୋବର ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ଟ୍ରେନ ପ୍ଯାରିସ ଛାଡ଼ିଲ; ଅନ୍ଧକାର ରାତ୍ରି-ଦେଖବାର କିଛୁଇ ନାଇ । ଆମି ଆର ମସିଯି ବୋଓୟା ଏକ କାମରାଯ-ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଶୟନ କରଗୁମ । ନିଦ୍ରା ହତେ ଉଠେ ଦେଖି, ଆମରା ଫରାସୀ ସୀମାନା ଛାଡ଼ିଯେ ଜାର୍ମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉପାସିତ । ଜାର୍ମାନୀ ପୂର୍ବେ ବିଶେଷ କରେ ଦେଖା ଆଛେ; ତବେ ଫ୍ରାନ୍ସେର ପର ଜାର୍ମାନୀ-ବଡ଼ଇ ପ୍ରତିବନ୍ଦୀ ଭାବ । ‘ସାତ୍ୟକତୋହତଶିଖରଙ୍କ ପତିରୋଷଧୀନାଂ’-ଏକ ଦିକେ ଭୁବନସ୍ପର୍ଶୀ ଫ୍ରାନ୍ସ, ପ୍ରତିହିଂସାନଳେ ପୁଡ଼େ ପୁଡ଼େ ଆପ୍ତେ ଆପ୍ତେ ଖାକ ହେଁ ଯାଚେ; ଆର ଏକ ଦିକେ କେନ୍ଦ୍ରୀକୃତ ନୃତ୍ୟ ମହାବଳ ଜାର୍ମାନୀ ମହାବେଗେ ଉଦୟଶିଖରାତିମୁଖେ ଚଲେଛେ । କୃଷକେଶ, ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଖରକାଯ, ଶିଳ୍ପପ୍ରାଣ, ବିଲାସପ୍ରିୟ, ଅତି ସୁସଭ୍ୟ ଫରାସୀର ଶିଳ୍ପବିନ୍ୟାସ; ଆର ଏକ ଦିକେ ହିରଣ୍ୟକେଶ, ଦୀର୍ଘକାର, ଦିଙ୍ଗନାଗ ଜାର୍ମାନୀର ଶୂଳହତ୍ସାବଲେପ । ପ୍ଯାରିସେର ପର ପାଶାତ୍ୟ ଜଗତେ ଆର ନଗରୀ ନାଇ; ସବ ସେଇ ପ୍ଯାରିସେର ନକଳ-ଅନ୍ତତଃ ଚେଷ୍ଟା । କିନ୍ତୁ ଫରାସୀତେ ସେ ଶିଳ୍ପସୁଷମାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୌନ୍ଦର୍ୟ; ଜାର୍ମାନେ, ଇଂରେଜେ, ଆମେରିକେ ସେ ଅନୁକରଣ ଶୂଳ । ଫରାସୀ ବଲବିନ୍ୟାସଓ ଯେନ ରୂପପୂର୍ଣ୍ଣ; ଜାର୍ମାନୀର ରୂପବିକାଶ-

ଚେଷ୍ଟାଓ ବିଭିଷଣ । ଫରାସୀ ପ୍ରତିଭାର ମୁଖମଣ୍ଡଳ କ୍ରୋଧାକ୍ତ ହଲେଓ ସୁନ୍ଦର; ଜାର୍ମାନ ପ୍ରତିଭାର ମଧୁର ହାସ୍ୟ-ବିମଣ୍ଡିତ ଆନନ୍ଦ ଯେନ ଭୟକ୍ଷର । ଫରାସୀର ସଭ୍ୟତା ସ୍ନାୟୁମୟ, କର୍ପୂରେର ମତ-କଞ୍ଚକାରୀର ମତ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଉଡ଼େ ଘର ଦୋର ଭରିଯେ ଦେଯ; ଜାର୍ମାନ ସଭ୍ୟତା ପେଶୀମୟ, ସୀସାର ମତ-ପାରାର ମତ ଭାରୀ, ଯେଥାନେ ପଡ଼େ ଆଛେ ତୋ ପଡ଼େଇ ଆଛେ । ଜାର୍ମାନେର ମାଂସପେଶୀ କ୍ରମାଗତ ଅଶ୍ରାନ୍ତଭାବେ ଠୁକଠାକ ହାତୁଡ଼ି ଆଜନ୍ମ ମାରତେ ପାରେ; ଫରାସୀର ନରମ ଶରୀର-ମେଯେମାନୁଷେର ମତ, କିନ୍ତୁ ଯଥିନ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଭୂତ ହୁଯେ ଆଘାତ କରେ, ସେ କାମାରେର ଏକ ଘା; ତାର ବେଗ ସହ୍ୟ କରା ବଡ଼ଇ କର୍ଣ୍ଣିନ ।

ଜାର୍ମାନ ଫରାସୀର ନକଳେ ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଡ଼ି ଅଟୋଲିକା ବାନାଚେନ, ବୃହ୍ତ ବୃହ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି-ଅଶ୍ଵାରୋହୀ, ରଥୀ-ସେ ପ୍ରାସାଦେର ଶିଖରେ ହାପନ କରଛେନ, କିନ୍ତୁ ଜାର୍ମାନେର ଦୋତଳା ବାଡ଼ି ଦେଖଲେଓ ଜିଜ୍ଞାସା କରତେ ଇଚ୍ଛା ହୟ, ଏ ବାଡ଼ି କି ମାନୁଷେର ବାସେର ଜନ୍ୟ, ନା ହାତୀ-ଉଟେର ‘ତବେଲା’? ଆର ଫରାସୀର ପାଁଚତଳା ହାତୀ-ଘୋଡ଼ା ରାଖିବାର ବାଡ଼ି ଦେଖେ ଭ୍ରମ ହୟ ଯେ, ଏ ବାଡ଼ିତେ ବୁଝି ପରିବେ ବାସ କରବେ!

ଆମେରିକା ଜାର୍ମାନ-ପ୍ରବାହେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଜାର୍ମାନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶହରେ । ଭାଷା ଇଂରେଜୀ ହଲେ କି ହୟ, ଆମେରିକା ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ‘ଜାର୍ମାନିତ’ ୩୯ ହୟେ ଯାଚେ । ଜାର୍ମାନିର ପ୍ରବଳ ବଂଶବିତ୍ତାର; ଜାର୍ମାନ ବଡ଼ଇ କଷ୍ଟସହିଷ୍ଣୁ । ଆଜ ଜାର୍ମାନି ଇଓରୋପେର ଆଦେଶଦାତା, ସକଳେର ଉପର! ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତେର ଅନେକ ଆଗେ ଜାର୍ମାନି ପ୍ରତ୍ୟେକ ନରନାରୀକେ ରାଜଦଣ୍ଡେର ଭୟ ଦେଖିଯେ ବିଦ୍ୟା ଶିଖିଯେଛେ; ଆଜ ସେ ବୃକ୍ଷେର ଫଳ ଭୋଜନ କରଛେ । ଜାର୍ମାନିର ସୈନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଯ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ; ଜାର୍ମାନି ପ୍ରାଣପଣ କରେଛେ ଯୁଦ୍ଧପୋତେଓ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ହତେ; ଜାର୍ମାନିର ପଣ୍ୟନିର୍ମାଣ ଇଂରେଜକେଓ ପରାଭୂତ କରେଛେ! ଇଂରେଜର ଉପନିବେଶେଓ ଜାର୍ମାନ ପଣ୍ୟ, ଜାର୍ମାନ ମନୁଷ୍ୟ ଧୀରେ ଧୀରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଲାଭ କରେଛେ; ଜାର୍ମାନିର ସତ୍ରାଟେର ଆଦେଶେ ସର୍ବଜାତି ଚୀନକ୍ଷେତ୍ରେ୪୦ ଅବନତ ମନ୍ତ୍ରକେ ଜାର୍ମାନ ସେନାପତିର ଅଧୀନତା ସ୍ଥିକାର କରିଛେ!

ସାରାଦିନ ଟ୍ରେନ ଜାର୍ମାନିର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଚଲଲ; ବିକାଳ ବେଳା ଜାର୍ମାନ ଆଧିପତ୍ୟେର ପ୍ରାଚୀନ କେନ୍ଦ୍ର-ଏଥନ ପରରାଜ୍ୟ-ଅନ୍ତ୍ରୀଯାର ସୀମାନାୟ ଉପହିତ । ଏ ଇଓରୋପେ ବେଡ଼ାବାର କତକଞ୍ଜଳି ଜିନିଷେର ଉପର ବେଜାଯ ଶୁକ୍ଳ; ଅଥବା କୋନ କୋନ ପଣ୍ୟ ସରକାରେର ଏକଚଟେ, ଯେମନ ତାମାକ ।

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ଆବାର ରକ୍ଷଣ ଓ ତୁଳ୍କିତେ ତୋମାର ରାଜାର ଛାଡ଼ପତ୍ର ନା ଥାକଲେ ଏକେବାରେ ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ; ଛାଡ଼ପତ୍ର ଅର୍ଥାଏ ପାସପୋର୍ଟ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ତା ଛାଡ଼ା ରକ୍ଷଣ ଏବଂ ତୁଳ୍କିତେ, ତୋମାର ବହିପତ୍ର କାଗଜ ସବ କେଡ଼େ ନେବେ; ତାରପର ତାରା ପଡ଼େ ଶୁଣେ ଯଦି ବୋବେ ଯେ ତୋମାର କାହେ ତୁଳ୍କିର ବା ରକ୍ଷଣର ରାଜତ୍ତେର ବା ଧର୍ମର ବିପକ୍ଷେ କୋନ ବହି-କାଗଜ ନେଇ, ତା ହଲେ ତା ତଥନ ଫିରିଯେ ଦେବେ—ନତୁବା ସେ ସବ ବହିପତ୍ର ବାଜେଯାଣ୍ଟ କରେ ନେବେ । ଅନ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଦେଶେ ଏ ପୋଡ଼ା ତାମାକେର ହାଙ୍ଗାମା ବଡ଼ି ହାଙ୍ଗାମା । ସିନ୍ଦୁକ, ପ୍ଯାଁଟିରା, ଗାଁଟରି—ସବ ଖୁଲେ ଦେଖାତେ ହବେ, ତାମାକ ପ୍ରଭୃତି ଆହେ କି ନା । ଆର କନଷ୍ଟାଣ୍ଟିନୋପଲ ଆସତେ ଗେଲେ ଦୁଟୋ ବଡ଼-ଜାର୍ମାନୀ ଆର ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯା ଏବଂ ଅନେକଗୁଲୋ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦେଶର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଆସତେ ହୁଏ; କ୍ଷୁଦ୍ରଗୁଲୋ ପୂର୍ବେ ତୁରକ୍ଷେର ପରଗଣା ଛିଲ, ଏଥନ ସ୍ଵାଧୀନ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ରାଜାରା ଏକତ୍ର ହୁଏ ମୁସଲମାନେର ହାତ ଥେକେ ଯତଗୁଲୋ ପେରେଛେ, କ୍ରିଶ୍ଚାନପୂର୍ଣ୍ଣ ପରଗଣା ଛିନିଯେ ନିଯେଛେ । ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପିଂପଡ଼େର କାମଡ ଡେଓଦେର ଚେଯେଓ ଅନେକ ଅଧିକ ।

୧୫. ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ ଓ ହଙ୍ଗାରୀ

୨୫ଶେ ଅଷ୍ଟୋବର ସନ୍ଧ୍ୟାର ପର ଟ୍ରେନ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ରାଜଧାନୀ ଭିଯେନା ନଗରୀତେ ପୌଛୁଲ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ ଓ ରଣ୍ଶିଆର ରାଜବଂଶୀୟ ନର-ନାରୀକେ ଆର୍କ-ଡ୍ୟୁକ ଓ ଆର୍କ-ଡଚେସ ବଲେ । ଏ ଟ୍ରେନେ ଦୁଜନ ଆର୍କ-ଡ୍ୟୁକ ଭିଯେନାୟ ନାବବେନ; ତାଁରା ନା ନାବଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାତ୍ରୀର ଆର ନାବବାର ଅଧିକାର ନାଇ । ଆମରା ଅପେକ୍ଷା କରେ ରଇଲୁମ । ନାନାପ୍ରକାର ଜରିବୁଟା-ର ଉର୍ଦ୍ଦି-ପରା ଜନକତକ ସୈନିକ ପୁରୁଷ ଏବଂ ପର-ଲାଗାନୋ (feathered) ଟୁପି ମାଥାୟ ଜନ-କତକ ସୈନ୍ୟ ଆର୍କ-ଡ୍ୟୁକଦେର ଜନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କରଛିଲ । ତାଦେର ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ ହେଁ ଆର୍କ-ଡ୍ୟୁକଦ୍ୱୟ ନେମେ ଗେଲେନ । ଆମରାଓ ବାଁଚଲୁମ – ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ନେମେ ସିନ୍ଦୁକପତ୍ର ପାସ କରବାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରତେ ଲାଗଲୁମ । ଯାତ୍ରୀ ଅତି ଅଳ୍ପ; ସିନ୍ଦୁକପତ୍ର ଦେଖିଯେ ଛାଡ଼ କରାତେ ବଡ଼ ଦେରୀ ଲାଗଲ ନା । ପୂର୍ବ ହତେ ଏକ ହୋଟେଲ ଠିକାନା କରା ଛିଲ; ସେ ହୋଟେଲେର ଲୋକ ଗାଡ଼ୀ ନିଯେ ଅପେକ୍ଷା କରଛିଲ । ଆମରାଓ ଯଥାସମୟେ ହୋଟେଲେ ଉପର୍ତ୍ତି ହଲୁମ । ସେ ରାତ୍ରେ ଆର ଦେଖା ଶୁନା କି ହବେ-ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳେ ଶହର ଦେଖିତେ ବେରଙ୍ଗଲୁମ ।

ସମ୍ମତ ହୋଟେଲେଇ ଏବଂ ଇଓରୋପେର ଇଂଲଞ୍ଡ ଓ ଜାର୍ମାନୀ ଛାଡ଼ା ପ୍ରାୟ ସକଳ ଦେଶେଇ ଫରାସୀ ଚାଲ । ହିନ୍ଦୁଦେର ମତ ଦୁବାର ଖାଓଯା । ପ୍ରାତଃକାଳେ ଦୁପ୍ରହରେର ମଧ୍ୟେ; ସାଯଂକାଳେ ୮ଟାର ମଧ୍ୟେ । ପ୍ରତ୍ୟେ ଅର୍ଥାତ ୮।୯ ଟାର ସମୟ ଏକଟୁ କାଫି ପାନ କରା । ଚାଯେର ଚାଲ-ଇଂଲଞ୍ଡ ଓ ରଣ୍ଶିଆ ଛାଡ଼ା ଅନ୍ୟତ୍ର ବଡ଼ି କମ । ଦିନେର ତୋଜନେର ଫରାସୀ ନାମ ‘ଦେଜୁନେ’୪୧ ଅର୍ଥାତ ଉପବାସଭଙ୍ଗ, ଇଂରେଜୀ ‘ବ୍ରେକଫାଷ୍ଟ’ । ସାଯଂତୋଜନେର ନାମ ‘ଦିନେ’, ଇଂ-‘ଡିନାର’ । ଚା ପାନେର ଧୂମ ରଣ୍ଶିଆତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ-ବେଜାଯ ଠାଣ୍ଗ, ଆର ଚୀନ-ସନ୍ନିକଟ । ଚୀନେର ଚା ଖୁବ ଉତ୍ତମ ଚା-ତାର ଅଧିକାଂଶ ଯାଇ ରଖେ । ରଖେର ଚା-ପାନ ଓ ଚୀନେର ଅନୁରଳ୍ପ, ଅର୍ଥାତ ଦୁନ୍କ ମେଶାନୋ ନେଇ । ଦୁଧ ମେଶାଲେ ଚା ବା କାଫି ବିଷେର ନ୍ୟାଯ ଅପକାରକ । ଆସଲ ଚା-ପାଯୀ ଜାତି ଚୀନେ । ଜାପାନୀ, ରକ୍ଷ, ମଧ୍ୟ ଏଶିଆବାସୀ ବିନା ଦୁନ୍କେ ଚା ପାନ କରେ; ତଥାତ ଆବାର ତୁର୍କ ପ୍ରଭୃତି ଆଦିମ କାଫିପାଯୀ ଜାତି ବିନା ଦୁନ୍କେ କାଫି ପାନ କରେ । ତବେ ରଣ୍ଶିଆୟ ତାର ମଧ୍ୟେ ଏକଟୁ ପାତିନେବୁ ଏବଂ ଏକ ଡେଲା ଚିନି ଚାଯେର ମଧ୍ୟେ ଫେଲେ ଦେଇ । ଗରୀବେରା ଏକ ଡେଲା ଚିନି ମୁଖେର ମଧ୍ୟେ ରେଖେ ତାର ଉପର

ଦିଯେ ଚା ପାନ କରେ ଏବଂ ଏକଜନେର ପାନ ଶେଷ ହଲେ ଆର ଏକ ଜନକେ ସେ ଚିନିର ଡେଲାଟା ବାର କରେ ଦେୟ । ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଓ ସେ ଡେଲାଟା ମୁଖେ ମଧ୍ୟେ ରେଖେ ପୂର୍ବବଂସ ଚା ପାନ କରେ ।

ଭିଯେନା ଶହର-ପ୍ୟାରିସେର ନକଳେ ଛୋଟ ଶହର । ତବେ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆନରା ହଚ୍ଛେ ଜାତିତେ ଜାର୍ମାନ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ବାଦଶା ଏତକାଳ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଜାର୍ମାନୀର ବାଦଶା ଛିଲେନ । ବର୍ତମାନ ସମୟେ ପ୍ରଶରାଜ ଭିଲହେଲମେର ଦୂରଦର୍ଶିତାୟ, ମନ୍ତ୍ରିବର ବିସମାର୍କେର ଅପୂର୍ବ ବୁନ୍ଦିକୌଶଳେ, ଆର ସେନାପତି ଫନ ମଲ୍ଟକିର ଯୁଦ୍ଧପ୍ରତିଭାୟ ପ୍ରଶରାଜ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ ଛାଡ଼ା ସମସ୍ତ ଜାର୍ମାନୀର ଏକାଧିପତି ବାଦଶା । ହତଶ୍ରୀ ହତ୍ବୀର୍ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ କୋନ ମତେ ପୂର୍ବକାଲେର ନାମ-ଗୌରବ ରକ୍ଷା କରଛେନ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯ ରାଜବଂଶ-ହ୍ୟାପସବର୍ଗ ବଂଶ, ଇଓରୋପେର ସର୍ବଦେଶେଇ ସିଂହାସନେ ଅଧିଷ୍ଠିତ, ଯେ ଜାର୍ମାନ ରାଜନ୍ୟକୁଳ ଇଓରୋପେର ପ୍ରାୟ ସର୍ବଦେଶେଇ ସିଂହାସନେ ଅଧିଷ୍ଠିତ, ଯେ ଜାର୍ମାନୀର ଛୋଟ ଛୋଟ କରଦ ରାଜା ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ରକ୍ଷିଯାତେଓ ମହାବଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଶୀର୍ଷେ ସିଂହାସନ ସ୍ଥାପନ କରେଛେ, ସେଇ ଜାର୍ମାନୀର ବାଦଶା ଏତକାଳ ଛିଲ ଏହି ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯ ରାଜବଂଶ । ସେ ମାନ, ସେ ଗୌରବେର ଇଚ୍ଛା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ରଯେଛେ-ନାଇ ଶକ୍ତି । ତୁର୍କକେ ଇଓରୋପେ ‘ଆତୁର ବୃଦ୍ଧ ପୁରୁଷ’ ୪୨ ବଲେ; ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆକେ ‘ଆତୁରା ବୃଦ୍ଧା ସ୍ତ୍ରୀ’ ବଲା ଉଚିତ ।

ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ କ୍ୟାଥଲିକ ସମ୍ପଦାୟଭୁକ୍ତ; ସେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ନାମ ଛିଲ-‘ପବିତ୍ର ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ’ । ବର୍ତମାନ ଜାର୍ମାନୀ ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଟ-ପ୍ରବଲ; ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯ ସାମ୍ରାଟ୍ ଚିରକାଳ ପୋପେର ଦକ୍ଷିଣ ହଞ୍ଚି, ଅନୁଗତ ଶିଷ୍ୟ, ରୋମକ ସମ୍ପଦାୟେର ନେତା । ଏଥନ ଇଓରୋପେ କ୍ୟାଥଲିକ ବାଦଶା କେବଳ ଏକ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯ ସାମ୍ରାଟ୍; କ୍ୟାଥଲିକ ସଙ୍ଗେର ‘ବଡ଼ ମେୟେ’ ଫ୍ରାଙ୍କ ଏଥନ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର; ସ୍ପେନ ପୋର୍ତ୍ତଗାଲ ଅଧଃପାତିତ ! ଇତାଲୀ ପୋପେର ସିଂହାସନମାତ୍ର ସ୍ଥାପନେର ସ୍ଥାନ ଦିଯେଛେ; ପୋପେର ଐଶ୍ୱର୍, ରାଜ୍ୟ, ସମସ୍ତ କେଡ଼େ ନିଯେଛେ; ଇତାଲୀର ରାଜା ଆର ରୋମେର ପୋପେ ମୁଖ-ଦେଖାଦେଖି ନାଇ, ବିଶେଷ ଶକ୍ତତା । ପୋପେର ରାଜଧାନୀ ରୋମ ଏଥନ ଇତାଲୀର ରାଜଧାନୀ; ପୋପେର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାସାଦ ଦଥିଲ କରେ ରାଜା ବାସ କରଛେ; ପୋପେର ପ୍ରାଚୀନ ଇତାଲୀରାଜ୍ୟ ଏଥନ ପୋପେର ଭ୍ୟାଟିକାନ (Vatican)-ପ୍ରାସାଦେର ଚତୁଃସୀମାୟ ଆବଦ୍ଧ ! କିନ୍ତୁ ପୋପେର ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏଥନେ ଅନେକ-ସେ କ୍ଷମତାର ବିଶେଷ ସହାୟ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ବିରଳଦେ ଅଥବା ପୋପ-ସହାୟ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ବର୍ତ୍ତକାଳବ୍ୟାପୀ ଦାସତ୍ତ୍ଵର ବିରଳଦେ-ନବ୍ୟ ଇତାଲୀର ଅଭ୍ୟଥାନ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ କାଜେଇ ବିପକ୍ଷ, ଇତାଲୀ

ଖୁହିୟେ ବିପକ୍ଷ । ମାଝଥାନ ଥେକେ ଇଂଲଞ୍ଜେର କୁପରାମର୍ଶେ ନବୀନ ଇତାଲୀ ମହାସୈନ୍ୟ-ବଳ, ରଣପୋତ-ବଳ ସଂଗ୍ରହେ ବନ୍ଦପରିକର ହଲ । ସେ ଟାକା କୋଥାଯ ? ଝଣଜାଲେ ଜଡ଼ିତ ହେଁ ଇତାଲୀ ଉତ୍ସନ୍ନ ଯାବାର ଦଶାୟ ପଡ଼େଛେ; ଆବାର କୋଥା ହତେ ଉତ୍ସାତ-ଆଫ୍ରିକାଯ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରତେ ଗେଲା । ହାବଶୀ ବାଦଶାର କାହେ ହେରେ, ହତଶ୍ରୀ ହତମାନ ହେଁ ବସେ ପଡ଼େଛେ । ଏ ଦିକେ ପ୍ରଶିଳ୍ୟା ମହାୟୁଦ୍ଧେ ହାରିଯେ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯାକେ ବହୁଦୂର ହଠିୟେ ଦିଲେ । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯା ଧୀରେ ଧୀରେ ମରେ ଯାଚେ, ଆର ଇତାଲୀ ନବ ଜୀବନେର ଅପବ୍ୟବହାରେ ତଦ୍ୱାରା ଜାଲବନ୍ଦ ହେଁଥେ ।

ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯାର ରାଜବଂଶେର ଏଥନ୍‌ଓ ଇଓରୋପେର ସକଳ ରାଜବଂଶେର ଅପେକ୍ଷା ଗୁମର ! ତାଁରା ଅତି ପ୍ରାଚୀନ, ଅତି ବଡ଼ ବଂଶ ! ଏ ବଂଶେର ବେ-ଥା ବଡ଼ ଦେଖେ ଶୁଣେ ହୟ । କ୍ୟାଥଲିକ ନା ହଲେ ସେ ବଂଶେର ସଙ୍ଗେ ବେ-ଥା ହୟଇ ନା । ଏହି ବଡ଼ ବଂଶେର ଭାଁତାଯ ପଡ଼େ ମହାବୀର ନ୍ୟାପୋଲାନ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅଧଃପତନ !! କୋଥା ହତେ ତାଁର ମାଥାଯ ତୁକଳ ଯେ, ବଡ଼ ରାଜବଂଶେର ମେଯେ ବେ କରେ ପୁତ୍ର-ପୌତ୍ରାଦିକ୍ରମେ ଏକ ମହାବଂଶ ସ୍ଥାପନ କରବେନ । ଯେ ବୀର, ‘ଆପନି କୋନ୍ ବଂଶେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ?’—ଏ ପ୍ରଶ୍ନେର ଉତ୍ତରେ ବଲେଛିଲେନ ଯେ, ‘ଆମି କାରାକୁ ବଂଶେର ସନ୍ତାନ ନଇ, ଆମି ମହାବଂଶେର ସ୍ଥାପକ’, ଅର୍ଥାତ୍ ଆମା ହତେ ମହିମାନ୍ତିର ବଂଶ ଚଲବେ, ଆମି କୋନ ପୂର୍ବପୁରୁଷେର ନାମ ନିଯେ ବଡ଼ ହତେ ଜନ୍ମାଇନି, ସେଇ ବୀରେର ଏ ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦାରୁପ ଅନ୍ଧକୂପେ ପତନ ହଲ ।

ରାଜ୍ଞୀ ଜୋସେଫିନକେ ପରିତ୍ୟାଗ, ଯୁଦ୍ଧେ ପରାଜ୍ୟ କରେ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯାର ବାଦଶାର କଣ୍ୟା-ଗ୍ରହଣ, ମହା-ସମାରୋହେ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯ ରାଜକନ୍ୟା ମେରୀ ଲୁହିସେର ସହିତ ବୋନାପାଟେର ବିବାହ, ପୁତ୍ରଜନ୍ମ, ସଦ୍ୟୋଜାତ ଶିଶୁକେ ରୋମରାଜ୍ୟ ଅଭିଯତ୍ତ-କରଣ, ନ୍ୟାପୋଲାନ୍‌ଦ୍ୱାରା ପତନ, ଶ୍ଵଶୁରେର ଶକ୍ତତା, ଲାଇପ୍ଜିଗ, ଓୟାଟାରଲୁ, ସେଣ୍ଟ ହେଲେନା, ରାଜ୍ଞୀ ମେରୀ ଲୁହିସେର ସପୁତ୍ର ପିତୃଗୁହେ ବାସ, ସାମାନ୍ୟ ସୈନିକେର ସହିତ ବୋନାପାଟ୍-ସମ୍ରାଜ୍ୟିର ବିବାହ, ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ରୋମରାଜ୍ୟର ମାତାମହଗୁହେ ମୃତ୍ୟୁ—ଏ ସବ ଇତିହାସ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଥା ।

ଫ୍ରାନ୍ସ ଏଥନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୁର୍ବଲ ଅବଶ୍ୟ ପଡ଼େ ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବ ଶ୍ମରଣ କରଛେ—ଆଜକାଳ ନ୍ୟାପୋଲାନ୍‌ଦ୍ୱାରା ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପୁଷ୍ଟକ ଅନେକ । ସାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ୩୩ ପ୍ରଭୃତି ନାଟ୍ୟକାର ଗତ ନ୍ୟାପୋଲାନ୍‌ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତକେ ଅନେକ ନାଟକ ଲିଖିଛେ; ମାଦାମ ବାର୍ନହାର୍ଡ, ରେଜାଁ ପ୍ରଭୃତି ଅଭିନେତ୍ରୀ, କଫେଲାଁ ପ୍ରଭୃତି ଅଭିନେତାଗଣ ସେ ସବ ପୁଷ୍ଟକ ଅଭିନ୍ୟ କରେ ପ୍ରତି ରାତ୍ରେ ଥିଯେଟାର ଭରିଯେ ଫେଲେଛେ । ସମ୍ପତ୍ତି

‘ଲେଗଲ୍’ ୪୪ (ଗର୍ଭ-ଶାବକ) ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ଅଭିନୟ କରେ ମାଦାମ ବାର୍ନହାର୍ଡ ପ୍ଯାରିସ ନଗରୀତେ ମହା ଆକର୍ଷଣ ଉପାସିତ କରେଛେ ।

‘ଗର୍ଭ ଶାବକ’ ହଚ୍ଛେ ବୋନାପାଟେର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର, ମାତାମହ-ଗୃହେ ଭିଯେନାର ପ୍ରାସାଦେ ଏକ ରକମ ନଜରବନ୍ଦୀ । ଅଷ୍ଟୀଯ ବାଦଶାର ମନ୍ତ୍ରୀ, ଚାଣକ୍ୟ ମେଟାରନିକ ବାଲକେର ମନେ ପିତାର ଗୌରବକାହିନୀ-ୟାତେ ଏକେବାରେ ନା ହ୍ରାନ ପାଯ, ସେ ବିଷୟେ ସଦା ସଚେଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ଦୁଇନ ପାଁଚଜନ ବୋନାପାଟେର ପୁରାତନ ସୈନିକ ନାନା କୌଶଳେ ସାନ୍ତ୍ରାନ-ପ୍ରାସାଦେ (Schonbrunn Palace) ଅଞ୍ଜାତଭାବେ ବାଲକେର ଭୃତ୍ୟତ୍ରେ ଗୃହୀତ ହଲ; ତାଦେର ଇଚ୍ଛା-କୋନ ରକମେ ବାଲକକେ ଫ୍ରାଙ୍ଗେ ହାଜିର କରା ଏବଂ ସମବେତ ଇଓରୋପୀଯ ରାଜନ୍ୟଗଣ-ପୁନଃହାପିତ ବୁର୍ବ୍ ବଂଶକେ ତାଡ଼ିଯେ ଦିଯେ ବୋନାପାଟ-ବଂଶ ସ୍ଥାପନ କରା । ଶିଶୁ ମହାବୀର-ପୁତ୍ର; ପିତାର ରଣ-ଗୌରବକାହିନୀ ଶୁଣେ ସେ ସୁନ୍ଦର ତେଜ ଅତି ଶୀଘ୍ରଇ ଜେଗେ ଉଠିଲ । ଚତ୍ରାନ୍ତକାରୀଦେର ସଙ୍ଗେ ବାଲକ ସାନ୍ତ୍ରାନ-ପ୍ରାସାଦ ହତେ ଏକଦିନ ପଲାୟନ କରଲେ; କିନ୍ତୁ ମେଟାରନିକେର ତୌଳ୍ବୁଦ୍ଧି ପୂର୍ବ ହତେଇ ଟେର ପେଯେଛିଲ, ସେ ଯାତ୍ରା ବନ୍ଧ କରେ ଦିଲେ । ବୋନାପାଟ-ପୁତ୍ରକେ ସାନ୍ତ୍ରାନ-ପ୍ରାସାଦେ ଫିରିଯେ ଆନଲେ-ବନ୍ଦପକ୍ଷ ‘ଗର୍ଭ ଶିଶୁ’ ଭଗ୍ନହଦରେ ଅତି ଅଳ୍ପଦିନେଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରଲେ ।

ଏ ସାନ୍ତ୍ରାନ-ପ୍ରାସାଦ ସାଧାରଣ ପ୍ରାସାଦ; ଅବଶ୍ୟ ସର-ଦୋର ଖୁବ ସାଜାନ ବଟେ; କୋନ ସରେ ଖାଲି ଚାନେର କାଜ, କୋନ ସରେ ଖାଲି ହିନ୍ଦୁ ହାତେର କାଜ, କୋନ ସରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶେର-ଏଇ ପ୍ରକାର; ପ୍ରାସାଦଙ୍କ ଉଦୟାନ ଅତି ମନୋରମ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଏଥିନ ଯତ ଲୋକ ଏ ପ୍ରାସାଦ ଦେଖିତେ ଯାଚେ, ସବ ଏଇ ବୋନାପାଟ-ପୁତ୍ର ଯେ ସରେ ଶୁତେନ, ଯେ ସରେ ପଡ଼ୁତେନ, ଯେ ସରେ ତାଁର ମୃତ୍ୟ ହେଲିଛି-ସେଇ ସବ ଦେଖିତେ ଯାଚେ । ଅନେକ ଆହସ୍ଵକ ଫରାସୀ-ଫରାସିନୀ ରକ୍ଷିପୁରୁଷକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଛେ, ‘ଏଗ୍ଲ୍’ ର ସର କୋନ୍ଟା, କୋନ୍ ବିଛାନାୟ ଶୁତେନ!! ମର୍ ଆହସ୍ଵକ, ଏରା ଜାନେ ବୋନାପାଟେର ଛେଲେ । ଏଦେର ମେଯେ ଜୁଲୁମ କରେ କେଡ଼େ ନିଯେ ହେଲିଛି ସମ୍ବନ୍ଧ; ସେ ଘୃଣା ଏଦେର ଆଜିଓ ଯାଇ ନା । ନାତି-ରାଖିତେ ହୟ, ନିରାଶ୍ୟ-ରେଖେଛିଲ । ତାରା ‘ରୋମରାଜ’ ପ୍ରଭୃତି କୋନ କୋନ ଉପାଧିଇ ଦିତ ନା; ଖାଲି ଅଷ୍ଟୀଯାର ନାତି-କାଜେଇ ଡୁକ, ବସ୍ । ତାକେ ଏଥିନ ‘ଗର୍ଭ ଶିଶୁ’ କରେ ଏକ ବହି ଲିଖେଛିସ, ଆର ତାର ଉପର ନାନା କଳପନା ଜୁଟିଯେ, ମାଦାମ ବାର୍ନହାର୍ଡର ପ୍ରତିଭାଯ ଏକଟା ଖୁବ ଆକର୍ଷଣ ହେବେ; କିନ୍ତୁ ଏ ଅଷ୍ଟୀଯ ରକ୍ଷି ସେ ନାମ କି କରେ ଜାନବେ ବଲ? ତାର ଉପର ସେ

ବହିଯେ ଲେଖା ହେଯେଛେ ସେ ନ୍ୟାପୋଲାର୍-ପୁତ୍ରକେ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ବାଦଶା ମେଟାରନିକ ମନ୍ତ୍ରୀର ପରାମର୍ଶେ ଏକରକମ ମେରେଇ ଫେଲିଲେନ । ରକ୍ଷୀ—‘ଏଗଲ୍’ ଶୁଣେ, ମୁଖ ହାଁଡ଼ି କରେ, ଗଜଗଜ କରତେ କରତେ ଘର-ଦୋର ଦେଖାତେ ଲାଗଲ; କି କରେ, ବକଶିଷ୍ଟା ଛାଡ଼ା ବଡ଼ି ମୁଶକିଲ । ତାର ଉପର, ଏସବ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେ ସୈନିକ ବିଭାଗେ ବେତନ ନାହିଁ ବଲଲେଇ ହଲ, ଏକ ରକମ ପେଟଭାତାୟ ଥାକତେ ହ୍ୟ; ଅବଶ୍ୟ କଯେକ ବ୍ସର ପରେ ଘରେ ଫିରେ ଯାଯ । ରକ୍ଷୀର ମୁଖ ଅନ୍ଧକାର ହେଁ ସ୍ଵଦେଶପ୍ରିୟତା ପ୍ରକାଶ କରଲେ, ହାତ କିନ୍ତୁ ଆପନା ହତେଇ ବକଶିଶେର ଦିକେ ଚଲଲ । ଫରାସୀର ଦଳ ରକ୍ଷୀର ହାତକେ ରୌପ୍ୟ-ସଂୟୁକ୍ତ କରେ, ‘ଏଗଲ୍’ର ଗଲ୍ପ କରତେ କରତେ ଆର ମେଟାରନିକକେ ଗାଲ ଦିତେ ଦିତେ ଘରେ ଫିରଲ; ରକ୍ଷୀ ଲସ୍ବା ସେଲାମ କରେ ଦୋର ବନ୍ଧ କରଲେ । ମନେ ମନେ ସମଗ୍ର ଫରାସୀ ଜାତିର ବାପନ୍ତ-ପିତନ୍ତ ଅବଶ୍ୟଇ କରେଛିଲ ।

ଭିଯେନା ଶହରେ ଦେଖିବାର ଜିନିଷ ମିଉଜିଯମ, ବିଶେଷ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମିଉଜିଯମ । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀର ବିଶେଷ ଉପକାରକ ହ୍ୟାନ । ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରାଚୀନ ଲୁଣ୍ଠ ଜୀବେର ଅଞ୍ଚ୍ୟାଦି ସଂଗ୍ରହ ଅନେକ । ଚିତ୍ରଶାଲିକାଯ ଓଲନ୍ଦାଜ ଚିତ୍ରକାରଦେର ଚିତ୍ରଇ ଅଧିକ । ଓଲନ୍ଦାଜୀ ସମସ୍ତଦାୟେ ରୂପ ବାର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ବଡ଼ି କମ; ଜୀବପ୍ରକୃତିର ଅବିକଳ ଅନୁକରଣେଇ ଏ ସମସ୍ତଦାୟେର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ଏକଜନ ଶିଳ୍ପୀ ବହର କତକ ଧରେ ଏକ ଝୁଡ଼ି ମାଛ ଏଁକେଛେ, ନା ହ୍ୟ ଏକ ଥାନ ମାଂସ, ନା ହ୍ୟ ଏକ ଗ୍ଲାସ ଜଳ-ସେ ମାଛ, ମାଂସ, ଗ୍ଲାସେ ଜଳ, ଚମରକାରଜନକ ! କିନ୍ତୁ ଓଲନ୍ଦାଜ ସମସ୍ତଦାୟେର ମେଯେ-ଚେହାରା ସବ୍ ଯେନ କୁଣ୍ଡିଗିର ପାଲୋଯାନ !!

ଭିଯେନା ଶହରେ ଜାର୍ମାନ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବୁନ୍ଦିବଳ ଆଛେ, କିନ୍ତୁ ସେ କାରଣେ ତୁର୍କୀ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅବସନ୍ନ ହେଁ ଗେଲ, ସେଇ କାରଣ ଏଥାଯାଓ ବର୍ତମାନ-ଅର୍ଥାତ୍ ନାନା ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ଓ ଭାଷାର ସମାବେଶ । ଆସଲ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ଲୋକ ଜାର୍ମାନ-ଭାଷୀ, କ୍ୟାଥଲିକ; ହୁଙ୍ଗାରିର ଲୋକ ତାତାରବଂଶୀୟ, ଭାଷା ଆଲାଦା; ଆବାର କତକ ଗ୍ରୀକଭାଷୀ, ଗ୍ରୀକମତେର କ୍ରିଶ୍ଚାନ । ଏ ସକଳ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ତଦାୟକେ ଏକିଭୂତକରଣେର ଶକ୍ତି ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ନେଇ । କାଜେଇ ଅଷ୍ଟ୍ରୀଆର ଅଧଃପତନ ।

ବର୍ତମାନକାଳେ ଇଓରୋପଖଣ୍ଡେ ଜାତୀୟତାର ଏକ ମହାତରଙ୍ଗେର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ । ଏକ ଭାଷା, ଏକ ଧର୍ମ, ଏକ ଜାତୀୟ ସମସ୍ତ ଲୋକେର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ । ଯେଥାଯ ଐ ପ୍ରକାର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ସୁସିଦ୍ଧ ହଚେ, ସେଥାଯାଇ ମହାବଲେର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ହଚେ; ଯେଥାଯ ତା ଅସମ୍ଭବ, ସେଥାଯାଇ ନାଶ । ବର୍ତମାନ

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

ଅନ୍ତ୍ରୀଯ ସନ୍ତ୍ରାଟେର ମୃତ୍ୟୁର ପର ଅବଶ୍ୟଇ ଜାର୍ମାନ ଅନ୍ତ୍ରୀଯ ସାମ୍ରାଜ୍ୟେର ଜାର୍ମାନଭାଷୀ ଅଂଶ୍ଟୁକୁ ଉଦରସାଂ କରବାର ଚେଷ୍ଟା କରବେ, ରକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି ଅବଶ୍ୟଇ ବାଧା ଦେବେ; ମହା ଆହବେର ସନ୍ତ୍ଵାବନା; ବର୍ତମାନ ସନ୍ତ୍ରାଟ, ଅତି ବୃଦ୍ଧ-ସେ ଦୁର୍ଯ୍ୟ ଆଶୁସ୍ତ୍ରାବୀ । ଜାର୍ମାନ ସନ୍ତ୍ରାଟ ତୁକୀର ସୁଲତାନେର ଆଜକାଳ ସହାୟ; ସେ ସମୟେ ଯଥନ ଜାର୍ମାନୀ ଅନ୍ତ୍ରୀଯା-ଗ୍ରାସେ ମୁଖ-ବ୍ୟାଦାନ କରବେ, ତଥନ ରକ୍ଷ-ବୈରୀ ତୁର୍କ, ରକ୍ଷକେ କତକ-ମତକ ବାଧା ତୋ ଦେବେ, କାଜେଇ ଜାର୍ମାନ ସନ୍ତ୍ରାଟ ତୁର୍କେର ସହିତ ବିଶେଷ ମିତ୍ରତା ଦେଖାଚେନ ।

ଭିଯେନାୟ ତିନ ଦିନ-ଦିକ୍ କରେ ଦିଲେ! ପ୍ଯାରିସେର ପର ଇଓରୋପ ଦେଖା-ଚର୍ଯ୍ୟଚୁଷ୍ୟ ଖେଯେ ତେତୁଲେର ଚାଟନି ଚାକା; ସେଇ କାପଡ଼ଚୋପଡ଼, ଖାଓୟା-ଦାଓୟା, ସେଇ ସବ ଏକ ଢଙ୍ଗ, ଦୁନିଆସୁନ୍ଦ ସେଇ ଏକ କିନ୍ତୁତ କାଳୋ ଜାମା, ସେଇ ଏକ ବିକଟ ଟୁପି! ତାର ଉପର-ଉପରେ ମେଘ ଆର ନୀଚେ ପିଲ ପିଲ କରଛେ ଏଇ କାଳୋ ଟୁପି, କାଳୋ ଜାମାର ଦଲ; ଦମ ଯେନ ଆଟକେ ଦେଯ । ଇଓରୋପସୁନ୍ଦ ସେଇ ଏକ ପୋଷାକ, ସେଇ ଏକ ଚାଲ-ଚଳନ ହୁଯେ ଆସଛେ! ପ୍ରକୃତିର ନିୟମ-ଐ ସବଇ ମୃତ୍ୟୁର ଚିହ୍ନ! ଶତ ଶତ ବଂସର କସରତ କରିଯେ ଆମାଦେର ଆର୍ଯେରା ଆମାଦେର ଏମନି କାଓୟାଜ କରିଯେ ଦେହେନ ଯେ, ଆମରା ଏକ ଢଙ୍ଗେ ଦାଁତ ମାଜି, ମୁଖ ଧୁଇ, ଖାଓୟା ଖାଇ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି; ଫଳ-ଆମରା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଯନ୍ତ୍ରଣାଲି ହୁଯେ ଗେଛି; ପ୍ରାଣ ବେରିଯେ ଗେଛେ, ଖାଲି ଯନ୍ତ୍ରଣାଲି ଘୁରେ ବେଡ଼ାଚି! ଯନ୍ତ୍ର ‘ନା’ ବଲେ ନା, ‘ହ୍ୟା’ ବଲେ ନା, ନିଜେର ମାଥା ଘାମାଯ ନା, ‘ଯେନାସ୍ୟ ପିତରୋ ଯାତାଃ’-(ବାପ ଦାଦା ଯେ ଦିକ୍ ଦିଯେ ଗେଛେ) ସେ ଦିକେ ଚଲେ ଯାଯ, ତାର ପର ପଚେ ମରେ ଯାଯ । ଏଦେରଓ ତାଇ ହବେ! ‘କାଲସ୍ୟ କୁଟିଲା ଗତିଃ’ –ସବ ଏକ ପୋଷାକ, ଏକ ଖାଓୟା, ଏକ ଧାଁଜେ କଥା କାନ୍ଦା, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି-ହତେ ହତେ କ୍ରମେ ସବ ଯନ୍ତ୍ର, କ୍ରମେ ସବ ‘ଯେନାସ୍ୟ ପିତରୋ ଯାତାଃ’ ହବେ, ତାର ପର ପଚେ ମରା!!

୨୮ଶେ ଅଞ୍ଚୋବର ରାତ୍ରି ୯ଟାର ସମୟ ସେଇ ଓରିୟେଣ୍ଟ ଏକସ୍ପ୍ରେସ ଟ୍ରେନ ଆବାର ଧରା ହଲ । ୩୦ଶେ ଅଞ୍ଚୋବର ଟ୍ରେନ ପୌଛୁଳ କନଷ୍ଟଟିନୋପଲେ । ଏ ଦୁ-ରାତ ଏକଦିନ ଟ୍ରେନ ଚଲି ହୁଙ୍ଗାରି, ସର୍ବିଯା ଏବଂ ବୁଲଗେରିଯାର ମଧ୍ୟ ଦିର୍ଯ୍ୟ । ହୁଙ୍ଗାରିର ଅଧିବାସୀ ଅନ୍ତ୍ରୀଯ ସନ୍ତ୍ରାଟେର ପ୍ରଜା । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତ୍ରୀଯ ସନ୍ତ୍ରାଟେର ଉପାଧି ‘ଅନ୍ତ୍ରୀଯାର ସନ୍ତ୍ରାଟ ଓ ହୁଙ୍ଗାରିର ରାଜା’ । ହୁଙ୍ଗାରିର ଲୋକ ଏବଂ ତୁକୀରା ଏକଇ ଜାତ, ତିବତୀର କାହାକାହି । ହୁଙ୍ଗାରରା କାମ୍ପିଯାନ ହୁଦେର ଦିଯେ ଇଓରୋପେ ପ୍ରବେଶ

ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦ । ପରିବାରଜଣ । ହିମୀ ବିବେକନନ୍ଦଙ୍କ ବୀଣା ଓ ରଚନା

କରେଛେ, ଆର ତୁର୍କରା ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ପାରସ୍ୟର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତ ହୟେ ଏଶିଆ-ମିନର୍ ୪୫ ହୟେ ଇଓରୋପ ଦଖଲ କରେଛେ । ହୃଦୟର ଲୋକ କ୍ରିଶ୍ଚାନ, ତୁର୍କ ମୁସଲମାନ । କିନ୍ତୁ ସେ ତାତାର ରକ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧପ୍ରିୟତା ଉଭୟେଇ ବିଦ୍ୟମାନ । ହୃଦୟରା ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯା ହତେ ତଫାତ ହବାର ଜନ୍ୟ ବାରଂବାର ଯୁଦ୍ଧ କରେ ଏଥିନ କେବଳ ନାମମାତ୍ର ଏକତ୍ର । ଅଷ୍ଟ୍ରୀଯା ସମ୍ରାଟ୍ ନାମେ ହୃଦୟର ରାଜା । ଏଦେର ରାଜଧାନୀ ବୁଡାପେସ୍ତ ଅତି ପରିଷକାର ସୁନ୍ଦର ଶହର । ହୃଦୟର ଜାତି ଆନନ୍ଦପ୍ରିୟ, ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ-ପ୍ରାରିସେର ସର୍ବତ୍ର ହୃଦୟର ବ୍ୟାଙ୍ଗ ।

୧୬. ତୁରକ୍ଷ

ଛେଡା ନ୍ୟାତା-ଚୋତା ପରନେ, ଶୂକରସହାୟ ସର୍ବିଯା ବା ବୁଲଗାର! ବହୁ ରକ୍ତସ୍ନାବେ, ବହୁ ଯୁଦ୍ଧେର ପର, ତୁର୍କେର ଦାସତ୍ତ ସୁଚେଚେ; କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଷମ ଉତ୍ପାତ-ଇଓରୋପୀ ଢଣେ ଫୌଜ ଗଡ଼ିତେ ହବେ, ନଇଲେ କାରାଳ ଏକଦିନଓ ନିଷ୍ଠାର ନେଇ। ଅବଶ୍ୟ ଦୁଦିନ ଆଗେ ବା ପରେ ଓସବ ରଙ୍ଗେର ଉଦରସାଂ ହବେ, କିନ୍ତୁ ତବୁଓ ସେ ଦୁଦିନ ଜୀବନ ଅସ୍ତ୍ରବ-ଫୌଜ ବିନା! ‘କନସକ୍ରିପଶନ’ ଚାଇ।

କୁକ୍ଷଣେ ଫ୍ରାଙ୍କ ଜାର୍ମାନୀର କାହେ ପରାଜିତ ହଲ। ତ୍ରୋଧେ ଆର ଭାବେ ଫ୍ରାଙ୍କଦେଶଯୁଦ୍ଧ ଲୋକକେ ସେପାଇ କରଲେ। ପୁରୁଷମାତ୍ରକେଇ କିଛୁଦିନେର ଜନ୍ୟ ସେପାଇ ହତେ ହବେ-ଯୁଦ୍ଧ ଶିଖିତେ ହବେ; କାରାଳ ନିଷ୍ଠାର ନେଇ। ତିନ ବର୍ଷର ବାରିକେ (barrack) ବାସ କରେ-କ୍ରୋଡ଼ପତିର ଛେଲେ ହୋକ ନା କେନ, ବନ୍ଦୁକ ଘାଡ଼େ ଯୁଦ୍ଧ ଶିଖିତେ ହବେ। ଗର୍ବମେଣ୍ଟ ଖେତେ ପରତେ ଦେବେ, ଆର ବେତନ ରୋଜ ଏକ ପଯସା। ତାରପର ତାକେ ଦୁ-ବର୍ଷର ସଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥାକତେ ହବେ ନିଜେର ସରେ; ତାର ପର ଆରଓ ୧୫ ବର୍ଷର ତାକେ ଦରକାର ହଲେଇ ଯୁଦ୍ଧେର ଜନ୍ୟ ହାଜିର ହତେ ହବେ। ଜାର୍ମାନୀ ସିଙ୍ଗି ଖେପିଯେଛେ-ତାକେଓ କାଜେକାଜେଇ ତୈୟାର ହତେ ହଲ; ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶେଓ ଏର ଭାବେ ଓ, ଓର ଭାବେ ଏ-ସମସ୍ତ ଇଓରୋପମୟ ଏଇ କନସକ୍ରିପଶନ, ଏକ ଇଂଲଣ୍ଡ ଛାଡ଼ା। ଇଂଲଣ୍ଡ ଦ୍ୱିପ, ଜାହାଜ କ୍ରମାଗତ ବାଡ଼ାଛେ; କିନ୍ତୁ ଏ ବୋୟାର ଯୁଦ୍ଧେର ଶିକ୍ଷା ପେଯେ ବୋଧ ହୟ କନସକ୍ରିପଶନ ବା ହୟ। ରଙ୍ଗେର ଲୋକସଂଖ୍ୟା ସକଳେର ଚେଯେ ଅଧିକ, କାଜେଇ ରକ୍ଷ ସକଳେର ଚେଯେ ବେଶୀ ଫୌଜ ଖାଡ଼ା କରେ ଦିତେ ପାରେ। ଏଥନ ଏହି ଯେ ସର୍ବିଯା ବୁଲଗେରିଯା ପ୍ରଭୃତି ବେଚାରାମ ଦେଶ-ସବ ତୁର୍କୀକେ ଭେଣେ ଇଓରୋପୀରା ବାନାଛେ, ତାଦେର ଜନ୍ୟ ନା ହତେ ହତେଇ ଆଧୁନିକ ସୁଶିକ୍ଷିତ ସୁସଜ୍ଜିତ ଫୌଜ ତୋପ ପ୍ରଭୃତି ଚାଇ; କିନ୍ତୁ ଆଖେରେ ସେ ପଯସା ଯୋଗାଯା କେ? ଚାଷା କାଜେଇ ଛେଡା ନ୍ୟାତା ଗାୟେ ଦିଯେଛେ-ଆର ଶହରେ ଦେଖବେ କତକଣ୍ଠଲୋ ଝାକ୍କାବୁକ୍କା ପରେ ସେପାଇ। ଇଓରୋପମୟ ସେପାଇ, ସେପାଇ-ସର୍ବତ୍ରେଇ ସେପାଇ। ତବୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ଏକ ଜିନିଷ, ଗୋଲାମୀ ଆର ଏକ; ପରେ ଯଦି ଜୋର କରେ କରାଯ ତୋ ଅତି ଭାଲ କାଜେଓ କରତେ ଇଚ୍ଛା ଯାଯ ନା। ନିଜେର ଦାୟିତ୍ୱ ନା ଥାକଲେ କେଉଁ କୋନ ବଡ଼ କାଜ କରତେ ପାରେ ନା। ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣଞ୍ଜଳ୍ୟକୁ ଗୋଲାମୀର ଚେଯେ ଏକପେଟା ଛେଡା ନ୍ୟାକଡ଼ା-ପରା ସ୍ଵାଧୀନତା ଲକ୍ଷଣଗେ ଶ୍ରେୟঃ। ଗୋଲାମେର ଇହଲୋକେଓ ନରକ, ପରଲୋକେଓ

ତାଇ । ଇଓରୋପେର ଲୋକେରା ଏହି ସର୍ବିଯା ବୁଲଗାର ପ୍ରଭୃତିଦେର ଠାଡ଼ା ବିନ୍ଦୁପ କରେ—ତାଦେର ଭୁଲ ଅପାରଗତା ନିଯେ ଠାଡ଼ା କରେ । କିନ୍ତୁ ଏତକାଳ ଦାସତ୍ତ୍ଵର ପର କି ଏକ ଦିନେ କାଜ ଶିଖିତେ ପାରେ ? ଭୁଲ କରବେ ବୈକି-ଦୁ-ଶ କରବେ; କରେ ଶିଖିବେ, ଶିଖେ ଠିକ କରବେ । ଦାୟିତ୍ୱ ହାତେ ପଡ଼ିଲେ ଅତି-ଦୂର୍ବଳ ସବଳ ହୟ, ଅଜ୍ଞାନ ବିଚକ୍ଷଣ ହୟ ।

ରେଲଗାଡ଼ି ହୁଙ୍ଗାରୀ, ରୋମାନୀ୪୬ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଚଲଲ । ମୃତ୍ପାଯ ଅଷ୍ଟିଯ ସାନ୍ତ୍ରାଜ୍ୟ ଯେ ସବ ଜାତି ବାସ କରେ, ତାଦେର ମଧ୍ୟେ ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନେ ଜୀବନୀଶକ୍ତି ଏଥନ୍ତି ବର୍ତମାନ । ଯାକେ ଇଓରୋପୀଯ ମନୀଷିଗଣ ଇନ୍ଦୋ-ଇଓରୋପୀଯାନ ବା ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି ବଲେନ, ଇଓରୋପେ ଦୁ-ଏକଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜାତି ଛାଡ଼ା ଆର ସମସ୍ତ ଜାତି ସେହି ମହାଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଯେ ଦୁ-ଏକଟି ଜାତି ସଂକ୍ଷତ-ସମ ଭାସା ବଲେ ନା, ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନେରା ତାଦେର ଅନ୍ୟତମ । ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନ ଆର ତୁର୍କୀ ଏକଇ ଜାତି । ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆଧୁନିକ ସମୟେ ଏହି ମହାପ୍ରବଳ ଜାତି ଏଶ୍ୟା ଓ ଇଓରୋପ ଖଣ୍ଡେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରେଛେ ।

ଯେ ଦେଶକେ ଏଥନ ତୁର୍କୀଙ୍କାନ ବଲେ, ପଶିମେ ହିମାଲୟ ଓ ହିନ୍ଦୁକୋଶ ପରତେର ଉପରେ ହିତ ସେହି ଦେଶଟି ଏହି ତୁର୍କୀ ଜାତିର ଆଦି ନିବାସଭୂମି । ଏହି ଦେଶେର ତୁର୍କୀ ନାମ ‘ଚାଗଓଇ’ । ଦିଲ୍ଲୀର ମୋଗଲବାଦଶାହ-ବଂଶ, ବର୍ତମାନ ପାରସ୍ୟ-ରାଜବଂଶ, କନ୍ଟାଣିନୋପଲପତି ତୁର୍କବଂଶ ଓ ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନ ଜାତି-ସକଳେଇ ସେହି ‘ଚାଗଓଇ’ ଦେଶ ହତେ ତ୍ରମେ ଭାରତବର୍ଷ ଆରଣ୍ୟ କରେ ଇଓରୋପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପନାଦେର ଅଧିକାର ବିସ୍ତାର କରେଛେ ଏବଂ ଆଜଓ ଏହି ସକଳ ବଂଶ ଆପନାଦେର ‘ଚାଗଓଇ’ ବଲେ ପରିଚୟ ଦେଯ ଏବଂ ଏକ ଭାସା କଥାବାର୍ତ୍ତା କଯ । ଏହି ତୁର୍କୀରା ବହୁକାଳ ପୂର୍ବେ ଅବଶ୍ୟ ଅସଭ୍ୟ ଛିଲ । ଭେଡ଼ା ଘୋଡ଼ା ଗରୁର ପାଲ ସଙ୍ଗେ, ଶ୍ରୀପୁତ୍ର ଡେରା-ଡାଙ୍ଗ ସମେତ, ଯେଥାନେ ପଣ୍ଡପାଲେର ଚରବାର ଉପଯୋଗୀ ଘାସ ପେତ, ସେଇଥାନେ ତାଁବୁ ଗେଡେ କିଛୁ ଦିନ ବାସ କରତ । ଘାସ-ଜଳ ସେଖାନକାର ଫୁରିଯେ ଗେଲେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚଲେ ଯେତ । ଏଥନ୍ତି ଏହି ଜାତିର ଅନେକ ବଂଶ ମଧ୍ୟ-ଏଶ୍ୟାତେ ଏହି ଭାବେଇ ବାସ କରେ । ମୋଗଲ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ-ଏଶ୍ୟାଙ୍ଗ ଜାତିଦେର ସହିତ ଏଦେର ଭାସାଗତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ୍ୟ-ଆକୃତିଗତ କିଛୁ ତଫାତ, ମାଥାର ଗଡ଼ନେ ଓ ହନୁର ଉଚ୍ଚତାଯ ତୁର୍କେର ମୁଖ ମୋଗଲେର ସମାକାର, କିନ୍ତୁ ତୁର୍କେର ନାକ ଖ୍ୟାଂଦା ନୟ, ଅପିଚ ସୁଦୀର୍ଘ ଚୋଥ ସୋଜା ଏବଂ ବଡ଼, କିନ୍ତୁ ମୋଗଲଦେର ମତ ଦୁଇ ଚୋଥେର ମାଝେ ବ୍ୟବଧାନ ଅନେକଟା ବେଶୀ ।

ଅନୁମାନ ହୁଏ ଯେ, ବହୁକାଳ ହତେ ଏହି ତୁର୍କୀ ଜାତିର ମଧ୍ୟେ ଆର୍ୟ ଏବଂ ସେମିଟିକ ରକ୍ତ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କରେଛେ; ସନାତନ କାଳ ହତେ ଏହି ତୁରସ୍କ ଜାତି ବଡ଼ି ଯୁଦ୍ଧପିଯ়। ଆର ଏହି ଜାତିର ସହିତ ସଂକ୍ଷତଭାଷୀ, ଗାନ୍ଧାରୀ ଓ ଇରାନୀର ମିଶଣେ-ଆଫଗାନ, ଖିଲିଜି, ହାଜାରା, ବରକଜାଇ, ଇଉସାଫଜାଇ ପ୍ରଭୃତି ଯୁଦ୍ଧପିଯି, ସଦା ରଣୋନ୍ତ୍ର, ଭାରତବର୍ଷେର ନିଗ୍ରହକାରୀ ଜାତିସକଳେର ଉତ୍ସପତ୍ତି। ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳେ ଏହି ଜାତି ବାରଂବାର ଭାରତବର୍ଷେର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଦେଶସକଳ ଜୟ କରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଜ୍ୟ ସଂହାପନ କରେଛିଲା। ତଥନ ଏରା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଛିଲ, ଅଥବା ଭାରତବର୍ଷ ଦଖଲ କରିବାର ପର ବୌଦ୍ଧ ହେଯେ ଯେତ। କାଶ୍ମୀରେର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସେ ହଙ୍କ, ଯୁକ୍ତ, କନିକ ନାମକ ତିନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୁରସ୍କ ସତ୍ରାଟେର କଥା ଆଛେ; ଏହି କନିକାଙ୍କ ମହାଯାନ' ନାମେ ଉତ୍ତରାମାୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସଂହାପକ।

ବହୁକାଳ ପରେ ଇହାଦେର ଅଧିକାଂଶରେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମଧ୍ୟ-ଏଶିଆନ୍ ଗାନ୍ଧାର, କାବୁଲ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ରସକଳ ଏକେବାରେ ଉତ୍ସନ୍ନ କରେ ଦେଯ। ମୁସଲମାନ ହୋଯାର ପୂର୍ବେ ଏରା ଯଥନ ଯେ ଦେଶ ଜୟ କରତ, ସେ ଦେଶେର ସଭ୍ୟତା ବିଦ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରତ; ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶେର ବିଦ୍ୟାବୁନ୍ଦି ଆକର୍ଷଣ କରେ ସଭ୍ୟତା ବିଭାଗେର ଚେଷ୍ଟା କରତ। କିନ୍ତୁ ମୁସଲମାନ ହେଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଦେର ଯୁଦ୍ଧପିଯତାଟୁକୁଇ କେବଳ ବର୍ତ୍ତମାନ; ବିଦ୍ୟା ଓ ସଭ୍ୟତାର ନାମଗନ୍ଧ ନେଇ, ବରଂ ଯେ ଦେଶ ଜୟ କରେ, ସେ ଦେଶେର ସଭ୍ୟତା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ନିଭେ ଯାଯ। ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଫଗାନ, ଗାନ୍ଧାର ପ୍ରଭୃତି ଦେଶେର ହାନେ ହାନେ ତାଦେର ବୌଦ୍ଧ ପୂର୍ବପୁରୁଷଦେର ନିର୍ମିତ ଅପୂର୍ବ ସୂପ, ମଠ, ମନ୍ଦିର, ବିରାଟ ମୂର୍ତ୍ତିସକଳ ବିଦ୍ୟମାନ। ତୁର୍କୀ-ମିଶଣ ଓ ମୁସଲମାନ ହବାର ଫଳେ ସେ ସକଳ ମନ୍ଦିରାଦି ପ୍ରାୟ ଧ୍ୱନି ହେଯେ ଗେଛେ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଆଫଗାନ ପ୍ରଭୃତି ଏମନ ଅସଭ୍ୟ ମୂର୍ଖ ହେଯେ ଗେଛେ ଯେ, ସେ ସକଳ ପ୍ରାଚୀନ ହାପତ୍ୟ ନକଳ କରା ଦୂରେ ଥାକୁକ, ଜିନ ପ୍ରଭୃତି ଅପଦେବତାଦେର ନିର୍ମିତ ବଳେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଏବଂ ମାନୁଷେର ଯେ ଅତ ବଡ଼ କାରଖାନା କରା ସାଧ୍ୟ ନୟ, ତା ହିଂସା ଧାରଣା କରେଛେ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପାରସ୍ୟ ଦେଶେର ଦୁର୍ଦଶାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଏହି ଯେ, ରାଜବଂଶ ହଚେ ପ୍ରବଳ ଅସଭ୍ୟ ତୁର୍କୀଜାତି ଓ ପ୍ରଜାରା ହଚେ ଅତି ସୁସଭ୍ୟ ଆର୍ୟ-ପ୍ରାଚୀନ ପାରସ୍ୟ ଜାତିର ବଂଶଧର। ଏହି ପ୍ରକାରେ ସୁସଭ୍ୟ ଆର୍ୟବଂଶୋଙ୍କର ଗ୍ରୀକ ଓ ରୋମଦିଗେର ଶେଷ ରଙ୍ଗଭୂମି କନଟାଟିନୋପଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମହାବଳ

ବର୍ବର ତୁରକ୍ଷେର ପଦତଳେ ଉତ୍ସନ୍ନ ଗେଛେ । କେବଳ ଭାରତବର୍ଷେ ମୋଗଲ ବାଦଶାରା ଏ ନିୟମେର ବହିର୍ଭୂତ ଛିଲ-ସେଟା ବୋଧ ହ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଭାବ ଓ ରାଜ-ସଂମିଶ୍ରଣେର ଫଳ । ରାଜପୁତ ବାରଟ ଓ ଚାରଣଦେର ଇତିହାସଗ୍ରହେ ଭାରତବିଜେତା ସମ୍ମ ମୁସଲମାନ ବଂଶଟ ତୁରକ୍ଷ ନାମେ ଅଭିହିତ । ଏ ଅଭିଧାନଟି ବଡ଼ ଠିକ, କାରଣ ଭାରତବିଜେତା ମୁସଲମାନବାହିନୀଚୟ ଯେ-କୋନ ଜାତିତେଇ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥାକ ନା କେନ, ନେତୃତ୍ୱ ସର୍ବଦା ଏଇ ତୁରକ୍ଷ ଜାତିତେଇ ଛିଲ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମତ୍ୟାଗୀ ମୁସଲମାନ ତୁରକ୍ଷଦେର ନେତୃତ୍ୱ-ବୌଦ୍ଧ ବା ବୈଦିକଧର୍ମତ୍ୟାଗୀ ତୁରକ୍ଷଧୀନ ଏବଂ ତୁରକ୍ଷେର ବାହୁବଳେ ମୁସଲମାନକୃତ ହିନ୍ଦୁଜାତିର ଅଂଶବିଶେଷେର ଦ୍ୱାରା ପିୟେତ୍କ ଧର୍ମେ ସ୍ଥିତ ଅପର ବିଭାଗଦେର ବାରଂବାର ବିଜ୍ୟେର ନାମ ‘ଭାରତବର୍ଷେ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣ, ଜୟ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ସଂସ୍ଥାପନ’ । ଏଇ ତୁରକ୍ଷଦେର ଭାଷା ଅବଶ୍ୟଇ ତାଦେର ଚେହାରାର ମତ ବହୁ ମିଶ୍ରିତ ହ୍ୟେ ଗେଛେ, ବିଶେଷତଃ ଯେ ସକଳ ଦଲ ମାତୃଭୂମି ଚାଗଓଇ ହତେ ଯତ ଦୂରେ ଗିଯେ ପଡ଼େଛେ, ତାଦେର ଭାଷା ତତ ମିଶ୍ରିତ ହ୍ୟେ ଗେଛେ । ଏବାର ପାରସ୍ୟେର ଶା ପ୍ରୟାରିଶ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଦେଖେ କନ୍ଟାଟିନୋପଳ ହ୍ୟେ ରେଲ୍‌ଯୋଗେ ସ୍ଵଦେଶେ ଗେଲେନ । ଦେଶକାଳେର ଅନେକ ବ୍ୟବଧାନ ଥାକଲେଓ, ସୁଲତାନ ଓ ଶା ସେଇ ପ୍ରାଚୀନ ତୁର୍କୀ ମାତୃଭାଷାୟ କଥୋପକଥନ କରଲେନ । ତବେ ସୁଲତାନେର ତୁର୍କୀ-ଫାର୍ସୀ, ଆରବୀ ଓ ଦୁ-ଚାର ଗ୍ରୀକ ଶବ୍ଦେ ମିଶ୍ରିତ; ଶା-ଏର ତୁର୍କୀ-ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶୁଦ୍ଧ ।

ପ୍ରାଚୀନକାଳେ ଏଇ ଚାଗଓଇ-ତୁରକ୍ଷେର ଦୁଇ ଦଲ ଛିଲ । ଏକ ଦଲେର ନାମ ‘ସାଦା-ଭେଡ଼ାର’ ଦଲ, ଆର ଏକ ଦଲେର ନାମ ‘କାଲୋ-ଭେଡ଼ାର’ ଦଲ । ଦୁଇ ଦଲଇ ଜନ୍ମଭୂମି କାଶ୍ମୀରେ ଉତ୍ତର ଭାଗ ହତେ ଭେଡ଼ା ଚରାତେ ଚରାତେ ଓ ଦେଶ ଲୁଟପାଟ କରତେ କରତେ କ୍ରମେ କାସ୍ପିଆନ ହୁଦେର ଧାରେ ଏସେ ଉପସ୍ଥିତ ହଲ । ସାଦା-ଭେଡ଼ାରା କାସ୍ପିଆନ ହୁଦେର ଉତ୍ତର ଦିଯେ ଇଓରୋପେ ପ୍ରବେଶ କରଲେ ଏବଂ ଧର୍ମବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଟୁକରା ନିଯେ ହୃଦୟରୀ ନାମକ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରଲେ । କାଲୋ-ଭେଡ଼ାରା କାସ୍ପିଆନ ହୁଦେର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଯେ କ୍ରମେ ପାରସ୍ୟେର ପଶ୍ଚିମଭାଗ ଅଧିକାର କରେ, କକେଶାସ ପର୍ବତ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରେ, କ୍ରମେ ଏଶ୍ୟା-ମିନର ପ୍ରଭୃତି ଆରବଦେର ରାଜ୍ୟ ଦଖଲ କରେ ବସଲ; କ୍ରମେ ଖଲିଫାର ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରଲେ; କ୍ରମେ ପଶ୍ଚିମ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟେର ଯେଟୁକୁ ବାକୀ ଛିଲ, ସେଟୁକୁ ଉଦରସାଂ କରଲେ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳେ ଏଇ ତୁରକ୍ଷ ଜାତି ବଡ଼ ସାପେର ପୂଜା କରତ । ବୋଧ ହ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁରା ଏଦେରଇ ନାଗ-ତକ୍ଷକାନ୍ଦି ବଂଶ ବଲତ । ତାରପର ଏରା ବୌଦ୍ଧ ହ୍ୟେ

ଯାଯ; ପରେ ସଖନ ଯେ ଦେଶ ଜୟ କରତ, ପ୍ରାୟ ସେଇ ଦେଶେର ଧର୍ମଇ ଗ୍ରହଣ କରତ। ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆଧୁନିକକାଳେ—ଯେ ଦୁ-ଦଲେର କଥା ଆମରା ବଲଛି, ତାଦେର ମଧ୍ୟେ ସାଦା ଭେଡ଼ାରା କ୍ରିଶ୍ଚାନଦେର ଜୟ କରେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ହେଁ ଗେଲ, କାଳୋ-ଭେଡ଼ାରା ମୁସଲମାନଦେର ଜୟ କରେ ମୁସଲମାନ ହେଁ ଗେଲ। ତବେ ଏଦେର କ୍ରିଶ୍ଚାନୀ ବା ମୁସଲମାନୀତେ—ଅନୁସନ୍ଧାନ କରଲେ—ନାଗପୂଜାର ସ୍ତର ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ସ୍ତର ଏଥନ୍ତି ପାଓଯା ଯାଯ।

ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନରା ଜାତି ଏବଂ ଭାଷାଯ ତୁରକ୍ଷ ହଲେଓ ଧର୍ମେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ—ରୋମାନ କ୍ୟାଥଲିକ। ସେକାଳେ ଧର୍ମେର ଗୋଁଡ଼ାମି—ଭାଷା, ରକ୍ତ, ଦେଶ ପ୍ରଭୃତି କୋନ ବନ୍ଧନୀ ମାନତ ନା। ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନଦେର ସାହାଯ୍ୟ ନା ପେଲେ ଅନ୍ତ୍ରୀଯା ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିଶ୍ଚାନ ରାଜ୍ୟ ଅନେକ ସମଯେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରତେ ସକ୍ଷମ ହତ ନା। ବର୍ତମାନକାଳେ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଚାର, ଭାଷାତତ୍ତ୍ଵ, ଜାତିତତ୍ତ୍ଵର ଆବିକ୍ଷାର ଦ୍ୱାରା ରକ୍ତଗତ ଓ ଭାଷାଗତ ଏକତ୍ରେ ଉପର ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣ ହଚ୍ଛେ; ଧର୍ମଗତ ଏକତ୍ର କ୍ରମେ ଶିଥିଲ ହେଁ ଯାଚ୍ଛେ। ଏଇଜନ୍ୟ କୃତବିଦ୍ୟ ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନ ଓ ତୁରକ୍ଷଦେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ସ୍ଵଜାତୀୟତ୍ବ ଭାବ ଦାଁଢାଚ୍ଛେ।

ଅନ୍ତ୍ରୀଯା-ସାନ୍ତ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହଲେଓ ହୁଙ୍ଗାରୀ ବାରଂବାର ତା ହତେ ପୃଥକ୍ ହବାର ଚେଷ୍ଟା କରେଛେ। ଅନେକ ବିପ୍ଲବ-ବିଦ୍ରୋହେର ଫଳେ ଏଇ ହେଁ ଯେ ହୁଙ୍ଗାରୀ ଏଥନ ନାମେ ଅନ୍ତ୍ରୀଯ ସାନ୍ତ୍ରାଜ୍ୟର ଏକଟି ପ୍ରଦେଶ ଆଛେ ବଟେ, କିନ୍ତୁ କାର୍ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନ। ଅନ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ତାଟେର ନାମ ‘ଅନ୍ତ୍ରୀଯାର ବାଦଶା ଓ ହୁଙ୍ଗାରୀର ରାଜା’। ହୁଙ୍ଗାରୀର ସମସ୍ତ ଆଲାଦା, ଏବଂ ଏଥାନେ ପ୍ରଜାଦେର କ୍ଷମତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ। ଅନ୍ତ୍ରୀ ବାଦଶାକେ ଏଥାନେ ନାମମାତ୍ର ନେତା କରେ ରାଖା ହେଁ, ଏଟୁକୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବେଶୀ ଦିନ ଥାକବେ ବଲେ ବୋଧ ହୁଯ ନା। ତୁର୍କୀ-ସ୍ଵଭାବସିଦ୍ଧ ରଣକୁଶଲତା, ଉଦାରତା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣ ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନେ ପ୍ରଚୁର ବିଦ୍ୟମାନ। ଅପିଚ ମୁସଲମାନ ନା ହୁଗ୍ୟାଯ-ସଙ୍ଗୀତାଦି ଦେବଦୁର୍ଲଭ ଶିଳ୍ପକେ ଶୟତାନେର କୁହକ ବଲେ ନା ଭାବାର ଦରଳନ ସଙ୍ଗୀତ-କଲାଯ ହୁଙ୍ଗାରୀଯାନରା ଅତି କୁଶଲୀ ଓ ଇଓରୋପମୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ।

ପୂର୍ବେ ଆମାର ବୋଧ ଛିଲ, ଠାଣ୍ଡା ଦେଶେର ଲୋକ ଲକ୍ଷାର ଝାଲ ଥାଯ ନା, ଓଟା କେବଳ ଉକ୍ତପ୍ରଧାନ ଦେଶେର କଦଭ୍ୟାସ। କିନ୍ତୁ ଯେ ଲକ୍ଷା ଥାଓଯା ହୁଙ୍ଗାରୀତେ ଆରଣ୍ୟ ହଲ ଓ ରୋମାନୀ ବୁଲଗାରୀ ପ୍ରଭୃତିତେ ସଞ୍ଚିତ ପୌଛଳ, ତାର କାହେ ବୋଧ ହୁଯ ମାନ୍ଦାଜୀଓ ହାର ମେନେ ଯାଯ।

১৭. পরিবার্জকের ডায়েরী—সংক্ষিপ্ত

পরিশিষ্ট

(১) কনষ্টান্টিনোপল

কনষ্টান্টিনোপলের প্রথম দৃশ্য রেল হতে পাওয়া গেল। প্রাচীন শহর—পগার (পাঁচিল ভেদ করে বেরিয়েছে), অলিগলি, ময়লা, কাঠের বাড়ী ইত্যাদি, কিন্তু ঐ সকলে একটা বিচ্ছিন্নতাজনিত সৌন্দর্য আছে। ষ্টেশনে বই নিয়ে বিষম হাঙ্গামা। মাদমোয়াজেল কালভে ও জুল বোওয়া ফরাসী ভাষায় চুঙ্গীর কর্মচারীদের ঢের বুরালে, ক্রমে উভয় পক্ষের কলহ। কর্মচারীদের ‘হেড অফিসার’ তুর্ক, তার খানা হাজির—তাই ঝগড়া অল্পে অল্পে মিটে গেল, সব বই দিলে—দুখানা দিলে না। বললে, ‘এই হোটেলে পাঠাচ্ছি’—সে আর পাঠানো হল না। স্থামুল বা কনষ্টান্টিনোপলের শহর বাজার দেখা গেল। ‘পোন্ট’ (Pont) বা সমুদ্রের খাড়ি-পারে ‘পেরা’ (Pera) বা বিদেশীদিগের কোয়ার্টার, হোটেল ইত্যাদি—সেখান হতে গাড়ী করে শহর বেড়ানো ও পরে বিশ্রাম। সন্ধ্যার পর উড্স্ পাশার দর্শন গমন। পরদিন বোট ঢেকে বাস্ফোর ভ্রমণে যাত্রা। বড় ঠাণ্ডা, জোর হাওয়া, প্রথম ষ্টেশনেই আমি আর মিস্ ম্যা—নেবে গেলাম। সিদ্ধান্ত হল—ওপারে স্কুটারিতে গিয়ে পেয়ের হিয়াসান্তের সঙ্গে দেখা করা। ভাষা না জানায় বোটভাড়া ইঙ্গিতে করে পারে গমন ও গাড়ী ভাড়া। পথে সুফী ফকিরের ‘তাকিয়া’ দর্শন, এই ফকিরেরা লোকের রোগ ভাল করে। তার প্রথা এইরূপ—প্রথম কল্মা পড়া ঝুঁকে ঝুঁকে, তারপর নৃত্য, তারপর ভাব, তারপর রোগ আরাম—রোগীর শরীর মাড়িয়ে দিয়ে।

পেয়ের হিয়াসান্তের সঙ্গে আমেরিকান কলেজ—সম্মিলীয় অনেক কথাবার্তা। আরবের দোকান ও বিদ্যার্থী টর্ক (Turkish student) দর্শন। স্কুটারী হতে প্রত্যাবর্তন। নৌকা খুঁজে পাওয়া—সে কিন্তু ঠিক জায়গায় যেতে না-পারক। যা হোক, যেখানে নাবালে সেইখান হতেই ট্রামে

କରେ ସରେ (ସ୍ତାମୁଲେର ହୋଟେଲେ) ଫେରା । ମିଉଜିଯମ-ସ୍ତାମୁଲେର ସେଥାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଅନ୍ଦରମହଲ ଛିଲ ଗ୍ରୀକ ବାଦଶାଦେର-ସେଇଖାନେଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଅପୂର୍ବ sarcophagi (ଶବଦେହ ରକ୍ଷା କରବାର ପ୍ରସ୍ତର-ନିର୍ମିତ ଆଧାର) ଇତ୍ୟାଦି ଦର୍ଶନ । ତୋପଖାନାର (Tophaneh) ଉପର ହତେ ଶହରେର ମନୋହର ଦୃଶ୍ୟ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଏଥାନେ ଛୋଲାଭାଜା ଖେଯେ ଆନନ୍ଦ । ତୁର୍କୀ ପୋଲାଓ କାବାବ ଇତ୍ୟାଦି ଏଖାନକାର ଖାବାର ଭୋଜନ । ସ୍କୁଟାରୀର କବରଖାନା । ପ୍ରାଚୀନ ପାଁଚିଲ ଦେଖିତେ ଯାଓୟା । ପାଁଚିଲେର ମଧ୍ୟେ ଜେଲ-ଭୟକ୍ଷର । ଉଡ୍ସ ପାଶାର ସହିତ ଦେଖା ଓ ବାସ୍ଫୋର ଯାତ୍ରା । ଫରାସୀ ପରରାଷ୍ଟ୍ରସଚିବେର (Chrage d' Affairs) ଅଧୀନଷ୍ଟ କର୍ମଚାରୀର ସହିତ ଭୋଜନ (dinner)-ଜନୈକ ଗ୍ରୀକ ପାଶା ଓ ଏକଜନ ଆଲବାନୀ ଭଦ୍ରଲୋକେର ସହିତ ଦେଖା । ପେୟର ହିୟାସାନ୍ତେର ଲେକଚାର ପୁଲିଶ ବନ୍ଧ କରେଛେ, କାଜେଇ ଆମାର ଲେକଚାରଓ ବନ୍ଧ । ଦେବନ୍ମଳ ଓ ଚୋବେଜୀର (ଏକ ଜନ ଗୁଜରାତୀ ବାମୁନ) ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ । ଏଥାନେ ହିନ୍ଦୁଷ୍ଟାନୀ, ମୁସଲମାନ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଲୋକ ଆଛେ । ତୁର୍କୀ ଫିଲଲଜି । ନୂର ବେର (Noor Bey) କଥା-ତାର ଠାକୁରଦାଦା ଛିଲ ଫରାସୀ । ଏରା ବଲେ, କାଶ୍ମୀରୀର ମତ ସୁନ୍ଦର ! ଏଖାନକାର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଦିଗେର ପର୍ଦା-ହୀନତା । ବେଶ୍ୟାଭାବ ମୁସଲମାନୀ । ଖୁଦ୍ ପାଶା ଆର୍ମାନୀ (Arian?) ଓ ଆରମିନୀଯାନ ହତ୍ୟାର କଥା ଶୁଣେଛି । ଆରମିନୀଯାନଦେର ବାସ୍ତବିକ କୋନ ଦେଶ ନାହିଁ । ଯେ ସବ ସ୍ଥାନେ ତାରା ବାସ କରେ, ସେଥାଯ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଅଧିକ । ଆରମିନୀଯା ବଲେ କୋନ ସ୍ଥାନ ଅଞ୍ଚାତ । ବର୍ତମାନ ସୁଲତାନ ଖୁଦରେ ହାମିଦିଯରେ ରେସଲ୍ଲା (Hamidian cavarly) ତୈରୀ କରାଛେ, ତାଦେର କଜାକଦେର (Cossacks) ମତ ଶିକ୍ଷା ଦେଓୟା ହବେ ଏବଂ ତାର conscription ହତେ ଖାଲାସ ହବେ ।

ବର୍ତମାନ ସୁଲତାନ, ଆରମିନୀଯାନ ଏବଂ ଗ୍ରୀକ ପେଡ଼ିଆର୍କଦେର ଡେକେ ବଲେନ ଯେ, ତୋମରା tax (ଟେକ୍ସ) ନା ଦିଯେ ସେପାଇ ହେଉ (conscription), ତୋମାଦେର ଜନ୍ମଭୂମି ରକ୍ଷା କର । ତାତେ ତାରା ଜବାବ ଦେଯ ଯେ, ଫୌଜ ହେଁ ଲଡ଼ାଯେ ଗିଯେ ମୁସଲମାନ ସିପାଇଦେର ସହିତ ଏକତ୍ର ମଲେ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ସିପାଇଦେର କବରେର ଗୋଲମାଲ ହବେ । ଉତ୍ତରେ ସୁଲତାନ ବଲଲେନ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଲ୍ଟନେ ନା ହୟ ମୋଲ୍ଲା ଓ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ପାଦ୍ରୀ ଥାକବେ, ଏବଂ ଲଡ଼ାଯେ ଯଥନ କ୍ରିଶ୍ଚାନ ଓ ମୁସଲମାନ ଫୌଜେର ଶବଦେହସକଳ ଏକତ୍ର ଏକ ଗାଦାଯ କବରେ ପୁଁତତେ ବାଧ୍ୟ ହବେ, ତଥନ ନା ହୟ ଦୁଇ ଧର୍ମେର ପାଦ୍ରୀଇ ଶ୍ରାଦ୍ଧମତ୍ର (funeral service) ପଡ଼ିଲ; ନା ହୟ ଏକ ଧର୍ମେର ଲୋକେର ଆତ୍ମା, ବାଡାର ଭାଗ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମେର ଶ୍ରାଦ୍ଧମତ୍ରଙ୍ଗଲୋ ଶୁଣେ ନିଲେ । କ୍ରିଶ୍ଚାନରା ରାଜୀ ହଲ ନା-କାଜେଇ ତାରା tax (ଟେକ୍ସ) ଦେଯ ।

ତାଦେର ରାଜୀ ନା ହବାର ଭେତରେ କାରଣ ହଛେ, ତଯ ସେ ମୁସଲମାନେର ସଙ୍ଗେ ଏକତ୍ର ବସବାସ କରେ ପାଛେ ସବ ମୁସଲମାନ ହେଁ ଯାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ତାନ୍ତ୍ରିଲେର ବାଦଶା ବଡ଼ଇ କ୍ଳେଶସହିଷ୍ଣୁ-ପ୍ରାସାଦେ ଥିଯେଟାର ଇତ୍ୟାଦି ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବ କାଜ ନିଜେ ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କରେନ । ପୂର୍ବ-ସୁଲତାନ ମୁରାଦ ବାନ୍ତବିକ ନିତାନ୍ତ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଛିଲ-ଏ ବାଦଶା ଅତି ବୁଦ୍ଧିମାନ । ସେ ଅବହ୍ଵାୟ ଇନି ରାଜ୍ୟ ପୋଯେଛିଲେନ, ତା ଥେକେ ଏତ ସାମଲେ ଉଠେଛେନ ସେ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ! ପାର୍ଲାମେଣ୍ଟ ହେଥାୟ ଚଲବେ ନା ।

(୨) ଏଥେନ୍ସ, ଗ୍ରୀସ

ବେଳା ଦଶଟାଯ ସମୟ କନଟାଟିନୋପଲ ତ୍ୟାଗ । ଏକ ରାତ୍ରି ଏକ ଦିନ ସମୁଦ୍ରେ ସମୁଦ୍ର ବଡ଼ଇ ଥିର । କ୍ରମେ Golden Horn (ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶୃଙ୍ଗ) ଓ ମାରମୋରା । ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ମାରମୋରାର ଏକଟିତେ ଗ୍ରୀକ ଧର୍ମର ମଠ ଦେଖିଲୁମ । ଏଥାନେ ପୁରାକାଳେ ଧର୍ମଶିକ୍ଷାର ବେଶ ସୁବିଧା ଛିଲ-କାରଣ ଏକଦିକେ ଏଶ୍ୟା ଆର ଏକଦିକେ ଇଓରୋପ । ମେଡ଼ିଟରେନି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ପ୍ରାତଃକାଳେ ଦେଖିତେ ଗିଯେ ପ୍ରୋଫେସାର ଲେପରେର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍, ପୂର୍ବେ ପାଚିଆଙ୍ଗାର କଲେଜେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜେ ଏହି ସହିତ ପରିଚିଯ ହେଁ । ଏକଟି ଦ୍ଵୀପେ ଏକ ମନ୍ଦିରେ ଭଗ୍�ବାନଶୈଷ ଦେଖିଲୁମ-ନେପଚୁନେର ମନ୍ଦିର ଆନ୍ଦାଜ, କାରଣ-ସମୁଦ୍ରତଟେ । ସମ୍ବ୍ୟାର ପର ଏଥେନ୍ସ ପୌଛିଲୁମ । ଏକ ରାତ୍ରି କାରାନଟାଇନେ ଥେକେ ସକାଳବେଳା ନାବବାର ହୁକୁମ ଏଲ ! ବନ୍ଦର ପାଇରିଉସ (Peiraeus)-ଟି ଛୋଟ ଶହର । ବନ୍ଦରଟି ବଡ଼ଇ ସୁନ୍ଦର, ସବ ଇଓରୋପେର ନ୍ୟାଯ, କେବଳ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଏକ-ଆଧ ଜନ ଘାଗରା-ପରା ଗ୍ରୀକ । ସେଥା ହତେ ପାଁଚ ମାଇଲ ଗାଡ଼ି କରେ ଶହରେର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀର, ଯାହା ଏଥେନ୍ସକେ ବନ୍ଦରେର ସହିତ ସଂୟୁକ୍ତ କରତ, ତାଇ ଦେଖିତେ ଯାଓଯା ଗେଲ । ତାରପର ଶହର ଦର୍ଶନ-ଆକ୍ରମୋପଲିସ, ହୋଟେଲ, ବାଡ଼ୀ-ଘର-ଦୋର ଅତି ପରିଷ୍କାର । ରାଜବାଟୀଟି ଛୋଟ । ସେ ଦିନଇ ଆବାର ପାହାଡ଼େର ଉପର ଉଠେ ଆକ୍ରମୋପଲିସ, ବିଜ୍ୟାର (Wingless Victory) ମନ୍ଦିର, ପାରଥେନନ ଇତ୍ୟାଦି ଦର୍ଶନ କରା ଗେଲ । ମନ୍ଦିରଟିତେ ସାଦା ମର୍ମରେର କଯେକଟି ଭଗ୍ବାନଶୈଷ ସ୍ତନ୍ତ୍ରେ ଦେଖିଲୁମ । ପରଦିନ ପୁନର୍ବାର ମାଦମୋଯାଜେଲ ମେଲକାବିର ସହିତ ଏହି ସକଳ ଦେଖିତେ ଗେଲାମ-ତିନି ଏହି ସକଳେର ସମସ୍ତେ ନାନା ଐତିହାସିକ କଥା ବୁଝିଯେ ଦିଲେନ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନ ଓଲିମ୍‌ପିଯାନ ଜୁପିଟାରେର ମନ୍ଦିର, ଥିଯେଟାର ଡାଇଓନିସିଆସ ଇତ୍ୟାଦି ସମୁଦ୍ରତଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖା ଗେଲ । ତୃତୀୟ ଦିନ ଏଲୁସି ଯାତ୍ରା । ଉହା ଗ୍ରୀକଦେର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମସ୍ଥାନ । ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ଏଲୁସି-ରହସ୍ୟେର (Eleusinian Mysteries)

অভিনয় এখানেই হত। এখানকার প্রাচীন থিয়েটারটি এক ধনী গ্রীক নৃতন করে দিয়েছে। Olympian games-এর (অলিম্পিক খেলার) পুনরায় বর্তমানকালে প্রচলন হয়েছে। সে স্থানটি স্পার্টার নিকট। তায় আমেরিকানরা অনেক বিষয়ে জেতে। গ্রীকরা কিন্তু দৌড়ে সে স্থান হতে এথেন্সের এই থিয়েটার পর্যন্ত আসায় জেতে। তুর্কের কাছে ঐ গুণের (দৌড়ের) বিশেষ পরিচয়ও তারা এবার দিয়েছে। চতুর্থ দিন বেলা দশটার সময় রুশী ষ্টীমার ‘জার’-আরোহণে ইঞ্জিন-যাত্রী হওয়া গেল। ঘাটে এসে জানলুম ষ্টীমার ছাড়বে ৪টার সময়-আমরা বোধ হয় সকাল সকাল এসেছি অথবা মাল তুলতে দেরী হবে। অগত্যা ৫৭৬ হতে ৪৮৬ খ্রীঃ পূর্বে আবির্ভূত এজেলাদাস (Ageladas) এবং তাঁর তিনি শিষ্য ফিডিয়াস (Phidias), মিরন (Myron) ও পলিক্লেটের (Polycletus) ভাস্কর্যের কিছু পরিচয় নিয়ে আসা গেল। এখনি খুব গরম আরম্ভ। রুশিয়ান জাহাজে স্কুর উপর ফার্স্ট ক্লাস। বাকী সবটা ডেক-যাত্রী, গরু আর ভেড়ায় পূর্ণ। এ জাহাজে আবার বরফও নেই।

(৩) পারি লুভার (Louvre) মিউজিয়মে

মিউজিয়ম দেখে গ্রীক কলার তিনি অবস্থা বুঝতে পারলুম। প্রথম ‘মিসেনী’ (Mycenoean), দ্বিতীয় যথার্থ গ্রীক। আচেনী রাজ্য (Achaean) সন্নিহিত দ্বীপপুঁজে অধিকার বিস্তার করেছিল, আর সেই সঙ্গে ঐ সকল দ্বীপে প্রচলিত, এশিয়া হতে গৃহীত সমস্ত কলাবিদ্যারও অধিকারী হয়েছিল। এইরূপেই প্রথমে গ্রীসে কলাবিদ্যার আবির্ভাব। অতি-পূর্ব অজ্ঞাতকাল হতে খ্রীঃ পূঃ ৭৭৬ বৎসর যাবৎ ‘মিসেনী’ শিল্পের কাল। এই ‘মিসেনী’ শিল্প প্রধানতঃ এশিয়া শিল্পের অনুকরণেই ব্যাপৃত ছিল। ৭৭৬ খ্রীঃ পূঃ কাল হতে ১৪৬ খ্রীঃ পূঃ পর্যন্ত ‘হেলেনিক’ বা যথার্থ গ্রীক শিল্পের সময়। দোরিয়ন জাতির দ্বারা আচেনী-সাম্রাজ্য ধ্বংসের পর ইওরোপখণ্ড ও দ্বীপপুঁজিনিবাসী গ্রীকরা এশিয়াখণ্ডে বহু উপনিবেশ স্থাপন করলে। তাতে বাবিল ও ইঞ্জিনের সহিত তাদের ঘোরতর সংঘর্ষ উপস্থিত হল, তা হতেই গ্রীক আর্টের উৎপত্তি হয়ে, ক্রমে এশিয়া-শিল্পের ভাব ত্যাগ করে স্বভাবের যথাযথ অনুকরণ-চেষ্টা এখানকার শিল্পে জন্মে। গ্রীক আর অন্য প্রদেশের

শিল্পের তফাত এই যে, গ্রীক শিল্প প্রাকৃতিক স্বাভাবিক জীবনের যাথাতথ্য জীবন্ত ঘটনাসমূহ বর্ণনা করছে।

খ্রীঃ পূঃ ৭৭৬ হতে খ্রীঃ পূঃ ৪৭৫ পর্যন্ত ‘আর্কেইক’ গ্রীক শিল্পের কাল। এখনও মূর্তিগুলি শক্ত (stiff), জীবন্ত নয়। ঠোঁট অল্প খোলা, যেন সদাই হাসছে। এ বিষয়ে ঐগুলি ইজিপ্টের শিল্পগঠিত মূর্তির ন্যায়। সব মূর্তিগুলি দু-পা সোজা করে, খাড়া (কাঠ) হয়ে দাঁড়িয়ে আছে। চুল দাঢ়ি সমস্ত সরলরেখাকারে (regular lines) খোদিত; বস্ত্র সমস্ত মূর্তির গায়ের সঙ্গে জড়ানো, তালপাকানো—পতনশীল বন্দের মত নয়।

‘আর্কেইক’ গ্রীক শিল্পের পরেই ‘ক্লাসিক’ গ্রীক শিল্পের কাল—৪৭৫ খ্রীঃ পূঃ হতে ৩২৩ খ্রীঃ পূঃ পর্যন্ত। অর্থাৎ এথেন্সের প্রভুত্বকাল হতে আরুদ্ধ হয়ে সম্রাট্ আলেকজাঞ্চারের মৃত্যুকাল পর্যন্ত উক্ত শিল্পের উন্নতি ও বিস্তার-কাল। পিলোপনেশাস এবং আটিকা রাজ্যেই এই সময়কার শিল্পের চরম উন্নতি-স্থান। এথেন্স আটিকা রাজ্যেরই প্রধান শহর ছিল। কলাবিদ্যানিপুণ একজন ফরাসী পণ্ডিত লিখেছেন, “(ক্লাসিক) গ্রীক শিল্প, চরম উন্নতিকালে বিধিবদ্ধ প্রণালীশৃঙ্খল হইতে মুক্ত হইয়া স্বাধীনভাব প্রাপ্ত হইয়াছিল। উহা তখন কোন দেশের কলাবিধিবন্ধনই স্বীকার করে নাই বা তদনুযায়ী আপনাকে নিয়ন্ত্রিত করে নাই। ভাস্কর্যের চূড়ান্ত নির্দশনস্বরূপ মূর্তিসমূহ যে কালে নির্মিত হইয়াছিল, কলাবিদ্যার সমুজ্জ্বল সেই খ্রীঃ পূঃ পঞ্চম শতাব্দীর কথা যতই আলোচনা করা যায়, ততই প্রাণে দৃঢ় ধারণা হয় যে, বিধিনিয়মের সম্পূর্ণ বহির্ভূত হওয়াতেই গ্রীক শিল্প সঙ্গীব হইয়া উঠে।” এই ‘ক্লাসিক’ গ্রীক শিল্পের দুই সম্প্রদায়—প্রথম আটিক, দ্বিতীয় পিলোপনেশিয়েন। আটিক সম্প্রদায়ে আবার দুই প্রকার ভাবঃ প্রথম, মহাশিল্পী ফিডিয়াসের প্রতিভাবল। “অপূর্ব সৌন্দর্যমহিমা এবং বিশুদ্ধ দেবতাবের গৌরব, যাহা কোনকালে মানব-মনে আপন অধিকার হারাইবে না”—এই বলে যাকে জনৈক ফরাসী পণ্ডিত নির্দেশ করেছেন। স্কোপাস আর প্র্যাক্সিটেলেস (Praxiteles) আটিক সম্প্রদায়ের দ্বিতীয় ভাবের প্রধান শিক্ষক। এই সম্প্রদায়ের কার্য শিল্পকে ধর্মের সঙ্গ হতে একেবারে বিচ্ছুত করে কেবলমাত্র মানুষের জীবন-বিবরণে নিযুক্ত রাখা।

‘କ୍ଲାସିକ’ ଗ୍ରୀକ ଶିଲ୍ପେର ପିଲୋପନେଶିଯେନ ନାମକ ଦ୍ଵିତୀୟ ସମ୍ପଦାଯେର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ପଲିକ୍ଲେଟୋସ ଏବଂ ଲିସିପାସ (Lysippus)। ଏହିରେ ଏକଜନ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ପଥମ ଶତାବ୍ଦୀତେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜନ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀତେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରେନ। ଏହିରେ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ-ମାନବଶରୀରେ ଗଡ଼ନପରିମାଣେର ଆନ୍ଦାଜ (proportion) ଶିଲ୍ପେ ସଥାଯଥ ରାଖିବାର ନିୟମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତି କରା।

୩୨୩ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ ହଇତେ ୧୪୬ ଶ୍ରୀଃ ପୂଃ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଲେକଜାଙ୍ଗାରେର ମୃତ୍ୟୁର ପର ହତେ ରୋମାନଦିଗେର ଦ୍ୱାରା ଆର୍ଟିକା-ବିଜ୍ୟକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରୀକ ଶିଲ୍ପେର ଅବନତି-କାଳ! ଜାଁକଜମକେର ବେଶୀ ଚେଷ୍ଟା ଏବଂ ମୂର୍ତ୍ତିସକଳ ପ୍ରକାଣ ପ୍ରକାଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଏହି ସମୟେ ଗ୍ରୀକ ଶିଲ୍ପେ ଦେଖିତେ ପାଓଯା ଯାଯା। ତାରପର ରୋମାନଦେର ଗ୍ରୀସ ଅଧିକାର-ସମୟେ ଗ୍ରୀକ ଶିଲ୍ପ ତଦେଶୀୟ ପୂର୍ବ ପୂର୍ବ ଶିଲ୍ପୀଦେର କାର୍ଯ୍ୟର ନକଳ ମାତ୍ର କରଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ। ଆର ନୂତନେର ମଧ୍ୟେ ଛୁଟି କୋନ ଲୋକେର ମୁଖ ନକଳ କରା।